

A close-up, slightly blurred portrait of an elderly man with white hair, wearing a dark suit, white shirt, and dark tie. He is resting his chin on his right hand, looking directly at the camera with a slight smile. The background is a plain, light color.

**3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR
VAHAPZADE AZERBAIJAN HISTORY,
CULTURE AND LITERATURE
SYMPOSIUM**

21-22 AUGUST 2020, Baku, Azerbaijan

CONFERENCE PROCEEDINGS BOOK

ISBN: 978-625-7139-24-3

PROCEEDINGS BOOK

3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR VAHAPZADE AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND LITERATURE SYMPOSIUM

21-22 AUGUST 2020, Baku, Azerbaijan

Edited by
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

All rights of this book belongs to Farabi Publishing House.
Without permission can't be
duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both
ethically and juridically.

Issued: 06.09.2020
ISBN :978-625-7139-24-3

3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR VAHAPZADE
AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND LITERATURE
SYMPOSIUM

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
FOLKLOR İNSTITUTU
DƏDƏ QORQUD ŞÖBƏSİ

"DƏDƏ QORQUD"
elmi-ədəbi toplusu

PRESENTATION TYPE

Oral Presentation

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS

13 papers

NUMBER OF REJECTED PAPERS

2 papers

EVALUATION PROCESS

**All Applications Have Been Subjected to
Double Blind Review Process.**

Issued: 06.09.2020

ISBN :-----

CONFERENCE ID

**3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR
VAHAPZADE
AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND
LITERATURE SYMPOSIUM**

**DATE - PLACE
Baku, Azerbaijan**

**GENERAL COORDINATOR
MERVE KIDIRYUZ**

**3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR VAHAPZADE
AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND LITERATURE
SYMPOSIUM**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
FOLKLOR İNSTITUTU
DƏDƏ QORQUD ŞÖBƏSİ

"DƏDƏ QORQUD"
elmi-ədəbi toplusu

ORGANIZATION BOARD

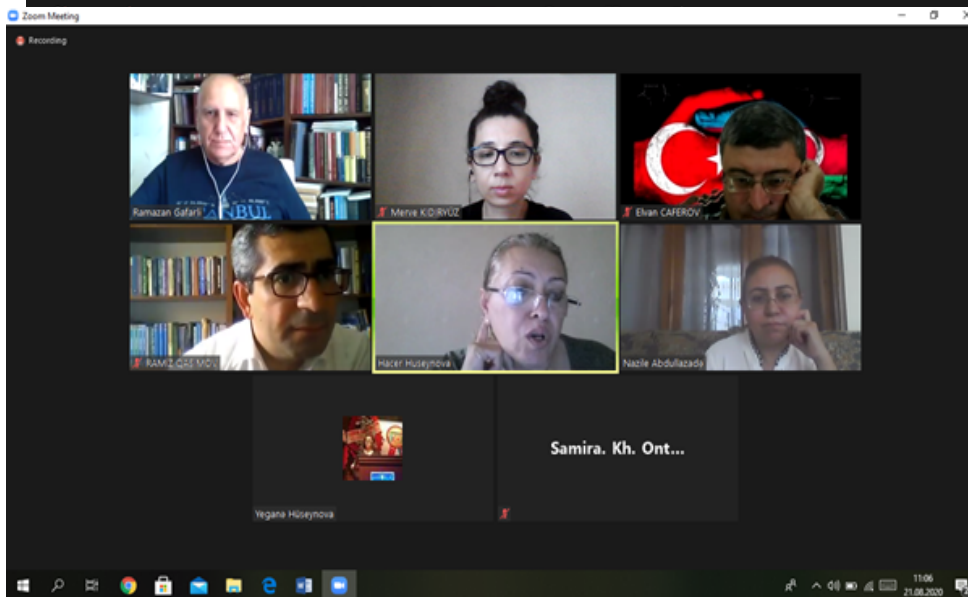
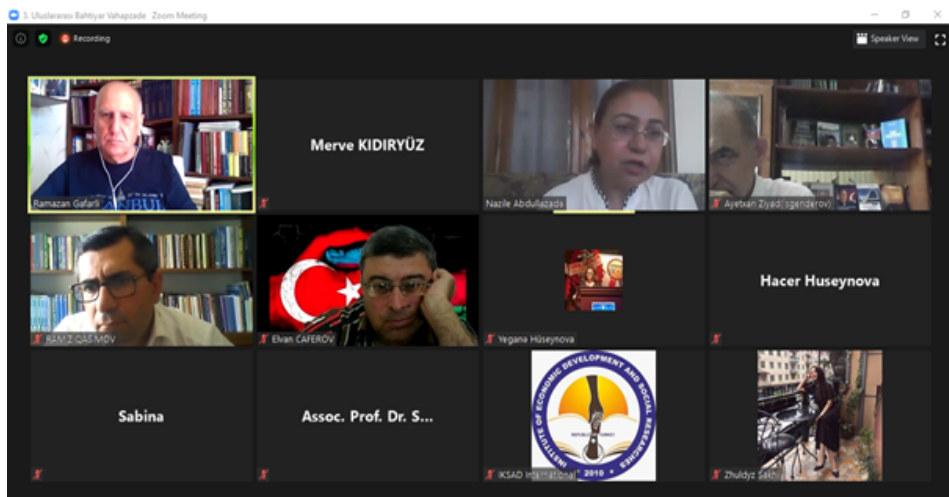
Prof. Dr. Seyfeddin RZAYEV
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA
Assoc. Prof. Dr. Dr. Ruslan ABDULLAYEV
Assoc. Prof. Dr. Gönül SAMEDOVA -
Assoc. Prof. Dr. Sehran HAVERİ
Assoc. Prof. Dr. Sefa KARAYEV
Assoc. Prof. Dr. Hikmet GULUYEV
Dr. Zamik TEHMEZOV
Assoc. Prof. Dr. Sebine İSAYEVA
Assoc. Prof. Dr. Melahet BABAYEVA
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜNEŞ
Dr. Öğrt. Üyesi M.Ertuğ YAVUZ
Dr. Gülşen AĞABEY
Huraman KERIMOVA
Lect. Eda ERMAGAN-CAGLAR
Dr. Hatice Demir
Dr. Gulden AKIN
Dr. Nilay Erdem Ayyıldız
Aysel ŞEYDAYEVA

SCIENTIFIC & ADVISORY BOARD

Prof. Dr. İsmayıl KAZIMOV - Azerbaijan National Academy of Sciences
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI - Azerbaijan National Academy of Sciences Folklore Institute
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Prof. Dr. Teyyar CAVADOV - Azerbaijan State Pedagogical University
Prof. Dr. Seyfeddin RZAYEV - Azerbaijan National Academy of Sciences
Prof. Dr. Sabit DUMAN - İnönü University
Prof. Dr. Ayten ER - Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Şahin FİLİZ - Akdeniz University
Assoc. Prof. Dr. Tülin KARTAL GÜNGÖR - Ankara Hacı Bayram Veli University
Doç. Dr. Yusuf GENÇ - Sakarya University
Doç. Dr. Bilal TUNÇ - Ağrı İbrahim Çeçen University
Assoc. Prof. Dr. Sebine İSAYEVA - Azerbaijan National Academy of Sciences
Assoc. Prof. Dr. Galib SAYİLOV - Azerbaijan National Academy of Sciences
Assoc. Prof. Dr. Gönül SAMEDOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Prof. Dr. Serhan HAVERİ - Azerbaijan National Academy of Sciences
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Derya SUBAŞI - Dumlupınar University
Dr. Öğr. Üyesi Alper Bilgehan YARDIMCI - Pamukkale University
Dr. Öğr. Üyesi Veysel GÖGER - Bingöl University
Dr. Halide MEMMEDOVA - Azerbaijan National Academy of Sciences

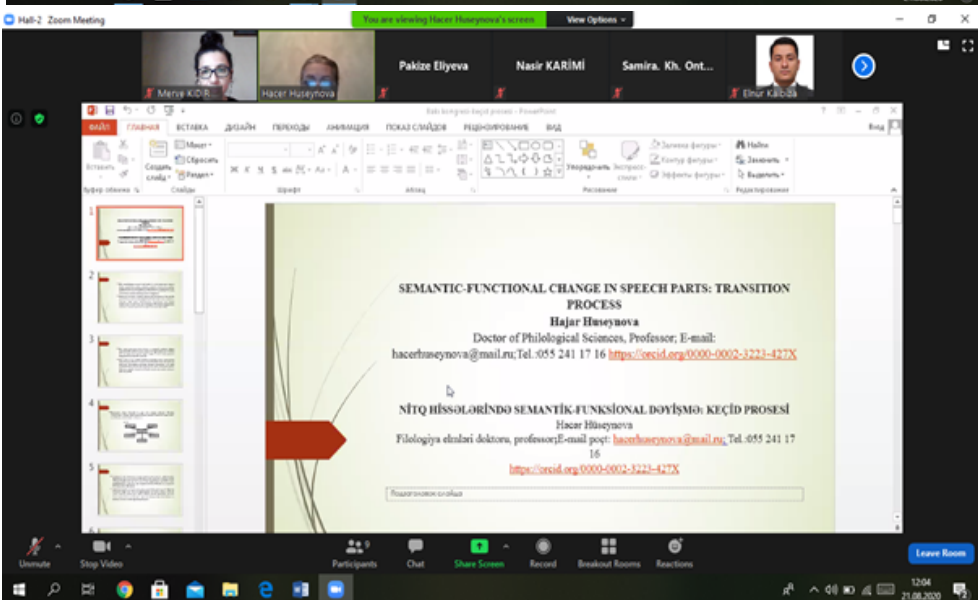
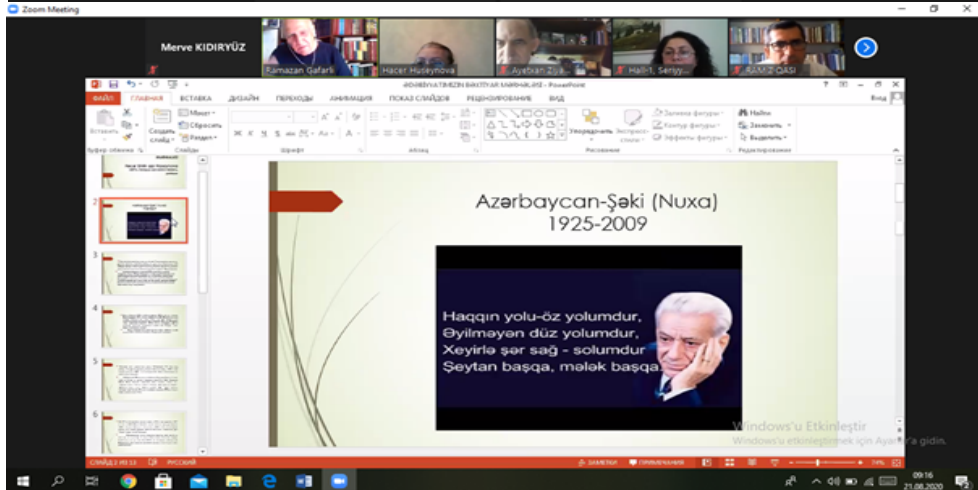
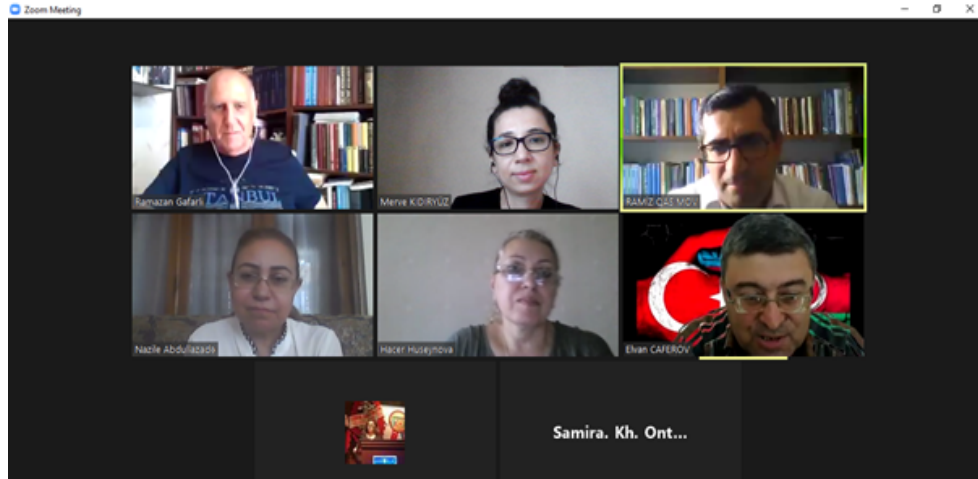

CONFERENCE GALLERY

3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR VAHAPZADE
AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND LITERATURE
SYMPOSIUM

CONFERENCE GALLERY

3rd INTERNATIONAL BAHTIYAR VAHAPZADE AZERBAIJAN HISTORY, CULTURE AND LITERATURE SYMPOSIUM

21-22 AUGUST 2020

Baku, Azerbaijan, AMEA Folklore Institute

CONGRESS PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Participating Countries:

Turkey, Azerbaijan

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ❖ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ❖ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until August 1, 2020 (17:00) at the latest.
- **(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)**
- Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
- **Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall 1, Alpaslan BOZKURT**

OPENING SPEECH- 09.30- 10.00 Baku Time

- 1. Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA** - Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
(Kongre Başkanı)
- 2. Prof. Dr. Ramazan GAFARLI** - AMEA Folklor Enstitüsü
“Dede Korkut” şöbəsinin müdürü, “Dede Korkut” bilimsel dergisinin başkanı

21/08/2020 FRIDAY

SESSION-1, HALL-1 /

Zoom Meeting ID: 869 2385 5046

Passcode: 529723

Baku Time: 10.00-13.00	Moderatör: Prof. Dr. Ramazan GAFARLI
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI	<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA İNSAN VƏ ZAMAN KONSEPSİYASI</i>
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA	<i>ƏDƏBİYYATIMIZIN BƏXTİYAR MƏRHƏLƏSİ</i>
Ayətəxan Ziyad (İsgəndərov)	<i>B. VAHABZADƏ – ADINI AZƏRBAYCANIN ƏDƏBİYYAT TARİXİNƏ BÖYÜK HƏRFLƏRLƏ YAZMIŞ AZƏRBAYCAN OĞLU</i>
Dos. Dr. Nazilə ABDULLAZADƏ	<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ</i>
Dr. Xoşbəxt Əliyeva	<i>“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” OBRAZLARI BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA</i>
Dos. Dr. Ramiz QASIMOV	<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA MİLLİ İSTİQLAL MOTİVLƏRİ</i>
Dos. Dr. Ramiz QASIMOV	<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞI ƏDƏBİ ƏNƏNƏLƏR RAKURSUNDA: MİLLİ TƏNQİDİ REALİZM VƏ İDEYA-ESTETİK BAĞLILIQ</i>
Assoc. Prof. Dr. Seriyə GÜNDOĞDU	<i>BAHTIYAR VAHABZADE ŞİİRİNİN ESTETİĞİ</i>
Dr. Göyərcin Abid qızı MUSTAFAYEVA	<i>ƏQİDƏSİNİ DƏYİŞMƏYƏN XALQ ŞAİRİ</i>
Dos. Dr. Esmira Fuad	<i>MƏNİ SİYASƏTDƏ DEYİL, ŞEİRLƏRİMDƏ AXTARIN...</i>
DR. RASULOVA SEVINJ HAMID	<i>THE POSITION OF “FUNNY AND SCARY TALES” OF LIFE IN THE AZERBAIJANI ENLIGHTENMENT-REALIST CHILDREN’S LITERATURE</i>
Dos.f.ü.d İmanov Güləhməd	<i>AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA VAHABZADƏ YARADICILIĞI VƏ VƏTƏN SEVDALI ŞEİRLƏRİ</i>
Hüseynova Yeganə Sabir qızı	<i>BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA CƏMİYYƏTİN PROBLEMLƏRİ</i>

CONTENT

CONGRESS ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
PERSONAL EXHIBITION	IV
CONTENT	V

Author	Title	No
Ramazan QAFARLI	BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA İNSAN VƏ ZAMAN KONSEPSİYASI	1-10
Həcər HÜSEYNOVA	ƏDƏBİYYATIMIZIN BƏXTİYAR MƏRHƏLƏSİ	11
Ayətخان Ziyad (İsgəndərov)	B.VAHABZADƏ – ADINI AZƏRBAYCANIN ƏDƏBİYYAT TARİXİNƏ BÖYÜK HƏRFLƏRLƏ YAZMIŞ AZƏRBAYCAN OĞLU	12-21
Nazilə ABDULLAZADƏ	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ	22-29
Xoşbəxt ƏLİYEVA	“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” OBRAZLARI BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA	30-34
Ramiz QASIMOV	BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞI ƏDƏBİ ƏNƏNƏLƏR RAKURSUNDA: MİLLİ TƏNQİDİ REALİZM VƏ İDEYA-ESTETİK BAĞLILIQ	35-36
Ramiz QASIMOV	BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA MİLLİ İSTİQLAL MOTİVLƏRİ	37
Seriyyə GÜNDOĞDU	BAHTIYAR VAHABZADE ŞİİRİNİN ESTETİĞİ	38-39
Göyərçin Abid qızı MUSTAFAYEVA	ƏQİDƏSİNİ DƏYİŞMƏYƏN XALQ ŞAİRİ	40-45
Esmira FUAD	MƏNİ SİYASƏTDƏ DEYİL, ŞEİRLƏRİMDƏ AXTARIN..	46-51

RASULOVA SEVINJ HAMID	HƏYATIN "GÜLMƏLİ VƏ QORXULU NAĞILLARI" NIN AZƏRBAYCAN MAARİFÇİ-REALİST UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA MÖVQEYİ	52-64
İmanov GÜLƏHMƏD	AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA VAHABZADƏ YARADICILIĞI VƏ VƏTƏN SEVDALI ŞEİRLƏRİ	65-77
Hüseynova Yeganə Sabir qızı	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA CƏMİYYƏTİN PROBLEMLƏRİ	78-84

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA İNSAN VƏ ZAMAN KONSEPSİYASI
BAKHTIYAR VAHABZADE ŞİİRİNDE İNSAN VE ZAMAN KAVRAMI
CONCEPT OF PERSON AND TIME IN BAKHTIYAR VAHABZADE'S POEM**

Prof. Dr. Ramazan QAFARLI

AMEA Folklor Enstitüsü "Dede Korkut" şöbəsinin müdürü
Filologiya elmlər doktoru

ÖZET

Makale, Azərbaycan edebiyatının, Türk dünyasının ve yirminci yüzyılın şiir düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden Bakhtiyar Vahabzade'nin çok yönlü faaliyetini bir bütün olarak incelemektedir. Yazar, Azerbaycan sınırlarından çok uzakta tanınan bir düşünür, şair, söz yazarı ve dram-oyun yazarı olan B.Vahabzade'nin her zaman halkın sözünü söylediğini bildirir. Bakhtiyar Vahabzadeh'in mirası - yetenekli bir bilim adamı, gazeteci, gayretli, cesur bir halk figürü, bilge pedagoğ, basit ve samimi bir İnsan olarak yakın tarihimizin anısına kazanmış şiirler, dramalar, bilimsel ve yayıncı yazılar yaratmıştır. Onlar birçok dile (İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca, Farsça, Türkçe, İspanyolca, Macarca, Özbekçe, Kazakça, Tacikçe, Türkmençe, Estonca, Litvanyaca, Ukraynaca, Romence, Moldovalı, Gürcü ve b.) çevrildi, büyük bir sevgiyle karşılandı. Makale Bakhtiyar Vahabzadeh'in şiirinin bizim yaşam, ders kitabımız olduğunu gösteriyor. Zaman, isrtiklala çağrısı, aşk, vatandaşlık, mücadele, isyan, cesaret, erkeklik, şevk, onur, dürüstlük, saflık ve daha fazlasını içeri alıyor. Bu şiirde inançsızlık, tereddüt, yenilgi, hüsrana yok. Kişi ne kadar çok okursa, o kadar çok düşünür, ne kadar çok düşünürse, dayanıklılığı ve esnekliği o kadar çok bulur. Bakhtiyar Vahabzadeh'in poeziyasının felsefesi kitaplardan değil, yaşamdan ve deneyimlerden gelir. Hikmeti dünyamızda tapınıyor. Bakhtiyar Vahabzade, sadece Azerbaycan Türklerinin değil, tüm Türk dünyasının bütünlüğü ve bütünlüğü olarak sunulmaktadır. Sanatı Kırgız, Özbek, Türkmen ve Gagavuz'un duygu, düşünce ve arzularını yansıtır. Türkün yüzünün beyazlığı olan Bakhtiyar'ın şiiri, bir kılıçtan keskin sözlerin çelengi gibidir. Modern dünya nesrinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Chingiz Aytmatov'un şairin eserini yirminci yüzyılın zirvesi olarak görmesi tesadüf değildir.

Anahtar kelimeler: lirik şiir, bağımsızlık, poema, tiyatro, felsefi şiir, yetenekli bilim adamı, dramaturk, gayretli entelektüel seks, cesur halk figürü, bilge pedagoğ.

SUMMARY

The article examines the multifaceted activities of Bakhtiyar Vahabzade, one of the leading representatives of Azerbaijani literature, the Turkic world and poetic thought of the twentieth century. The author states that B.Vahabzade, a well-known thinker far from the borders of Azerbaijan, a poet, lyricist and playwright, has always spoken for the people. Bakhtiyar Vahabzadeh's legacy - as a talented scientist, journalist, zealous, courageous people's figure, knowledgeable educator, simple and sincere person, he created poems, dramas, scholarly and publishing articles engraved in the memory of our recent history. They were translated into many languages (English, Russian, French, German, Persian, Turkish, Spanish, Hungarian, Uzbek, Kazakh, Tajik, Turkmen, Estonian, Lithuanian, Ukrainian, Romance, Moldovan, Georgian, etc.) and were greeted with great love. The article shows that Bakhtiyar Vahabzadeh's poem is our life, our textbook. It includes the call of time, passion, love, citizenship, struggle, rebellion, courage, masculinity, enthusiasm, honor, honesty, purity and more. There is no

disbelief, hesitation, defeat, disappointment in this poem. The more a person reads, the more he thinks, the more he finds resilience and flexibility. The philosophy of Bakhtiyar Vahabzadeh's poetry comes not from books, but from life and experiments. Wisdom is worshiped in our world. Bakhtiyar Vahabzade is presented as the integrity and integrity of not only the Azerbaijani Turks, but the entire Turkic world. The art reflects the feelings, thoughts and desires of Kyrgyz, Uzbek, Turkmen and Gagavuz. Bakhtiyar's poem, which is the whiteness of the Turk's face, is like a wreath of sharp words from a sword. It is no coincidence that Chingiz Aitmatov, one of the leading representatives of modern world prose, saw the poet's work as the culmination of the twentieth century.

Keywords: lyric poetry, independence, poem, theater, philosophical poetry, talented scholar, playwright, enthusiastic intellectual sexes, brave folk figure, knowledge educator.

Türk dünyasının ikinci minillikdə yetirdiyi böyük şəxsiyyətlərdən biri, Azərbaycan ədəbiyyatının, bütövlükdə XX əsr poetik fikrinin görkəmli nümayəndəsi Bəxtiyar Vahabzadə çoxsahəli fəaliyyəti ilə respublikamızın sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda tanınır. O, hər şeydən əvvəl, mütəfəkkir şair, lirik, dramaturq olaraq həmişə xalqın sözünü demişdir. Son dövr tariximizin yaddaşına həm də istedadlı alim, publisist, qeyrətli, cəsarətli ictimai xadim, yeni mübariz nəsil yetişdirən müdrik pedaqoq, sadə və səmimi insan kimi həkk olunan Bəxtiyar Vahabzadənin irsi - şeirləri, dramları, elmi-publisist yazıları dünyanın çox dillərinə (ingilis, rus, fransız, alman, fars, türk, polyak, ispan, macar, özbək, qazax, tacik, türkmən, eston, latış, litva, ukrayna, rumın, moldova, gürcü və b.) tərcümə edilmiş və böyük sevgi ilə qarşılanmışdır.

Əsil şeirin yaranması günəşin doğulması ilə müqayisə edilə bilər. Türkün poeziya günəşi - xalq şairi, akademik Bəxtiyar Mahmud oğlu Vahabzadə 1925-ci il, avqust ayının 16-da Şəkiddə doğulmuşdur.

Şəki dağlar qoynunda yerləşir. Üç tərəfdən yamyaşıl, sıxyar-paqlı ağaclarla örtülmüş dağlar şəhərin keçilməz hasarlarıdır. Yalnız bir yanda - Azərbaycanın ürəyi Bakıya doğru uzanan yolların keçidində dağlar yerə yatır, bir az çılpəqlaşır - bu hissə Şəkinin Şərqə açılan pəncərələridir. O yolda bir körpü də var. El keçən körpüdür ora. Və atalarımız deyir ki, el keçən yerləri ot-alaq basmaz. Həmin alçaqlıq şəhərin elmə, biliyə, özünüdərkə, dünyaya giriş-çixışıdır. Bu giriş-çixış olmasaydı, bəlkə də ötən yüzillikdə Mirzə Fətəli Şəkiddən Tiflisə ayaq açıb qoca Şərqin müdriklik zirvəsini fəth etməzdi. On üç yaşlı Rəşidbəy Əfəndiyev şəhəri tərk edib maarif ziyarətini Azərbaycana yəyməzdi...

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasıyla hər dəfə ünsiyyətdə olanda o yollar, el keçən körpü və dağlar yadıma düşür. Bəlkə böyük şairin başı Şəki dağlarının zirvəsi kimi ağappaq idi, ona görə?..

Şəkili qadınlar "Dədə Qorqud" qəhrəmanları kimi dağları "qayınatam" adlandırırlar. O dağlar həm də yüksəklikdir. Elə bir yüksəklikdir ki, cənnət qədər saf, təmiz və müqəddəsdir, yer üzünün bütün şərlərindən, pisliklərindən uzaq bir nöqtədir. Ən ağır dərdə düşər olan o dağların zirvəsinə çixsa, yüngülləşər. Şəkilin söylədiyi bir el bayatısında deyildiyi kimi:

*Baş qoyan məndim, dağlar,
Sənə güvəndim, dağlar,
Yadlara əyilmədin,
Sənə çəkdi dağlar.*

Bir vaxtlar Nakam şəhərdə - adamlar arasında rahatlıq tapmayıb Şəki dağlarına sığınmış, cildlərlə əsərlər yaratmışdı. Molla Cuma qayalardan süzülən "soyuq bulaq"lardan içib aşıq

sənətinin elə ucalığına qalxmışdı ki, oranı da ancaq Şəkinin qarlı dağlarıyla müqayisə etmək olar.

Məhz Bəxtiyar zirvəsinə illərin arxasından baxanda insan ayağı dəyməyən, yay, qış ağappaq dağ başını görürəm. Oralara heç kəsin əli çatmır. Ona görə də, tərtəmizdir. Lakin nədənsə, dağlara göz dikdikcə sonsuz kədər duyuram.

Bəxtiyar Vahabzadənin də üzünün qırışlarında dərin kədər var idi. Bu kədərin mənasını, mənbəyini də həmin dağların tamaşasına durmaqla anlamaq mümkündür. Çünki Bəxtiyar zirvəsində türk dünyasının yaxın tarixinin tam xronikası, insanların ziqzaqlı yaşantısı, duyğuları, uğurları, uğursuzluqları, dərdi, sevinci, təzadları əks olunub. Türk poeziyasının fəlsəfi istiqamətinin, mübarizə və üsyankarlığının, psixoloji lirizminin iyirminci yüzilliyin ikinci yarısında yükünü daşımaq Şəki dağlarının qoynunda boya-başa çatan, adı Bəxtiyar olsa da, xalqın bəxtiyarlığını görmədiyi üçün özünü həmişə narahat hiss edən bir şairin öhdəsinə düşmüşdü.

O, əlinə qələm alıb ana dilində yazmağı və əlifbanı Şəkiddə öyrənsə də, 1934-cü ildə ailəsi ilə bərabər Bakıya köçmüş, 1942-ci ildə orada orta məktəbi bitirib Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1947-ci ildə həmin fakültəni bitirdikdən sonra elmi yaradıcılığa həvəs göstərdiyindən universitetin nəzdində aspiranturaya girmişdir. Doğrudur, şair əvvəl həkim olmaq arzusuyla Tibb İnstitutuna girib. Lakin ətrafındakı insanların fiziki sağlığının keşiyində durmaqdan çox, mənəvi xəstəlikdən qurtarmağa ehtiyaclarını duyub haqqın yolunu aramağa başlamış, bütün həyatını sözə, istiqlal mücadiləsinə həsr etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin uşaqlığı repressiya çağlarına, gəncliyi-nin ən çılğın dövrü isə İkinci dünya müharibəsi illərinə düşmüşdür. O, qarşılaşdığı dəhşətli hadisələri daxilindən keçirdikcə, narahat ürəyinin döyüntülərini şeirə çevirib etiraz səsini ucaltmışdı. Onun ilk qələm təcrübəsi məhz dünyanı faşizm kabusu bürüdüüyü illərdə sınaqdan çıxmışdır. İlk mətbu şeirləri ilə Səməd Vurğunun diqqətini özünə cəlb etmiş, onun xeyir-duasını alandan sonra bütün ömrünü poeziyaya həsr etmişdir. Şair 1945-ci ildə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul olunmuşdur. Lakin elmi-pedaqoji işdən də ayrılmamışdır. 1951-ci ildə “Səməd Vurğunun lirikası” mövzusunda dissertasiyasına görə namizədlik, 1964-cü ildə “Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı” monoqrafiyasına görə isə filoloji elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almışdır.

Məhsuldar bədii yaradıcılıqla yanaşı, B.Vahabzadə 40 ildən artıq Bakı Dövlət Universitetində dərs demiş, 1990-cı ildə təqaüdə çıxmışdır. 1980-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 2001-ci ildən isə həqiqi üzvü seçilmişdir.

B.Vahabzadə 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi-publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin müəllifidir. Akademik Dövlət Dram Teatrının səhnəsində onun “Vicdan”, “İkinci səs”, “Yağışdan sonra”, “Yollara iz düşür”, “Fəryad”, “Hara gedir bu dünya?”, “Özümüzü kəsən qılınc”, “Cəzasız günah”, “Dar ağacı” pyesləri, paytaxtın digər teatrlarında “Atamın kitabı” əsəri tamaşaya qoyulmuşdur. O, tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq irihəcmli poemaların müəllifidir.

O, 1974-cü ildə əməkdar incəsənət xadimi, 1975-ci ildə respublika, 1984-cü ildə isə SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı adlarına layiq görülmüşdür. 1995-ci ildə Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsində xüsusi xidmətlərinə görə “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin böyük söz ustasının 75 illik yubileyi ərəfəsində hazırladığı məlumatda deyilir: «B.Vahabzadənin şeirləri obrazların kamilliyi, bədii vasitələrin müasirliyi və orijinallığı ilə seçilir. Onun bütün əsərlərində dünyaya fəlsəfi baxış əsas yer tutur.

Son 30-40 ildə Azərbaycan ədəbiyyatında B.Vahabzadə qədər ümumxalq məhəbbəti qazanmış ikinci bir şairin adını çəkmək çətindir.

Bədii, elmi-publisistik yaradıcılığını ictimai-siyasi fəaliyyətlə üzvi surətdə əlaqələndirən B.Vahabzadə 5 dəfə Azərbaycan Ali Sovetinə millət vəkili seçilmişdir (1980-2000).

O, hələ 60-cı illərdə başlanan milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən biri olmuşdur. 1950-ci ildə yazdığı “Gülüstan” poeması ilə iki yerə parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirmiş, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında inləyən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlal uğrundakı ədalətli mübarizəsinə qoşulmuşdur. Bu poemaya görə, 1962-ci ildə şair “millətçi” damğası ilə çalışdığı Universitetdən çıxarılmış, yalnız 2 ildən sonra iş yerinə qaytarılmışdır. Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür məhrumiyətlərə məruz qalan millətinin dərdlərini rəməzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, irihəcmli poemaları və pyeslərində hadisələri ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirərək öz millətinin dərdlərini dilə gətirmişdir. Birbaşa Sovet diktaturasını ifşa edən əsərlərini isə şair, Sovetlər İttifaqı dağılandıqdan sonra “Sandıqdan səslər” başlığı altında nəşr etdirmişdir.

Qüdrətli söz ustası, cəsarətli publisist, ədəbi-bədii prosesin təşkilatçısı kimi tanınan B.Vahabzadə ömrünün son illərində xalqı düşündürən bir çox məsələlərdə, o cümlədən uydurma Qarabağ problemi ilə əlaqədar məsələlərdə ağısaqqal kimi ciddi fəaliyyət göstərmişdi. Həmçinin o, ana dilimizin saflığı, təmizliyi uğrunda daim, yorulmadan mübarizə aparmışdır.

B.Vahabzadənin evi, bir növ, millətin ümid qapısına dönmüşdü. Belə ki, respublikanın müxtəlif kənd və rayonlarından hər gün onlarla məktub alır, neçə-neçə şikayətçini evində qəbul edirdi, onları dinləyir və imkanı daxilində hər birinin dərdinə əlac etməyə çalışırdı. Respublika Ali Sovetinin sessiyalarında, ictimai-siyasi məclislərdə, kütləvi informasiya vasitələrindəki çıxışlarında o, xalq mənafeyinin əsl müdafiəçisi, həqiqi vətənpərvər və ictimai xadim kimi hamının dərin hörmət və məhəbbətini qazanmışdır. Yaradıcılığı boyu xalqın istək və arzularını tərənnüm edən, bu arzuların həyata keçməsinə çalışan vətəndaş şair üçün xalqın mənafeyi onun şəxsi mənafeyinə çevrilmişdir».

Bəxtiyar Vahabzadə sözün həqiqi mənasında narahat insan idi. Oxuculardan şikayət dolu məktublar alanda da, ünvanına yönələn qərəzli yazılar qəzetlərdə işıq üzü görəndə də, mitinqlər baş verəndə də, qonşunun - düşmənin xalqımıza qarşı iftiralərini eşidəndə də, qanlı yanvar hadisələrində sovet imperiyasının generalıyla Azərbaycan televiziyasında üz-üzə gələndə də... Nə qədər ki, dünyamızda haqsızlıq var idi, Bəxtiyar Vahabzadənin də narahatlığı bitib-qurtarmırdı...

*Gözümün önündə
haqqı döyürlər,
Qışqırır,
səsinə bir səs verən yox.
Zorun arxasında
elə gizlənib,
Onu nə eşidən,
nə də görən yox...*

Şair hamını ayıq olmağa səsləyirdi, çünki “nahaq haqq olanda haqq da haqq deyil”. Sözün hikmətinə baxan yoxdur. Böyüklə kiçiyin yeri səhv düşüb. Elin ən müdrikinin belə fəryadına əhəmiyyət vermirlər. Haqqın haqqı əlindən alınan yerdə “Haqqın haqqı yoxdur “mən haqqam” desin” deyirdi şair.

Bəxtiyar Vahabzadə istəyirdi ki, “haqqın dəyirmanında” ancaq zülmü üyütsünlər. Lakin hər ikisindən “yenə zülüm doğulur”du. Ən dəhşətlisi isə o idi ki:

*Həm haqqın, həm də zülmün
Təzə dəyirmanında
Üyüdülən haqq olur.*

Sözü süngüyə, gülləyə çevirən Bəxtiyar Vahabzadə bəlanın böyüklüyündən doğan sorğularının cavabsız qaldığını görür, lakin acizləşib əyilmirdi, dünyanın özünə qarşı üsyan qoparırdı: “Mən belə dünyaya nə deyim indi?”

Şair, alim, filosof, ictimai xadim Bəxtiyar Vahabzadədən xalq çox şey gözləyirdi. Və bəzən elə bilirdilər ki, o hər işə qadirdir. İstəsə dünyanı məhvərindən oynadar. Umduqlarını yerinə yetirməyə imkanı olmayanda küsənlər, inciyənlər də tapılırdı. Anlamırdılar ki, şair Bəxtiyarın narahatlığı tükənməzdir. O, heç nəyə biganə deyil və peyğəmbərliyi də yoxdur. Bacardığını isə xalqından əsirgəmir.

O, bütün titullarına baxmayaraq, ilk növbədə, şair idi. Şair Bəxtiyarın meydanında döyüş sözlə aparılırdı. O, sözünü hər yerdə həmişə demiş - özü də sərrast, açıq, özünü oda-közə vuraraq demişdi. Əllinci illərdə də, XI əsrin birinci on illiyində də. Üzündəki kədər bir sirri də onda idi ki, bəzən sözü kəsərdən salırdılar. Nizamidən, Nəsimidən, Füzulinin Dədə Qorquddan miras qalan sözün qəribçiliyini, yazıqlığını görmək şair üçün böyük dərd idi. Kimlərsə qəsdən Sözü meydanını daraldırdılar. Bu halda da Bəxtiyar kəlamının dəyəri əvəzsiz idi, müdrikliyi hamımıza “tütüyə” idi. Bəxtiyar Vahabzadədən ancaq şeir istənilməli idi. O ömrünün son anlarına kimi qələmini yerə qoymamışdı. Şair: “Dünyaya mənim sorğu-sualım da tükənməz” – deyərək getdi.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası həyat dərsliyimizdir. Onun içərisində zaman, eşq, vətəndaşlıq, mübarizlik, üsyankarlıq, mərdlik, ərənlik, qeyrət, ar, namus, düzlük, saflıq və daha nələrə çağırış var. Bu poeziyada inamsızlıq, tərəddüd, məğlubluq, üzüdnüklük yoxdur. İnsan oxuduqca düşünür, düşündükcə mətnləşir, dözümlülük, əyilməzlik tapır, Bəxtiyar Vahabzadənin “mən”ini - qəhrəmanlarını tanıdıqca özünü dərk edir, ümitsizlikdən yaxa qurtarır, vuruşmaq, qələbə çalmaq istəyir. Bəxtiyar fəlsəfəsi kitablardan gəlmir, həyatın, yaşantıların içərisindən doğur. Onun müdrikliyi dünyamıza tapınır. Şair fikirlərini poetik strukturlarda elə qəlibləşdirir ki, sadə olduğu qədər də bitkindir, insanla, cəmiyyətlə, zamanla sıx bağlantıdadır. Bəxtiyar şeirlərini modelləşdirsək, dolğun sistemlərlə rastlaşarıq. Təəssüflər olsun ki, onun sənətinin struktur təhlili indiyədək aparılmayıb və türk poeziyasına gətirdiyi yeniliklər tam üzə çıxarılmayıb.

Bəxtiyar Vahabzadənin zahiri görünüşü, davranışı, danışığı, hadisələrə baxışı da özünəməxsus idi. Və şairin sənətini bu amillərdən ayrı təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Bəxtiyar Vahabzadəyə bəxtiyar şair kimi baxanlar yanılırdılar. Çünki o bəxtiyar olmağa can atmaq üçün dünyaya gəlməmişdi. Narahatlığının, üsyankarlığının bir səbəbi də bunda idi. Başqa sözlə, onun bəxtiyarlığı ancaq sözlərinin sərrastlığında, hədəfə dəyməsində idi. Əgər şəhidlərə həsr etdiyi əsərləriylə həmvətənlərinin qəlbində qəsbkarlara nifrət oyatdığını, xalqının bir yumruq kimi birləşdiyini görürdüsə, deməli, bəxtiyar idi. Şair insanların duyğu və düşüncələrinə güzgü tutmaqla sənətini yaşadırdı və bununla yaratdıqlarının ömrünü uzadırdı, daha doğrusu, əbədləşdirirdi. Bəxtiyar poeziyası bir şəxsin narahatlığını deyil, başı müsibətlər çəkmiş böyük bir xalqın ümumiləşmiş duyğularını ifadə edirdi. Məhz bu mənada, onun əsərləri həyat dərsliyi rolundadır. O dərslikdən nələri öyrənirik? - sualını cavablaşdırmaq üçün böyük bir kitab azlıq edər. Bəzi məqamlarını qısaca açıqlamağa çalışacağam.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası sevib-sevilməyi, seçib-seçilməyi, tanıyıb-tanınmağı, qəflət yuxusundan ayılmağı öyrədir. Dostu, düşməni, mərdi, namərdi, özümüzü özümüzlə tanıdır. O dərslikdə əsil insan kimi yaşamağın yolları göstərilir. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziya dünyasına girən oradan vətənpərvər, üsyankar bir insan kimi çıxır. Şair hələ 50-60-cı illərdə məqam əlinə düşən kimi səsini ucaldırdı. O dövrləri yaşayanlar bilir ki, milli qürurdan bəhs açan bir kəlmə üstə adamın dilini bağlayırdılar. Hərdən Bəxtiyar Vahabzadənin səbir kasası elə dolurdu ki, dözməyib açıq-aşkar sovet imperiyasına meydan oxuyurdu, “Gülüstan” fəryadını qoparırdı:

*Hanı bu ellərin mərd oğulları,
Açın bərələri, açın yolları.
Bəs hanı bu əsrin öz Koroğlusu –
Qılinc Koroğlusu, söz Koroğlusu?*

“Söz Koroğlusu”na çevrilib “dırnağı ətdən”, “ürəyi bədəndən”, “canı cəsəddən” - Azərbaycanı Azərbaycandan ayıranlara heykəl qoyanlara, şənlərinə təntənəli toplantılar keçirənlərə qılinc çalmaqla şair Nizaminin zahidi kimi əyninə kəfən keçirmişdi. Bu, Stalin zindanlarının qapılarının təzəcə açıldığı 1959-cu ildə deyildi. Çoxları tarı, kamanı, nağaranı utandırıb “Azərbaycan-Rusiya birliyi”nə nəğmələr qoşurdu, orden payı umurdu. Bəxtiyar Vahabzadə isə Arazın timsalında Vətən övladlarını ayılmağa, üsyan qaldırmağa səsləyirdi:

*Ey Araz, səpirsən göz yaşı sən də,
Keçdikcə üstündən çölin, çəmənini,
Səni arzulara sədd eyləyəndə,
Niyə qurumadı suların sənini?*

Və bizim 90-cı il xalq hərəkatı dalğasının mayasında bu poemanın durması şübhəsizdir. Azərbaycan gəncləri “Gülüstan”dan keçib “Azadlıq” meydanına toplaşmışdılar... Zaman Bəxtiyar Vahabzadənin üsyanına hələ o çağlarda təslim olmuş, onu susdurub yox etməkdə aciz qalmışdı. “Məqamı ələ keçirməsi” həmin qarşılaşmadan sonra ortaya çıxmışdı. Zaman Bəxtiyar sözünün kəsəri qarşısında susmağa üstünlük verdiyi kimi, şair də öz yuvasına çəkilən, quyruğu tapdalanmış “əfi ilanının” qəfil çalmasına bələd idi. Bu səbəbdən, daha sözü üzə demir, “küləyə buraxır”dı, qananın qanması da kifayət idi.

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, “məqam tapmaq” nə idi? Başqa ölkələrə səyahətə çıxanda guya yadların, imperiyadan kənardakıların dərdindən bəhs açır. Ancaq yadellilərin dili ilə Azərbaycan türkünün dərdlərini dilə gətirirdi. “Öz ana yurdundan özünə təkə, Torpağı qazdığı xış qaldı, qardaş!..” - deyəndə ispanı nəzərdə tutmurdu, həmin şəraitdə yaşayan həmvətənini dümsükləyib oyadırdı. Bilirdi ki, gec-tez yatmış millətin gözündən yuxunu qovsa, zamanın özünü diz çökdürəcək:

*Ayağa qalxmışdır
artıq vətənin,
Qoy onun önündə
diz çöksün zaman.*

Şair görürdü ki, xalqı yuxuya verənlər “öz doğma dilində danışmağı ar bilən fasonlu ədabazlardı”, elələri ilə nə o çağlarda, nə də sonralar barışmışdı:

*Qəlbinizi oxşamır
qoşmalar, telli sazlar,
Bunlar qoy mənim olsun.
Ancaq vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi.
Sizlərə qənim olsun. (1954)*

Şair dil məsələsində heç kəsə güzəştə getməmişdi. Çünki dil insan “ürəyinin açarı idi”. O açarı başqasına verəndən nə gözləmək olar? Dilinə xor baxan torpağına kor baxar. Ana südünü

əməndə eşitdiyi laylanı qulaqlarında sırğa etməyənlər üçün müqəddəs şey yoxdur. Şair yeri gələndə, heç ustad Şəhriyarı da bağışlamırdı, acısa da günahını üzünə deyirdi:

*Məni bağışlasın Şəhriyarım da,
Otuz il özgəyə “bəradər” dedi.
Öz doğma yurdunda,
öz diyarında
Doğma anasına o “madər” dedi.
Elə ki, yumruğu yerə dirəndi,
Dərhal yada düşdü
doğmaca kəndi.*

Şəhriyar gec də olsa, ana qucağına - Heydər babaya sığındı, rahatlığını tapdı. “Erməniyə dayı” deyib sərvət ələ keçirənlərin isə yeni qurulan milli dövlətdə əlacsızlıqdan Azərbaycanca danışanda bu gün də dilləri topuq çalır. Şair sözü qılınca döndərirdi:

*Dilimi dansaydım mən də sənin tək,
Sən kimə dərs deyib pul qazanardın?*

Həyatın təzadlarını bədii dillə ifadə edəndə Bəxtiyar sənətinin özünəməxsusluğu daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Siyasətin aynasında əyrilər düz görünsə də, aynanın ki, üzü birdir!

Şairin narahatlığına səbəb olan ümdə məsələlərdən biri də Vətənin ikiyə bölünməsi idi. Azərbaycan adlı yurdun bu ağır dərdinə çoxları əsər həsr edib. Lakin Bəxtiyar Vahabzadə qədər kökündən baltalayan olmayıb. Bəlkə də sovet məkanında yaşadığımız çağlarda onun ən böyük arzusu Araz üstündə çoxlu “el keçən körpülərin salınması” idi. Hələ 1962-ci ildə yazırdı ki:

*Arazın
Bu tayı Vətənim,
O tayı Vətənim.
Vətəni görməyə amanım
yox mənim...*

Və qibtə edirdi ki, Füzuli həsrətlə qürbətdən Vətənə baxırdı, o isə “Vətəndən - Vətənə baxır”. Əlində silah əqidəsi yolunda vuruşmalarda ölməyə belə hazır olan şair ömrünün boranda, qarda ötüşməsiylə də razı idi, tək xalqının “sirdaşı olmasın nə fəryad, nə ah...” Sonra “şəhidlər yarası” bunun üstünə gəlmişdi.

*Kimə deyim dərdimi?
Qəsbkar namərdəmi?
Yetmiş ilin dərd-qəmi
Gözdən axdı o gecə.*

O dövrdə Sovetlər İttifaqında dövlətin yüksək mükafatlarını almış şairin dilindən ittihamnamə eşidəndə partiya “funksioner”ləri bəlkə də bir şeyə heyfslənirdilər. Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” deyən dilini kəssəydilər, “bu gün cıncırını çıxardan tapılmazdı”. Eşitdiyimə görə, şair o çağlarda imperiya nökrələrinin onaverdiyi təltifləri “itin ağzına atılan sümüyə” bənzətmişdi.

Bəxtiyar Vahabzadə bir sözü kombinasiyalara uğradaraq elə poetik strukturlar, modellər yaradırdı ki, orada eyni hal müxtəlif funksiyalarda çıxış edirdi:

*Əyri əyriliyi yeridir daşa,
Keçib əyriliklə
hamıdan başa.*

İki misrada “əyri” sözü üç dəfə işlənir. Lakin hərəsi bir yükün daşıyıcısıdır: birinci “əyri” icraçısıdır - onun “əyrilikləri daşa yeritmək”dən başqa əlindən heç nə gəlmir, ikinci vasitədir - əyriliyi ilə daşlara da təsir göstərir, üçüncü isə mütləq-hakimdir - əyri işlərlə keçib oturur hamıdan başda. Yalnız Bəxtiyar qüdrətiylə eyni söz kiçik poetik fiqurun (həmin şeirdə iki misranın) içərisində fərqli mənə tutumlarına malik ola bilirdi. Klassik fəlsəfi şeirdə forma, struktur ikinci dərəcəli idi. Üstünlük məzmunun əlində cəmlənirdi. Onun əsərlərində isə hər ikisinin vəhdəti əsas götürülürdü:

*Rəhbər cahildirsə, millət də qafil,
Demək, bu məmləkət üz üstə batmış.
Millət də, rəhbər də oyanan deyil,
Oyada bilərmə yatmışı yatmış?*

1990-cı ildə xalqının başına açılan müsibətlərin səbəbkarına üzünü tutub dediyi bu misralarda nifrətinin həddi-hüdudu yoxd idi. Lakin həmin nifrətin mayasında da insanları qəflət yuxusundan oyatmaq dururdu. Bir il sonra isə Qərbi Azərbaycan ellərini, Qarabağı köklü insanlarından təcrid etməkdən ötrü “siyasət oyunlar”ında uduzanlara deyirdi ki:

*Köksümüzə sinə dağı,
Biz yaşadığ qul sayacağı.
Gələn satdı bu torpağı
Dədəsinin malı kimi.*

Xalqın ürəyi geniş olduğu qədər sadələvhdür, bağışlayandır. Bəlkə də üstünə yağan dərdlərin çoxluğundan yaddaşları tez don vurur. Şair buna görə də bərk narahat idi. Azərbaycanın taleyində çox hadisələr baş vermişdi ki, onları heç vaxt yaddan çıxartmaq olmazdı. Müsibətləri unutduqca düşmən də qüvvətlənir. Bu mənada, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası ana laylasını əvəzləməyir:

*Dedim, silinməsin
bu qan, bu qada,
Bir də güllə izi
dağ-daşımızdan.
Yalnız bu günə yox,
biz sabaha da
Güzgü tutmalıyıq
yaddaşımızdan.*

Yoxsa, nə gələcək nəsillər, nə də ölənlərin ruhu günahlarımızdan keçər. Şair bir həqiqəti isə “özüm” sözünü təkrarlamaqla üzə çıxarırdı:

*Özümün özümə xəyanətimi
Bu gün mən özümə
bağışlayımmı?*

Hər şeydən əl üzüləndə gözüümüzü ümidə dikirik. Ümidlə yeyir, ümidlə nəfəs alırıq. Sonsuz ümidlərimiz də kəsilsə, dünya gözüümüzə qaralar. Lakin təkə ümidlə “silahlansağ”, düşməndən torpaqları almaq mümkünsüzləşər. Ümidi ancaq bir neçə anın təsəllisinə, özümüzə gəlmə vasitəsinə çevirməliyik. Bəlkə də bu mənada şair deyirdi ki:

*Heykəl qoyun ümidə,
Tərk etməz bir an bizi.
Arzuya qanad verib,
Odur yaşadan bizi.*

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziya dünyasının mövzu dairəsində nələr yoxdur: qəm də var, sevinc də; məhəbbət də var, məkr də; sədaqət də var, xəyanət də; razılıq da var, etiraz da; keçmiş də var, bu gün də; mərdlik də var, namərdlik də; inam da var, tərəddüd də; həyat da var, ölüm də; cənnət də var, cəhənnəm də; gülüş də var, ağlamaq da; ayrılıq da var, vüsəl da; xeyir də var, şər də; müdriklik də var, nadanlıq da, ucalıq da var, alçaqlıq da... Amma ikincilər həmişə təslim vəziyyətdədir, zirvəni fəth etmək cəhdləri boşa çıxır, bəzən hökm, sərvət əllərində cəmlənsə də, mənən cılız, yoxluğa, puçluğa məhkumdurlar.

Bəxtiyar sənətinin bir amalı və ümumiləşmiş bir baş qəhrəmanı var idi - o da ***İstiqlaldır***.

Sevgidən yazanda da şair istiqlal barədə düşünmüş və ömrü boyu xalqının əsil istiqlala çatması uğrunda vuruşmuşdu. Onu zaman və tale şairi də adlandırmaq olar. Nə ağırlı, nə də şirinli, nə soyuqlu, nə də istili anını dəyişmək, başqa axara salmaq mümkündür Zamanın. Şair öz işində olan Zamanla kəllələşirdi, çünki:

*Nöqsanını üzə deyən
namərd deyil,
Kirayədə yaşadığın
ev yurd deyil.
Anan sənə ögey olsa,
bir dərd deyil,
Zaman sənə ögey olsa
vay halına!*

Şair “zamanın diri-diri bizi dəfn etdiyi” dünyadan türkün tarixi taleyini qaytarmağı umurdu, çox hallarda məsələni tələb şəklində qoyurdu. Həmişə mərdliyə arxalanan, haqqa tapınan, qılıncdan çox elmə, mədəniyyətə, incəsənətə, muğama köklənən xalqının namərd dünyada yersiz, yurdsuz qalması, öz evində kirayəçi sayılması, torpağından qovulub çadırlarda ömür-gün çürütməsi, zülm, sitəm görse də, üstünə “vəhşi” damğasının vurulması onun üsyankarlığını şiddətləndirirdi. Bəxtiyar Vahabzadənin narahatlığının bir əsas səbəbi də o idi ki,

*“Bərəkət tumu tək dörd ildən bəri,
Əkirik torpağa biz şəhidləri”.*

Sağlığında camaat arasında belə kəlamları eşidirik: “Nə yaxşı ki, Bəxtiyar Vahabzadə var, yoxsa dərdimizi deyən, günümüzü, güzaranımızı başbələnələrə çatdıran olmazdı...” Bu gün şairidibiyyət aləmindədir. Və nə yaxşı ki, Bəxtiyar sözü, Bəxtiyar üsyankarlığı tükənməzliyi ilə bizə mirasqalıb. Yoxsa dünyada hər şey bir rəngdə görünərdi. Haqqın yolunu o qədər ot-alaq basardı ki, tapılması mümkünsüzləşərdi.

Bəxtiyar Vahabzadə təkəcə Azərbaycan türklərinin deyil, bütün türk dünyasının bütövlüyü, tamlığıdır. Onun sənətində qırğızın da, özbəyin də, türkmənin də, qaqauzun da duyğuları, düşüncələri, istəkləri əks olunub. Bəxtiyar poeziyası türkün üz ağılığıdır, qılıncdan iti söz çələngidir. Təsadüfi deyil ki, müasir dünya nəsrinin görkəmli nümayəndəsi Çingiz Aytmatov şairin yaradıcılığını iyirminci yüzilliyin zirvəsi sayırdı.

Çox vaxt biz öz dahilərimizi başqalarının gözü ilə kəşf edirik. Lakin bu gün bizim, yəni xalqın əksər hissəsinin Bəxtiyar Vahabzadəyə həm şair-sənətkar kimi, həm də ictimai xadim kimi inamı varsa, deməli, gələcəyə ümidimizi itirməmişik. Azərbaycan xalqı bir dizini yerə qoymağa məcbur edilsə də, yıxılmadı, gücünü, əzmini toplayıb bir gün azğın düşməyə qalib gələcək, torpaqlarımızı geri alacaq, birliyimizi təmin edəcək, Bəxtiyar Vahabzadənin də arzuları gerçəkləşəcək.

ƏDƏBİYYATIMIZIN BƏXTİYAR MƏRHƏLƏSİ

Prof. Dr. Həcər HÜSEYNOVA

Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti
filologiya elmləri doktoru

XÜLASƏ

“Bizi əhatə edən aləmdə hər nə varsa, şairi dərindən – dərinə düşündürür, xeyir və şəri, gözəlliklə eybəcərliyi, böyüklüklə kiçikliyi, bir sözlə, insan ruhunun ali və xırda duyğularını poeziya səviyyəsinə qaldırmaq ehtirası Bəxtiyarın fitrətindəndir”. “Lirizm və vətəndaşlıq Bəxtiyarın yaradıcılığında ayrılmaz qoşa cümlədir. Bəxtiyar vətənpərvərdir, aqildir, sözün yaxşı mənasında nəsihətverən, yol göstərən sənətkardır” (Çingiz Aytmatov).

Azərbaycan ədəbiyyatının, bütövlükdə XX əsr poetik fikrinin görkəmli nümayəndəsi, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin adı təkcə respublikamızda deyil, onun sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda mütəfəkkir şair, lirik dramaturq, istedadlı alim və publisist, qeyrətli və cəsarətli ictimai xadim, sadə və səmimi insan kimi məşhurdur. Təsadüfi deyil ki, onun əsərləri - şeir kitabları, dramları və publisist yazıları dünyanın çox dillərində, o cümlədən ingilis, fransız, alman, fars, türk, polyak, ispan, macar və köhnə Sovet birliyinə daxil olan bir çox xalqların dillərinə tərcümə edilmiş və bu əsərlər çox böyük maraq və sevgi ilə qarşılanmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə 1925-ci ildə Şəkiddə doğulmuş, 1934-cü ildə ailəsi ilə bərabər Bakıya köçmüşdür. 1942-ci ildə orta məktəbi bitirib, Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1947-ci ildə həmin fakültəni bitirib universitetin nəzdində aspiranturaya qəbul olunmuşdur. 1951-ci ildə "S.Vurğunun lirikası" mövzusunda namizədlik, 1964-cü ildə isə "S.Vurğunun həyat və yaradıcılığı" mövzusunda monoqrafiyasını müdafiə edib, filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə almışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə bədii yaradıcılığa ikinci dünya müharibəsi illərində başlamış, 1945-ci ildə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul olunmuşdur.

Məhsuldar bədii yaradıcılıqla yanaşı, B.Vahabzadə 40 ildən artıq pedaqoji fəaliyyət də göstərmiş, Universitetdə dərslər demiş, 1990-ci ildən təqaüdə çıxmışdır. 1980-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir.

B.Vahabzadə 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi -publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin müəllifidir. Bakı Akademik Dövlət Dram Teatrının səhnəsində onun "Vicdan", "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Fəryad", "Hara gedir bu dünya?", "Özümüzü kəsən qılınc", "Cəzasız günah", "Dar ağacı" pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur. O, tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq iri həcmli poemanın müəllifidir.

Açar sözlər: şair, mövzu, əsər, alim, söz...

**B.VAHABZADƏ – ADINI AZƏRBAYCANIN ƏDƏBİYYAT TARİXİNƏ
BÖYÜK HƏRFLƏRLƏ YAZMIŞ AZƏRBAYCAN OĞLU**

Ayətəxan Ziyad (İsgəndərov)

Yazıçı-jurnalist, tədqiqatçı,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Elmi Tədqiqat Mərkəzinin elmi işçisi.

Rəyçi: *Ramazan Qafarlı,*
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor.

Summary

Key word: *Home land, the love of homeland, the son of homeland, civil, mujahiddeu, the son of Azerbaijan, poet, humanity, identiti.*

In this article the theme of “patriotism” of national poet B.Vahabzadeh`s creation has been consulted. By contacting the poet`s researchers` articles pointly, from the head to the toe B.Vahabzadeh is presented as the son of Azerbaijan civil, homeland and for the mujahideen, having been written with capital letters to Azerbaijan history.

Açar sözlər: *Vətən, vətən sevgisi, vətən oğlu, vətəndaş, mücahid, Azərbaycan oğlu, insanşünas şair, şəxsiyyət.*

Məqalədə B.Vahabzadə yaradıcılığının ana xətti olan “vətənpərvərlik” mövzusu tədqiqata çəkilmiş, B.Vahabzadə tərədən dırnağa qədər vətəndaş, vətən torpağı uğrunda mücahid, adını Azərbaycanın ədəbiyyat tarixinə böyük hərflərlə yazmış Azərbaycan oğlu olaraq təqdim olunmuşdur.

Tərədən dırnağa qədər vətəndaş, Vətən torpağı uğrunda mücahid!

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə haqqında düşünəndə hər haldan öncə bunlar keçir ürəyimizdən. Bəlkə bu düşüncələrdəndi O-nunla şəxsən ünsiyyətdə olmuş qismən biz indiki yaşlı nəsil O-nun vətənpərvərlik, vətəndaşlıq mövzularında söhbətlərindən içimizə od götürmüş, bu odu əlimizdə məşəl edib Qarabağ Müharibəsinin odları-alovları içinə atılmış,

MEYDAN HƏRƏKATI-nın insan dalğası içərisində hər birimiz əli boş, amma ürəyimizin “vətən” adlı odu-alovu ilə totalitar rejimin (SSRİ-nin) hərbi texnikasına sinə gərmiş, ÖLÜMÜN ACIĞINA ÖLÜMƏ QƏNŞƏR GETMİŞİK.

“İnsan azadlığı ilk arzu sanmış,
Bu söz bir işıqdır çətində, darda.
Azadlıq, azadlıq!.. Tarix yaranmış
Bu amal uğrunda çarpışmalarda” [3a. Səh.: 239]

Yaxud

“Qoy qalxsın ayağa ruhu Tomrisin,
Babəkin qılıncı parlasın yenə”.

Həmçinin,

“Bəs hanı bu əsrin öz Koroğlusu,
Qılınc Koroğlusu, söz Koroğlusu” 3b. Səh.: 597]

söyləyərək, Tomrisin, Babəkin ruhunu vücudunda gəzdirən Vətən oğullarının həmişə var olduğunu içimizin od püskürən hayqırtısı ilə əməllərimizdə hasilə yetirmişik. Elə təkəcə Qarabağ Müharibəsində yüzlər qurban verib Azərbaycanımız, ancaq *bir kərə yüksələn bayrağın bir daha enməyəcəyinə* əminlik qərarından bir yol dönməyib.

Hanı bu ellərin mərd oğulları [3b. Səh.: 597]

harayı ilə Vətən oğullarını cihada çağıran B.Vahabzadənin şəxsən özü ilə çiyin-çiyinə MEYDAN HƏRƏKATI-na qoşulub

Babaların şanı-şərəfi əlbət

Bizə əmanətdir, böyük əmanət! [3b. Səh.: 597]

söyləyərək, totalitar rejimin (*keçmiş SSRİ-nin*) tankının, topunun qənşərinə boş əl, amma od-
alov püskürən ürəyilə sipər olub Vətən oğulları.

B.Vahabzadə şəxsən mənim üçün kimdir?

Hər kəsdən (və hər haldan) öncə, hələ yazımın əvvəlində dediyim kimi, təpədən dırnağa qədər vətəndaş, vətən torpağı uğrunda mücahid, adını Azərbaycanın ədəbiyyat tarixinə böyük hərflərlə yazmış Azərbaycan oğlu! Hər haldan öncə ona görə “mücahid” ki, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Pərixanın Soltanqızının qənaətlərinə əsaslansaq, “çünki Bəxtiyar anadan milli doğulmuşdu. Xalqına, Vətəninə olan sevgi, millilik onun mayasıyla, ruhuyla, qanıyla cilalanmışdı. Şairin özü demişkən, “Vətənpərvər” olmaq küçələrdə yürüşlər keçirmək, meydanlarda “azadlıq”, “hürriyyət” deyə bağırmaq, qəzetlərdə iqtidarın və müxalifətin

ünvanına daş atmaq, qələmi ucu şiş bizə döndərib kimə gəldi tuşlamaq deyil. Xalqını, torpağını sevən hər kəs söz pəhləvanı olmaqdan, onun xidmətində durmağı əməli, işi ilə göstərməlidir” [5. Səh.: 165].

Həyatda özümü tanıdığım, poetik nümunələrini içimə hopdurduğum zamandan B.Vahabzadəni belə gördüm. Ailəsində söhbətlərinin vurğunu olduğum dəqiqələrdə Vətən torpağı uğrunda mücahid olmağın sirlərini dilindən-dodağından süzülən kəlmələrindən öyrəndim. Meydan Hərəkatının tribunasından ucalan harayına qulaq kəsildə də, ailəsində qonağı olub bu harayı lentə alıb Azərbaycan radiosunda səsləndirəndə də, özünün dediyi Tomris, Babək kimi Vətən oğullarının zamanında olduğu kimi bu gün də var olduğuna onda bir daha əminlik yaratdım.

Bu od-alov püskürən duyğular isə O-nun ruhuna hələ uşaq yaşlarından ana südü, Şəki dağlarının saf havası, büllur bulaqlarının diş göynədən suları ilə hopmuş, iliyinə işləmişdi. Müəllim olub dərslər dediyi illərdə tələbələrini, şair olub misralarını qılınca çevirdiyi zamanlarda Azərbaycanın gəncliyini Vətən torpağı uğrunda bir insan olaraq namusu, qeyrəti – heysiyyəti naminə cihadə çağırır, O-nu bir alim kimi öyrənənlərin isə içinə vətəndaşlıq, vətənpərvərlik toxumları səpib. Həmişə də bu əqidədə olub. Və yazıb ki, “Lui Paster deyir ki, elmin vətəni yoxdur, amma alimin vətəni var. Alim bilməlidir ki, hansı xalqa, ölkəyə qulluq edir və niyə qulluq edir. Bu sözləri eyni ilə sənətkarlara da, yazıçı və şairlərə də, müəllimlərə də şamil etmək mümkündür: vətəndaş olmayan şəxs nə əsl mənada yazıçı, nə də müəllim ola bilər. Bu hiss isə uşaqlıqdan tərbiyə olunmalıdır” [2. Səh.: 94].

Yaradıcılığına az-çox bələd hər kəs janrından asılı olmayaraq B.Vahabzadənin bütün əsərlərində Vətən sevgisi, vətənpərvərlik, vətəndaşlıq duyğuları, vücudunda tufan qoparan bu izahsız duyğuların təlatümündən əlinə silah götürüb insanı yadelli üzərinə haraylayan bir çağırış, od-alov görür:

“Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən,

Dəyişilməz, ay oğul, cənnətə dünyada Vətən!”[3c.Səh.: 159].

Bu böyük azərbaycanlının qələmindən süzülən bu misraları soyuqqanlı dərk etmək mümkün deyil. Bu misralarda bir ata, baba, böyük qardaş, həmyaş tövsiyyəsi varsa da, ürəyində Vətən sevgisindən ocaq qalayıb “ana” dediyin Vətən torpağı uğrunda mücahid olmağa, ona göz dikənlərlə savaşa girməyə bir çağırış da var.

Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik,

Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən!

Vətən eşqindən ucalsın bütün istəklərimiz,
Yaşasın arzuda, məqsəddə, təmənnada Vətən!

Ulular uymadı var-dövlətə, yalnız dedilər:
-Ən böyük bəxşişimiz bizdən hər övlada: Vətən!”

[3c. Səh.: 159]

söyləyən şair, Vətən sevgisinin insan vücudunda haradan mayalandığına da aydınlıq gətirib:

Sinə altında gərək qəlb kimi hər an döyünə,
Yana ulduz kimi hər sözdə, hər imzada Vətən!

[3c. Səh.: 159]

Önəmlisi budur ki, Vətən sevgisini başının tacı, gözünün nuru, ürəyinin sönməz alovu edən bu böyük azərbaycanlının özü də bu sevgisindən qürurludur:

Azərbaycan oğluyam,
Odu Allah sanmışam,
Atam – torpaq, anam – od,
Mən oddan yaranmışam.

Azərbaycan oğluyam,
At belində doğuldum.
Zamanın qazanında
Neçə dəfə yoğruldu [3ç. Səh.: 32]

Bu qürurunda fanatlığın zirvəsində qərarlaşan şair bütün yaradıcılığı boyu öz fanatlığından həzz ala-ala onu söz-söz, misra-misra oxucusu olan hər kəsə də təlqin etmişdir. Buna hansı qədərdə müvəffəq olub? Şəxsən tanıyıb-bilənlər rejimin O-nu zaman-zaman təhdidlərində aydın görüblər:

***“Cənablar, bir anlıq düşündünüzmü
Verdiyiniz hökmün ağırlığını?
Bu hökmün dəhşəti əllimi, yüzmü?
Biz necə götürək bu göz dağını”.***

*“Ağalar bilmədi birdir bu torpaq,
Təbriz də, Bakı da Azərbaycandır”.*

“Bir xalqı yarıya böldü qılınc tək”;

“Kəsdilər səsinə Azərbaycanın”;

“Qoy ildırım çaxsın, gurlasın cahən”

[3c. Səh.: 367]

kimi misraları ilə əslində imperiyaya meydan oxuyan B.Vahabzadənin nələri dilə gətirdiyi özlüyündə açıq-aşkardır.

Amma B.Vahabzadə onu gözləyən zərbələrdən qurtula bilməmişdir. Necə? Kimin himayədarlığı sayəsində? MTN-in 1997-ci ildə keçirilən yubileyindəki çıxışında həmin dövrü xatırlayan Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev demişdir: “Mən hələ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində işləyən zaman Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunması məsələsi meydana çıxmışdı. O vaxt mən onu xilas etdim. Qoymadım həbs olunsun... Belə bir insan o vaxtlar böyük fəlakət qarşısında idi. Nəyə görə?.. Ona görə ki, millətini sevirdi, millətin qayğıları haqqında yazılar, şeirlər yazırdı. “Gülüstan” poemasını yazmışdı. Ondan ötrü o zaman həbs etmək məsələsini qoymuşdular” [4. Səh.: 14].

...Elə təkcə “Gülüstan”a görə (*əsr 1959-cu ildə qələmə alınmışdır*) böyük şairin hansı hücumlara məruz qaldığının səsi-sorağı hətta 10 il sonra da - şəxsən mən ADU-nun (*indiki BDU-nun*) jurnalistika fakültəsinə qəbul olunanda da (1969-cu ildə də) - hələ səngiməmişdi.

...Elə bu mücahidliyin əks-sədası bizləri (*şəxsən mən Ayətخان Ziyadı və müəyyən qism yaşadılarımı*) B.Vahabzadənin nəinki ətrafına cəm etdi, hətta onun evinə ayaq açıb süfrəsinin başında Vətən oğlu olmaqlığın odundan-alovundan içimizə çınqı götürməyə də sövq etdi.

XX əsrin 70-ci illərində böyük ədəbiyyata və jurnalistikaya gələnlərin əksəri bu ömrü yaşadıq: “Qlavlit”in Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində çalışan nümayəndələri deyirdilər ki, mənim adım Cahangir müəllimin (zamanında “Qlavlit”in rəisi olub) stolunun üzərindəki şüşənin altında iri hərflərlə yazılıb qırmızı qələmlə iri bir dairəyə alınmış (*“Ayətخان Ziyad”, “Ayətخان İsgəndərov”*) və AzTV-yə göndərilən bütün senzura nümayəndələrinə tapşırılmış ki, bu müəllifin verilişlərinin hər kəlməsini diqqətlə oxuyun, hər sözün sətiraltı deyim tərzinə diqqət yetirin, dinc duran deyil, mütləq nə isə demiş olacaq.

Azərbaycan Dövlət radiosunun o vaxtkı redaktorları xatırlamış olarlar: “Xalqı da ağladarlarmış, Allah, Allah, Allah!” (*Qanlı 20 Yanvara həsr olunub*) radio verilişimin səslənməsinə qadağa qoyuldu. Az sonra həmin lent yazısının məqalə variantı “Neft və kimya kadrları uğrunda” çoxtirajlı trest qəzetində 1500 tirajla işıq üzü görsə də, senzura burda da əlini

“qana bulaşdırdı”. Məqalənin pilyonkası kəsilib götürülmüş, mətn hissələrinin əvəzində “senzura çıxartdı”, yaxud qayçı şəkli qoyulmaqla (təbii ki, sensorun xəbəri olmadan) qəzet nəşr olunmuşdu. Bu, sözsüz ki, qəzet redaktorunun mövqeyi idi. Qəzet çap edildi və mətbəənin arxa qapısından çıxarılıb qaçırıldı, sabahkı gün bütün şəhərdə (Bakıda) yayıldı.

Bəs nəticə necə oldu? Sonrakı gün qəzetin baş redaktorunu müəyyən dairələrə çağırıb sorğu-suala tutdular. Redaktorun cavabı belə olmuşdu: elə bu yazdığına görə onu işdən qovmuşam, inanmırsınız yoxlayın. Guya mən həmin çoxtirajlı qəzetin əməkdaşıyammış.

Qəzetin rəsmi olaraq nəşrinin dayandırılmasının qarşısını almaq məqsədilə növbəti növbədə mənim tövsiyəmlə belə bir elan verildi: “Şəhidlərimizin 40-ı çıxana qədər qəzetin nəşri dayandırılır”. Qəzeti bu sayaq qoruduq.

...Bunabənzər hadisələr əksər radio verilişlərimin başında “çatlayıb”: əvvəl-əvvəl mətni çıxarırdılar, amma görəndə ki, sensorun “redəktəsi” icrasız qalır, başqa sözlə, efir lenti ilkin işləndiyi variantda olduğu kimi efirə gedir, bu səfər başladılar efir lentinin üzərində nəzarəti gücləndirməyə. Belə olan halda deyəcəyim kəlmələrə əvəz olaraq, mətndə üç nöqtə (...) işarəsi qoymağa başladım. Amma bu üç nöqtəni (mətni) diktorun nəfəsi ilə elə oxutdururdum ki, yazdığım kəlmələrdən də təsirli səslənirdi (bu qənaət Buraxılış və proqram baş redaksiyası rəhbərinin fikri idi və o, bunu düz də başa düşmüşdü).

Mən həmçinin onunla da fəxr edirəm ki, o illərdə Bakıda qırğın törədildiyi xəbərini bəşəriyyətə ilk dəfə Xarici Verilişlər baş redaksiyasının rəhbəri Cahangir Bağirovla mən çatdırmışıq. Bu, elə bir vaxt idi ki... Azərbaycan televiziyasının enerji bloku partladılmış, Azərbaycan radiosunun I proqramı susdurulmuşdu. Efirə yalnız “Araz” radiostansiyası çıxırdı, həm də yalnız simfonik musiqilər səsləndirilməklə.

Belə günlərin birində dövlət radiosunun studiyalar yerləşən mərtəbəsinə qalxanda Cahangirin əsəbi, təhdidedici söyüşlərini eşitdim (bu hadisələr dövründə tək-tək sahənin işçilərindən savayı kimsə işə gəlmirdi). Sən demə, gözlənilə biləsi hər hansı təhlükənin ucbatından diktorların hərəsi bir bəhanə ilə Cahangirin yazdığı bircə cümləlik mətni oxumaq üçün işə gəlməkdən imtina edirmiş.

Alıb mətni redəktə etdim: “Rus tankları meyitlərin üzəri ilə şütüyərək Bakıya daxil oldu”. Studiyaya girib mətni özümüz oxuduq. Qalırdı lentin efirdə səsləndirilmək məsələsi. Bunun da çarəsi tapıldı. Mətni, yayımlanan musiqinin arasına hər 30 dəqiqənin tamamında yerləşdirdik. Həmin vədənin tamamında ikimizdən birimiz gah əlimizdə çay, kofe, yaxud tort (və s.) bir bəhanə ilə otağa daxil olub efirə məsul polkovniki uca səslə söhbətə tutur, yarım dəqiqə sonra otaqdan çıxırdıq. Üç gün beləcə davam erdi. Sonrakı günlərin birində SSRİ Silahlı Qüvvələrinin

Ali Baş komandanı general Yazovdan həmin komendanta söyüş dolu əmr gəldi, komendant tutduğu işdən uzaqlaşdırıldı və “Araz” radiostansiyasının da efirə çıxışı dayandırıldı.

Mİnlərlə etdiklərimizdən biri olaraq bu nəql etdiklərimlə demək istəyirəm ki, bu – bizlər idik, B.Vahabzadənin “Gülüstən”ını ruhlarına hopdurmuş Azərbaycan gəncliyi!

...Zaman təsdiq etdi ki, varlığı Vətən məhəbbəti ilə yoğrulmuş el-oba mücahidini heç nə sındıra, amalından yayındıra, yolundan sapdıra bilməz. 1959-cu ildən (39 yaşından) cihad ömrü yaşayan B.Vahabzadə Qanlı 20 Yanvar günlərində haqq səsi ilə hayqırıb zamanından da artıq ərənlikdə bu günün Tomrislərinin, Babəklərinin var olduğuna əminlik qüdrəti ilə “Şəhidlər”i qələmə aldı.

“Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üç rəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən torpağına çəkdi şəhidlər.

...İnsan - insan olur öz hünəriylə,
Millət - millət olur xeyri, şəriylə,
Torpağın bağına cəsədləriylə
Azadlıq toxumu səpdi şəhidlər” [3d. Səh.: 722]

söyləyərək, Vətən oğullarını qisasa, üçrəngli Azərbaycan bayrağının bir daha enməsinə yol verməməyə çağırırdı.

İllər uzununu (1991-ci ilə qədər) şairin tədqiqatdan uzaq qalmış ideya-siyasi baxışlarını tədqiqata cəlb edən dostu və yaradıcılığının vurğunu olan həmyerlisi, iqtisad elmləri doktoru Həsən Həsənov “XX əsrin burulğanlarından keçən” B.Vahabzadənin təqribən bir qərənəlik (1959-cu ildən 1990-cı ilə qədərki) yaradıcılıq yolunu iftixarla “Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud “Gülüstən”dan “Şəhidlər”ə gedən yol!” adlandırmışdır.

“Gülüstən”a görə isə...

Şair bir tərəfdən imperiyaya quyruq bulayanların qəzəb və nifrət hədəfinə tuş gəlmişdisə, digər tərəfdən, xalqının məhəbbətini qazanmış, fəlsəfə doktoru, dosent P.Soltanqızının yazdığı kimi, xalq ona “milli şair” fəxri adını vermişdi [3. Səh.: 168].

“Vətən sevgisi”, “vətənpərvərlik”, “vətəndaşlıq”..

Bu izahsız duyğular, bəlkə də bu böyük Vətən oğluna bütövlükdə türk xalqlarının tarixi abidəsi, həyat ensiklopediyası olan Dədə Qorquddan yadigardır. Axı “Şəkili qadınlar Dədə Qorqud qəhrəmanları kimi dağları “qayınatam” adlandırırlar. O dağlar həm də yüksəklikdir. Elə bir yüksəklikdir ki, cənnət qədər saf, təmiz və müqəddəsdür” [3b. Səh.: 7].

Bu sətirlər professor Ramazan Qafarlının B.Vahabzadə haqqında yazdıqlarındandır.

Hərdən mənə elə gəlir ki...

B.Vahabzadə 1925-ci ildə Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacında, dəniz səviyyəsindən 632 m yüksəklikdə özünə sığınacaq tapmış Şəkiddə doğulub, bu dağların cığırlarında ayaq açıb, diş göynədən saf sulu çeşmələrindən içib. Deyirəm, bəlkə elə doğulduğu yurdun ucalığıdır “Bəxtiyar Vahabzadə” adını XX əsrin yaddaşında gələcək üçün əbədiləşdirib qibətə ediləcək gördüyümüz ucalığa çatdırıb, Azərbaycanının qürur ünvanı edib.

“Vətən sevgisi”, “vətənpərvərlik”, “vətəndaşlıq”! Bu mövzuları mən də tədqiqata cəlb etməklə B.Vahabzadə haqqında yazdıqlarımı qədəm-qədəm uzatmış olardım. Ancaq o da unudulmamalıdır ki, adıçəkilən mövzular B.Vahabzadə yaradıcılığında qədərsiz tədqiq olunub, B.Vahabzadənin poeziyası, dramaturgiyası və publisistikası haqqında fəlsəfə doktoru, elmlər doktoru elmlər dərəcələri müdafiə edilib. Odur ki, onun haqqında yazılanları, deyilənləri təkrarlamayım deyə, “B.Vahabzadə mənim üçün kimdir?” və “B.Vahabzadə Azərbaycan dünyası üçün kimdir?” suallarını cavablandırıb O-nun barəsində düşüncələrimə xitam vermək niyyətindəyəm.

B.Vahabzadə mənim üçün kimdir? Dediym kimi, tərədən dırnağa qədər vətəndaş, vətən torpağı uğrunda mücahid, adını Azərbaycanın ədəbiyyat tarixinə böyük hərflərlə yazmış Azərbaycan oğlu!

Bəs B.Vahabzadə Azərbaycan dünyası üçün kimdir?

Akademik Nizami Cəfərovun yazdığı kimi, “İnsanşünas – şair, cəmiyyətsünas – filosof, millətşünas – ictimai xadim... Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirmiş olduğu ən böyük şəxsiyyətlərdən biri, şairliyi də, filosofluğu da, ictimai xadimliyi də mənsub olduğu xalqa məxsus Vətən övladı, dünya miqyasına öz “Azərbaycan qeydiyyatı” ilə çıxan Azərbaycan oğlu, bir insan dünyasına sığışmayan Azərbaycan dünyası!” [7. Səh.: 80].

Ulu öndər Heydər Əliyev şairi “xalqımızın böyük şairi, görkəmli alimi, tanınmış pedaqoqu və yorulmaz ictimai-siyasi xadimi” adlandırmış, yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək “Sizin şəxsiyyətiniz və yaradıcılığınız xalqın milli təfəkkürünün formalaşmasına xidmət etmiş, onu milli dirçəlişə səsləmiş, istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə əvəzsiz rol

oynamışdır. Siz hər zaman azadlıq carçısı olmuş, ən çətin anlarda belə güc və silah qarşısında baş əyməmiş, əqidəsindən dönməyən şair, mübariz millət vəkili, yorulmaz ictimai xadim kimi xalqın müdafiəsinə qalxmışsınız” demişdir [4. Səh.: 11].

Bu, Ümummilli liderin xalq şairi B.Vahabzadənin anadan olmasının 70 illiyində ona ünvanladığı ürək sözlərindəndir. Şairin 75 illiyinə təbrik məktubunda isə Ulu öndər yazırdı: “Xalqımızın keşməkeşli taleyi, yaşadığı faciəli və əzablı günlər vətənpərvər övlad kimi daim sizi düşündürmüş, onun ağrı-acıları həssas qəlbini alovlandırırdığı kimi, xoşbəxt günləri də sizi sevindirmişdir. Qanlı Yanvar faciəsi günlərində tutduğunuz əsl vətəndaşlıq mövqeyi öz tarixi əhəmiyyətini heç vaxt itirməyəcəkdir” [4. Səh.: 12].

Hara isə üz tutmaq, hansı cərəyanınsa axarında olmaq, qüvvəni hansı xətdə isə kimlərlə birləşdirmək tarixən “dəb” olub. Lakin B.Vahabzadənin həmişə hamıdan fərqli olaraq öz “partiyası” olub: Xalqı yüksək amallar uğrunda birləşdirmək “partiyası”! Bu “partiyanın sədri” də özü olub, “qeydiyyatdan keçmiş yeganə üzvü” də. “Qeydiyyatdan keçməyən üzvlərin” sayı isə qədərsiz, kimliyindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan xalqı.

Tarix nöqtəyi-nəzərindən çox uzağı yox, XX əsrin sonlarında Xalq Hərəkətinin Azadlıq Meydanını çalxalandırdığı günləri xatırlayaq. Həmin günlər səhhətində nasazlıq olan şairi xalqın “Bəxtiyar!, “Bəxtiyar!” çağırışları Azadlıq Meydanına gətirmədimi?! Bəxtiyar müəllim çağırışla xalqa müraciət edəndə Meydan nəhr kimi çalxalanmırdımı?!

B.Vahabzadənin deputatlığa namizədliyi irəli sürüləndə namizədin kimliyi haqqında professor Ramazan Qafarlı haqlı olaraq demişdir ki, “Onun düşüncəsində parçalanma, qruplara, tayfalara, dəstələrə bölünmə yoxdur. Həmişə xalqın bütövlüyü uğrunda vuruşub, indi də Vətən övladlarını birliyə çağırır” [4. Səh.: 7].

Bu yazılanlara şairin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında zəngin mənbə olan “Türk dünyasının Bəxtiyarı” ikicildliyində toplananları da (tərtibçisi professor Mail Dəmirlidir) əlavə etmiş olsaq, bütün fikir və mülahizələrin son ünvanı bunda qərarlaşır ki, B.Vahabzadə tərədən dırnağa qədər vətəndaş, vətən torpağı uğrunda mücahid, adını Azərbaycanın ədəbiyyat tarixinə böyük hərflərlə yazmış Azərbaycan oğludur.

İstifadə olunan ədəbiyyat

2. Əliyeva Xoşbəxt. “Bəxtiyar Vahabzadə və milli mənəvi ənənələr” məqaləsi. Xalq şairi B.Vahabzadənin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “İnsan və zaman” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları (26-27 noyabr 2015, Bakı, ADPU nəşriyyatı, 280 səh.).

3. Vahabzadə B.

- a) Əsərləri, III cild, Bakı – “Elm” nəşriyyatı – 2008;
 - b) Əsərləri, I cild, Bakı – “Elm” nəşriyyatı – 2008;
 - c) İstiqlal. Bakı – Gənclik – 1999;
 - ç) Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild, Bakı – 2004;
 - d) Əsərləri, VI cild, Bakı – “Elm” nəşriyyatı – 2008;
4. Türk dünyasının Bəxtiyarı. I hissə, Bakı – Təfəkkür – 2002;
 5. Soltanqızı (Hüseynova) Pərixanım. Klassik və müasir ədəbiyyatın aktual məsələləri. Bakı - “Elm və Təhsil” - 2015;
 7. Cəfərov Nizami. “Bəxtiyar Vahabzadə”. Bakı - “Azərbaycan” nəşriyyatı – 1996.

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ
PROBLEMS OF TEACHING AZERBAIJAN LITERATURE
IN CREATIVITY OF BAHTIYAR VAHABZADEH**

Dos. Dr. Nazilə ABDULLAZADƏ
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

B.Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin xüsusi mövqeyə malik görkəmli sənətkarlarındanır. Sənətkarın insanı daim mənəvi ucalığa səsləyən poetik-fəlsəfi məzmunlu yaradıcılığı milli poeziyada vətəndaşlıq ruhunun qüvvətlənməsində və ədəbi-ictimai fikrin istiqlal ideyaları ilə zənginləşməsində böyük rol oynamışdır. Tarixi-mədəni dəyərlərə ehtiram və ana dilinin saflığının qorunması B.Vahabzadənin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edirdi. **İlham Əliyev**

ÖZET

Çağdaş türk poeziyasının ünlü şairlərindən sayılan Bəxtiyar Vahabzadə yalnız “elinə, torpağına, kökünə bağlı, tarixə zaman və məkan müstəvisində körpü salan, poetik təfəkkürü milliliyə, bəşəriyyəyə köklənmiş” sənətkar deyil, Azərbaycan dili və ədəbiyyatının incəliklərinə dərinləndirən bələd olan, onları qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparan ədəbiyyatşünas-alim, müəllim və vətəndaş olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, B.Vahabzadənin əsərləri ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat dərslərlərində özünə yer almış, ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tədris proqramına salınmışdır.

3 ədəbi növədə qələmini sınımış şairin bədii yaradıcılığı qədər publisistikası da məzmunca zəngin və rəngarəngdir. Hər bir xalqın və millətin dilini, tarixini, mədəniyyətini və incəsənətini yaşadanların ilk növbədə onu yaradanlar olduğunu bilən B.Vahabzadə söz sənətlərinin yaradıcılığının öyrənilməsinə diqqət yetirir, klassik irs, çağdaş ədəbi proseslə maraqlanırdı. Postsovet dövrü sənətkarını təkcə öz xalqının deyil, digər xalqların da ədəbiyyat məsələləri düşündürür, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığını ədəbi təhlil süzgecindən keçirir, onların yaratdıqları obrazlarda milliliklə yanaşı, bəşəriyyəti duyurdu.

B.Vahabzadə klassik Azərbaycan şairləri Nizami, Füzuli, Seyid Əzim, Sabirdən tutmuş müasirlərinə qədər bir çox sənətkarların yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, onların yaradıcılığının tədrisini vacib saymışdır. Ədəbiyyat fənni xalqın həyatı, mənəviyyatı və ictimai varlığı ilə əlaqədar olduğu üçün tədrisin əhəmiyyətliyi və metodik məqamları o, “Ədəbiyyatın tədrisinə dair” məqaləsində şərh etmişdir. Alimə görə, şagird məhz ədəbiyyat vasitəsilə mənsub olduğu xalqın ruhuna, mənəviyyatına daxil olur, xalqı tanıyır, onu sevir və bir vətəndaş kimi yetişir.

Ədəbiyyat tədrisində fənlərarası əlaqə, əyanilik, dərslərlərin tərtibi, mövzu seçimi və bir çox məsələlər B.Vahabzadənin pedaqoji-metodik görüşlərində əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, tədris tarixi, B.Vahabzadə, inteqrasiya, müasirlik və ənənə.

ABSTRACT

Bahtiyar Vahabzadeh - one of the modern poet turk poetry, not only poet and also was “very closely to his land, people, and generation, build bridge from point of time and history, who was basted to poetic thoughts to nationality and humanity”, deeply aquianted with the intricacies of the Azerbaijani language and literature, a literary critic-scientist who fights to preserve them, teacher and citisen. This is no coincidence, that B.Vahabzadeh's poems took place in literature textbooks of general education schools and teaching - plan of education at Philological faculties of universities.

Experiencing his strength in three literary genres, poet's poetry is rich and colorful as his works. Knowing that, every nation has creators of its own language, history, culture and art, B.Vahabzadeh was interested in studying the activity of creators, paid attention to teaching their creation, was interested in the classical heritage and the modern literary process. Poet thought during of Post Soviet about the literary problems not only of his own people, but also of other peoples, "he analysed the activity of individual creators, together with nationality, he felt humanity also".

B.Vahabzadeh highly appreciated the creativity of many Azerbaijani poets, from the Azerbaijani classics Nizami, Fizuli, Seid Azim, Sabir to his contemporaries and considered importance of teaching their creativity. Since, the main feature of the literature teaching is connected with the life, morality and social existence of people, poet commented the importance and methodological aspects of teaching in his article "On Teaching literature". According to the scientist, a student learning literature, penetrates into the spirit and morality of the people, to whom he belongs, knows people, loves them and grows up as a citizen.

Communication between subjects during learning, visibility, compling of textbooks, choosing of topics and many other problems of teaching literature were reflected at the pedagogical and methodological thoughts of B.Vahabzadeh.

Key words: Azerbaijani literature, history of teaching, B. Vahabzadeh, integration, modernity and tradition.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Bəxtiyar Vahabzadə ədəbi-bədii və ictimai-siyasi fikir tarixində mənsub olduğu milləti və xalqı layiqincə təmsil edə bilən bir sənətkardır. Zaman və məkan müstəvisindən asılı olmayaraq, sözün sehrilə məbəd ucaldan şairin bədii əsərlərilə yanaşı, publisistik, elmi-metodik görüşləri də milli-mənəvi dəyərlərə, vətəndaşlıq missiyasına xidmət edir. Ç.Aytmatovun təbirincə desək, “övladı olduğu xalqın nitq hissəsində feil olmağı bacaran” B.Vahabzadə feilin bütün zamanlarında zamanın fəvqündə dayanmış, xalqının müstəqilliyi, özünüdərki, milli təfəkkür və düşüncə tərzini özünün vətəndaş amalı, vətəndaşlıq borcu bilmişdir. Onun şifahi xalq ədəbiyyatından tutmuş müasir ədəbiyyat məsələlərinə qədər müxtəlif mövzuda yazmış olduğu məqalə və oçerklər ana dili qədər ədəbiyyatın da keşiyində dayandığını, onun xalqın miil-mənəvi sərvəti olduğunu bir daha nümayiş etdirir.

B.Vahabzadə gözəl bilirdi ki, “Azərbaycan lirik şeirlərinin inkişafında, sənətkarlıq cəhətdən kamilləşməsində iki mühüm amil – şifahi xalq şeiri ənənələri və xalq musiqisi həlledici rol oynamışdır” [6, s.164]. Bu mənada o, şifahi xalq yaradıcılığına yüksək qiymət

verir, hər bir sənətkarın sənətinin qaynağını xalq müdrikliyində görürdü: “Böyük dahilər həmişə xalqdan öyrənmiş, xalqdan aldığı cılayıb başqa şəkildə yenə xalqın özünə qaytarmışlar. Homerdən tutmuş Nizamiyə qədər, Şekspirdən tutmuş Tolstoya qədər, Bethovendən tutmuş Üzeyir bəyə qədər bütün dahi sənətkarlar bu böyük xəzinədən – xalq yaradıcılığı xəzinəsindən bəhrələnmiş, məhz buna görə də sənətin zirvəsinə yüksələ bilmişlər” [2, s.9].

Xalqın min illərdən bəri keçib gəldiyi enişli-yoxuşlu yolun sevincini, ağrı-acısını hər sözləndə, misrasında yaşadan bayatılarımızı B.Vahabzadə çox sevir və xüsusi qiymətləndirir. Hər bir bayatını xalq bədi təfəkkürünün ifadəsi sayan alim xalqı tanımaq, öyrənmək üçün onun yaradıcılığını öyrənməyi – kiçik bayatılarla mənəvi aləmini, məsləkini, əqidəsini, dühasını öyrənməyi tövsiyə edir. Hər bayatını bir roman, bir xatirə adlandıran şair yazırdı: “Bayatılardakı bu zəriflik, bu dərinlik və böyüklük qarşısında səcdəyə gəlmək azdır. Bunları gecə-gündüz öyrənmək, öyrənmək lazımdır. Biz xalqı öyrəndikcə ucalırıq, böyüyürük” [5, s.73]. Nənəsindən ulu nənəsinin söylədiyi bir bayatının tarixi ilə bağlı o, haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, hər bir bayatı bir taleyin uyğunsuzluğu, bir ömrün eniş-yoxuşu, elin, obanın dərdsi-səri ilə bağlıdır, hər biri bir hadisədə yaranıb ağızdan-ağıza keçir, illərin məhək daşına toxunub büllurlaşır, gəlib çağımıza çatır.

B.Vahabzadənin elmi-metodik axtarışlarında hər bir sənətkar öz çəkisi, qüdrəti, sanbalı ilə təqdim edilir. Bir ədəbiyyatşünas alim kimi o, klassik ədəbiyyat nümayəndələrindən tutmuş həmmüasiri olduğu və təbii ki, yaradıcılığını sevərək bəyəndiyi hər bir yazıçı yaxud şair haqqında elə sadə, lakonik, məzmunlu bir təhlil verir ki, bələd olmadığı, əsərlərini oxumadığı bir sənətkar haqqında belə dolğun təsəvvürə malik olursan. Klassik irsimizin vurğunu olan alim “Nizami sənətinin dərinliklərinə baş vurduqca” heyrətlənir, bu sənətdəki hikməti insan ləyaqətinə və şəxsiyyətinə hörmət, bərabərlik, azadlıq, qıfılsız qapılar, qıfılsız dodaqlar, azad biləklərdə – şairin arzularında, ideallarında görür. B.Vahabzadənin fikrincə, “Nizami mütəfəkkirənə baxışla zahiri deyil, nəticəni, şəkli deyil, mahiyyəti, mənəni görürdü. Buna görə də onun təsvir etdiyi hadisələr yalnız maraqlı rəvayətlər deyil, böyük bir fikrin ifadə vasitəsi, dünyaya arifənə baxışın nəticəsidir” [5, s.6].

Füzuli yaradıcılığına, onun sufi-irfani baxışlarının poetik ifadəsinə münasibət B.Vahabzadə görüşlərində orijinallığı ilə səciyyələnir. Onun “Qəlb şairi”, “Heyrət, ey büt”, “Füzuli-Şekspir” məqalələrində Füzulinin yaradıcılığı elmi diskursa cəlb edilir. Orta əsrlər şairinin poeziyasının vurğunu olan B.Vahabzadə Füzuli şeirlərində ilahilik axtarmağı düz saymır. Füzuli şeirinin uzun əsrlər boyu yaşamasının sirrini o, şeirlərin həyatiliyi, təbiiliyi və insaniliyində görür.

B.Vahabzadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin görkəmli nümayəndəsi, dramaturq Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığına biganə qala bilməmişdir. Minillik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində orta əsrlər üçün Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli nə deməkdirsə, XIX əsr üçün Mirzə Fətəli Axundzadə şəxsiyyəti və yaradıcılığını alim bir o qədər əhəmiyyətli sayır. Axundzadəyə qədər 800 illik ədəbiyyat eyni xətt boyunca inkişaf edirdisə, ondan sonra ədəbiyyat başqa bir istiqamət alır. Axundzadə böyük bir ənənəyə malik olan ədəbiyyatı keçib gəldiyi cığırda ayıraraq ona tamamilə yeni məzmun və yeni rəng qatmaq üçün böyük zəka, cəsarət göstərir. B.Vahabzadəyə görə, M.F.Axundzadənin maarifçi əqidə və əməl qəhrəmanlığı yalnız yaradıcılığında deyil, şəxsiyyətində də özünü göstərir, xüsusilə fəlsəfi məktublarının

çap olunması və əlifba islahatında göstərdiyi səy əvəzəlməzdir. Axundzadənin böyüklüyünü, qüdrətini o təkə xalqı, Vətəni üçün deyil, ümumbəşəriyyət üçün yanğısında, fədakarlığında görürdü. XVIII əsr fransız materialistləri Holbax, Didro, Helvetsi, Volter, rus inqilabçı-demokratları Belinski, Çernışevski, Dobrolyubov ideyaları ilə silahlanan demokrat yazıçı-dramaturq “qəlbində od tutub yanan dərdlərini və beynini gəmirən fikirlərini” xalqa çatdırmaq üçün hər vasitəyə əl atır, ədəbiyyatın bütün janrlarından istifadə edirdi. Doğma xalqını dünyanın irəli getmiş xalqları ilə bir sırada azad və xoşbəxt görmək istəyən M.F.Axundzadənin doğumunu B.Vahabzadə mənsub olduğu xalqın yenidən doğuluğu, özünüdərk kimi qiymətləndirir və Azərbaycanda realist istiqamətli ədəbi-bədii, estetik tərəqqi və mənəvi mədəniyyətdə onun ideyalarının davamını görür.

B.Vahabzadə hər şeydən əvvəl, vətəndaş şair idi. Onun təfəkküründə, düşüncəsində, əməllərində vətən yanğısı, millət təəssübkeşliyi qələmindən çıxan hər kəlmədə, hər misrada özünü göstərirdi. Təsadüfi deyil ki, yaradıcılığı boyu onu narahat edən, düşündürən sualların cavabını M.Ə.Sabirdə və Mirzə Cəlildə tapan B.Vahabzadə Mirzə Cəlili xalq üçün yanmağın, Vətən üçün yanmağın ən yüksək etalonu adlandırır. O, Mirzə Cəlilin vətənə, xalqa sevgisini, vurğunluğunu divanəlik adlandırır Məcnunla müqayisə edir və sevgidə üstünlüyü ona verir: “... Mirzə Cəlil vətəninin aşiqi, xalqının dəlisi, divanəsi, Məcnundur. Biz Mirzə Cəlilin irilixirdalı bütün yazılarında, atasının verdiyi Qeys adını unudub arzusunu biyabanlarda axtaran mütəfəkkir Məcnunun ipə-sapa yatmayan dəli eşqinin hönkürtülərini eşidirik. Bircə fərqlə: Məcnun cəmiyyətə şəxsi arzusunu fəvqəndən baxırdısa, Mirzə Cəlil, əksinə, cəmiyyətin fəvqəndən öz arzularına baxırdı. Məcnun şəxsi arzusunu, idealını axtarırdısa, Mirzə Cəlil böyük bir xalqın arzusunu, idealını axtarır, ona çatmaq yollarını düşünürdü. Məcnun öz bədbəxtliyində cəmiyyətin bədbəxtliyini görürdüsə, Mirzə Cəlil cəmiyyətin bədbəxtliyində öz bədbəxtliyini görürdü. Kim deyə bilər ki, Leyli eşqi ilə göz yaşları tökən Qeys Məcnun ola bilər, böyük bir xalqın və vətənin eşqilə nalə çəkən aşiq Leyli eşqilə fəryad çəkən Qeysdən xalqının sayı qədər böyük Məcnundur” [5, s.97].

“Anamın kitabı” əsərini B.Vahabzadə ədibin uzunmüddətli axtarışlarının və gəldiyi nəticələrin ən doğru, ən düzgün ifadəsi kimi “kitablar kitabı” adlandırır. Vaxtilə parçalanmış mənəviyyatımızın, ruhumizin, dilimizin, varlığımızın, özlüyümüzün acı fəryadı, Dədə Qorqudu keçmişimizin parçalanmış dünənimizə istehzalı gülüşlərinin eşidildiyi bu kitabı “ana yurdun faciə kitabı” kimi dəyərləndirən alim yazırdı: “Anamın kitabı” – ətrafımızdakı şeylərə, adamlara, adamlar arasındakı münasibətlərə, duyğularımıza, fikirlərimizə, hər şeyə, hər şeyə ad verən Dədəmiz Qorqudu kitabıdır. Biz hamımız bu kitabdən bəhrələnmiş, qol-budaq atmış, bu kitabı oxuya-oxuya ətrafımızı, mühitimizi, çağımızı, özümüzü tanımış, ana dilimizi öyrənmiş, dadını-duzunu hiss eləmiş, bu dillə öz sevgimizi və nifrətimizi, duyğumuzu və həyəcanımızı bir-birimizə bildirmişik. Bu kitab Oğuz babamızın dünyaya baxışı, onun yaşama şərtləri, onun qanun kitabıdır” [5, s.106].

B.Vahabzadənin dəyər verdiyi və yaradıcılığına xüsusi rəğbət bəslədiyi sənətkarlardan biri də Hüseyn Cavid idi. “XX əsr Azərbaycan romantizmi və çağdaş poeziyamızın” (öz dövrünün poeziyası – N.A.) möhtəşəmliyini və nüfuzunu qoruyub saxlayan Hüseyn Cavid poeziyasının hər iki mərhələdə güclü vəhdət, sintez ifadə edən poeziya olduğunu o, şeirimizin tarixi və taleyi ilə bağlayır. Onun fikrincə, sənətkarı (Cavidi) şəxsiyyət səviyyəsinə qaldıran amillərdən biri doğulduğu torpaq, yaşadığı mühitdirsə, ikincisi, torpağa, mühitə, vətənə

münasibəti olmuşdur. Cavid yaradıcılığının mürəkkəb ictimai hadisələrdən, təlatümlərlə dolu zamandan, bu zamanın ictimai iqlimindən qidalandığını vurğulayan B.Vahabzadə Cavidin yaratdığı obrazların mənəvi dünyasından çıxış edərək əsərlərində irəli sürülən ideyaların – hər cür zorakılığa qarşı mübarizə, dini və milli fərqlərə qarşı humanizmin təntənəsini – bəşəriyyəti düşündürən aktual məsələlər olduğunu qeyd edir.

B.Vahabzadə təkcə klassik ədəbiyyat, ədəbiyyat dərsləkləri, məktəblərdə ədəbiyyat dərslərinin metodikası deyil, müasiri olan qələm dostlarının da yaradıcılığına biganə qalmır, onların yaradıcılığı barədə məzmunlu məqalələrlə dövrü mətbuatda fikirlərini bölüşürdü. Xalq yazıçısı S.Rəhimovun “ağır” və çoxjanrlı nəsrində alim hər şeydən əvvəl, xalq həyatı, xalq düşüncəsi, xalqın istək və arzularını görürdü. “Şamo” roman-epopeyasında obrazların adlarının dəyişdirildiyi halda belə, təbiətləri etibarilə yenə də azərbaycanlı olduqlarını o, yazıçının fitri istedadının koloritliyi ilə yanaşı, bir vətəndaş kimi həyat hadisələrinə fəal münasibəti ilə bağlayır. Alimə görə, S.Rəhimovun əsərləri “xalqımızın yeni cəmiyyət uğrunda mübarizəsini, həyatımızın inkişafını, dinc quruculuq və yaradıcılıq səylərini böyük ilham və məhəbbətlə təsvir edir” [5, s.304]. Yazıçının yaratdığı istər müsbət (Dəmirov, Rüksarə, Şamo, Mehman, Qədim kişi və b.), istərsə də mənfi obrazların (Qaloş, Sübhanverdizadə, Kosa, Məmmədخان) həyatın özündən gəldiyini, müxtəlif keşməkeşlərə düşdüklərini, iztirab keçirib, sevinib, kədərlənib, enib-qalxdıqlarını onların reallığı, həyatiliyi ilə bağlayır. “Xalqımızın son 100-150 minillik tarixinin bədii aynası” adlandırdığı cild-cild əsərlərdə B.Vahabzadə dünyagörmüş müdrik Azərbaycan xalqı, onun tarixi, qəhrəmanlığı, mübarizəsi, adət-ənənəsi, psixologiyası, məişəti və təbiətinin əks olunduğunu qeyd edir: “Aynalı” – keçən əsrin ikinci yarısında çar zülmünə qarşı üsyana qalxan xalq qəhrəmanı Nəbi və Həcərin mübarizə kitabı, “Saçlı” – yeni cəmiyyət quruculuğu uğrunda apardığımız mübarizənin tarixi! “Medalyon”, “Qardaş qəbri”, “Torpağın səsi” – xalqımızın Böyük Vətən müharibəsi illərində faşizmə qarşı mübarizəsinin alovlu səhifəsi!.. “Yanan buludlar”, “Ağbulaq dağlarında” – xalqımızın müharibədənsönrakı quruculuq illərində apardığı mübarizənin güzgüsü!” [5, s.314]. Yazıçının hər bir əsərinin adında xalqın tale yolunu, qanlı-qadalı tarixini görən ədəbiyyatşünas-alim S.Rəhimovun əsası M.F.Axundzadə tərəfindən qoyulmuş nəsrimizin həyata daha artıq enməsində, nəsrə psixoloji ovqatın gətirilməsində, ümumən ədəbiyyatın inkişafında xidmətlərini yüksək qiymətləndirir.

B.Vahabzadə ideologiyadan uzaq, ideoloji məfkurəyə uymayan, fəhminin duyub qiymətləndirdiyi bir alim idi. Bədii təxəyyülünün gerçək həyatla çuğlaşdığı azərbaycançılığı, milli ruhu o, hər bir obrazda görür və bunu hamıdan görüb duymağı tələb edirdi. İstər elmi-metodik, istərsə də publisistik əsərlərində həməsrlərinin həyat və yaradıcılığına həmçinin xatirələr işığında nəzər salır, bilavasitə tanınmış sənətkarların sovet dövrü yaradıcılığının qayəsini, “sosialist realizmini gərəyincə işıqlandırmadıqlarına” görə NKVD-nin, KQB-nin zindanlarına düşə bilmək qorxusunu 60-70-ci illərdə çəkinmədən qələmə alırdı. Repressiya dövrü şairi Ə.Cavad poeziyasının özünəməxsusluğunu mənsub olduğu xalqın ruhunu, dərdsərini, psixologiyasını, adət-ənənəsini dərinlən bilməsində, millətine vurğunluqda görən B.Vahabzadə onu şair olmamışdan əvvəl böyük Vətəndaş sayır, şeirlərini “böyük vətəndaşlığın məhsulu” adlandırır. Ə.Cavadın şeirlərində təbiət lövhələri, el adətlərinin canlı lövhələrlə təqdim olunan parçaları şair müşahidəsinin məhsulu, əsl bədiiilik nümunələri kimi qiymətləndirirdi. O, Ə.Cavadın bu cür şeirlərinin orta məktəb dərsləklərinə salınmasını, bu şeirlərlə təbiətə sevgi, mərhəmət və sədaqət hissələrinin tərbiyələnməsini tövsiyə edirdi.

B.Vahabzadə ədəbiyyata gələn gənc nəsələ havadar çıxır, dəyərli məsləhətləri ilə onları ruhlandırır, yazıb-yaratmağa ruhlandırır. M.İbrahimov, R.Rza, M.Hüseyn, S.Rəhman, N.Xəzri, B.Azəroğlu, M.Gülgün, Qabil, O.Sarıvəlli ilə yanaşı, o, N.Həsənzadə, Ə.Kürçaylı, Ə.Kərim, F.Qoca, Z.Yaqub və digər gənc şairlərin yaradıcılığına da biganə qalmır, dəyərli tövsiyələri ilə onların ədəbiyyat alımında tanınmasına vəsilə olmağa çalışır.

B.Vahabzadəni dil və ədəbiyyat məsələləri həmişə düşündürmüşdür. Xüsusilə ədəbiyyat fənninin orta məktəblərdə tədrisinin o, xalqın həyatı, mənəviyyatı və ictimai varlığı ilə əlaqədar olduğu üçün əhəmiyyətliyi xüsusi vurğulayır. Ədəbiyyatın tədrisi metodikasını məsələlərinə həsr etdiyi “Ədəbiyyatın tədrisinə dair” məqaləsi bu baxımdan diqqət cəlb edir. Sənətin, ədəbiyyatın təsir qüvvəsini gözəl bilən alim tərbiyə işində ədəbiyyatı ən əyani və tez çatan forma hesab edirdi; o ilk növbədə bu fənnin tədrisini milli-mənəvi dəyərlərlə əlaqələndirərək yazırdı: “Şagird ədəbiyyat vasitəsilə mənsub olduğu xalqın ruhuna, mənəviyyatına daxil olur. Oxuduğu əsərlərdə, eşitdiyi nəğmələrdə, uşaq ikən zümzüməsi ilə yuxuya getdiyi laylalarda xalqını tanıyır, onu sevir və həqiqi bir vətəndaş kimi yetişir” [5, s.296]. Alim doğru olaraq vurğulayır ki, qrammatika ilə dilin qayda-qanunlarını öyrənən şagird ədəbiyyat vasitəsilə bu dilin nələrə qadir olduğunu, əzəmət və böyüklüyünü görür, incəlik və gözəlliyinə heyran qalır.

Ədəbiyyat dərslərinə verilən tələblərdən biri də fənlərarası əlaqə imkanlarından istifadə olmuşdur. Hələ XIII əsrdə N.Tusi yazırdı ki, şagird hansı fənni öyrənmək, o sahədə ixtisas sahibi olmaq istəyirsə, o fənlə əlaqəsi olan bütün elmlər və sənətlərlə tanış olmağa həvəs göstərməlidir, məsələn, yazı-pozu sahəsində mütəxəssis olmaq istəyən ... başqa əlaqədar elmlərdən, ədəbi fənlərdən baş çıxarmalıdır [4, s.161]. Ədəbi mövzuların öyrədilməsində biliklərə kompleks şəkildə yiyələnmənin mahiyyətini B.Vahabzadə müəllim kimi gözəl başa düşür və qiymətləndirirdi. Ədəbiyyat dərslərində fənlərarası əlaqə imkanlarının daha geniş olduğunu bildiyindən o, həyatı obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənəti kimi ədəbiyyatın digər elm sahələri ilə sistemli əlaqələndirilməsini təbii və məntiqi sayır, ədəbi əsərlərin məzmununun yaxud yazıçının tərcümeyi-halının öyrədilməsində tarix, coğrafiya, riyaziyyat fənləri ilə inteqrasiyaya önəm verirdi. Bədii əsərlərdə şagird əcdadının keçdiyi şərəfli yolu, xalqının apardığı mübarizəni bədii lövhələrdə görür, coğrafiyada Vətənin iqlimini, təbiətini, yeraltı və yerüstü sərvətlərini, iqtisadi qüdrəti barədə qazandığı bilikləri ədəbiyyat dərslərində poetik imkanlarla öyrənir. Eyni zamanda, müəllim yazıçının həyat yolunu öyrədkən cansız, quru rəqəmləri əzbərlətməklə kifayətlənməməli, onun yaşadığı dövrün, mühitin olaylarını bilməli, yazıçının həyatı ilə yanmalıdır.

B.Vahabzadə ədəbiyyat dərslərində əyani vəsaitlərdən istifadəni səmərəli sayırdı. “Dərsdə əyani vəsaitlərə müraciət sənətkarın şəxsiyyəti, həyatı, yaradıcılığını, elmi-nəzəri bilikləri şagirdlərin dərinədən mənimsəməsinə nail olmaq niyyətini izləyir. Əyanilikdən giriş məşğələlərində, tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi, əsərin oxusu, təhlili, təkrar və ümumiləşdirmə zamanı istifadə etmək mümkündür” [5, s.283]. Xüsusilə klassik ədəbiyyatın tədrisi ilə bağlı dərslərdə müşahidə etdikləri əsasında gəldiyi qənaətə görə, hər hansı bir şairin poeziyasını öyrədkən onun mahiyyətinə, tərənnüm olunan duyğuların həyatiliyinə, incəliyinə, şairin sənətkarlığına fikir verməlidir. O, müəllimlərə klassiklərin dərsləkdə verilən əsərlərindən başqa, digər əsərlərindən də seçib sevə-sevə oxumağı, misra-misra təhlil etməyi, bununla da klassik şeirimizin gözəlliyini nümayiş etdirməyi tövsiyə edirdi.

B.Vahabzadənin ədəbiyyatın tədrisində diqqət yetirdiyi vacib məqamlardan biri də müəllimin öyrətmək funksiyası idi. Həyatı geniş əks etdirən bir söz sənətinin təmsilçisi olan ədəbiyyat müəllimi dərsləklə kifayətlənməməli, öyrətdiyi əsərin məzmunu ilə yanaşı, onun əxlaqi-estetik dəyərlər, mənəvi keyfiyyətlər aşılmasına diqqət yetirməlidir. Alimə görə, “bu fənnin tədrisində ən mühüm amil müəllimin ona olan böyük sevgisi, xalq ruhunu, xalq mənəviyyatını dərinlən bilməsidir. Ədəbiyyat müəllimi hər şeydən əvvəl, bəhs etdiyi məsələnin atəşinə yanmağı, duya-duya, hiss edə-edə, alışı-alışı danışmağı bacarmalıdır. Ədəbiyyat müəlliminin ağzından sözlər tökülməməlidir. Onun dediyi sözlərin arxasında ürəyi od tutub alışmalıdır. Bu mənada bizə elə gəlir ki, müəllim, bir növ, aktyor olmalıdır” [5, s.297].

Bu gün orta məktəbin ədəbiyyat dərsləklərində diqqət yetirilən əsas məsələlərdən biri də ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi konsepsiyasına münasibətdir. Hələ 60-cı illərdə B.Vahabzadə ədəbiyyat tarixinin V sinifdən xronoloji ardıcılıqla başlanmasını irəli sürür, nümunələrin uşaqların yaş və bilik səviyyəsinə uyğun seçilməsini bir vəzifə olaraq qarşıya qoyurdu. O yazırdı: “Ədəbiyyat tarixi orta məktəbin VIII sinfindən başlayır. VIII, IX, X siniflərdə bu tarix xronologiya əsasında qurulmalıdır. Lakin natamam orta məktəbin V, VI, VII sinifləri üçün yazılan dərsləklərə uşaqların tərbiyəsinə müvafiq olan əsərləri salmaq lazımdır. Ancaq təəssüf ki, bu siniflər üçün dərslək yazan müəlliflər də əksərən, ədəbiyyat tarixinin xronologiyasına riayət etməyə çalışırlar” [5, s.300].

Azərbaycan ədəbiyyatının öyrədilməsində dərsləklər və onların yazılması Bəxtiyar Vahabzadəni narahat edirdi. Mövcud ədəbiyyat dərsləklərinin cansıxıcı, quru olması, klassik sənətkarların yaradıcılığının yalnız sosioloji baxımdan birtərəfli təhlilində o, dərslək müəlliflərini günahlandırır. Onun fikrincə, dərsliyə salınan əsərlər bədii cəhətdən mükəmməl olmalı, təmiz duyğular tərbiyə etməlidir.

Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatı tədrisinin üzərinə düşən yük daha mürəkkəb, daha məsuliyyətlidir. Təhsil sahəsində aparılan islahatlar təlimin məzmununda, metodlarında ciddi dəyişikliklər qarşıya qoyur. Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbiyyat tarixi və tədrisi metodkası sahəsində elmi-metodik görüşləri bu dəyişiklikləri və yenilikləri qarşılamaqda etibarlı mənbə rolunu oynayır. Fikrimizi ədəbiyyatşünas-alimin bütün dərslər üçün aktual olan sözləri ilə bitirmək istərdim: “...İstər dərslək yazan müəlliflərin, istərsə də müəllimlərin birinci məqsədi balalarımızın tərbiyəsinə düzgün yön vermək, onlarda xalqımıza, Vətənimizə, ədəbiyyat və mədəniyyətimizə böyük sevgi oymaqdır! Bunun üçün öz fəaliyyətimizə bir daha baxmaq və onu zamanın səviyyəsinə yüksəltmək ən vacib vəzifəmizdir”.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullazadə N. Bəxtiyar Vahabzadənin publisistikası: ədəbiyyat və sənət düşüncələri. / I Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə simpoziumunun materialları. 13-15 dekabr 2012, Qafqaz Universiteti, s.2-8.
2. Həsənli B. Ədəbiyyatın tədrisi metodkası. Bakı: “Müəllim”, 2012, 360 s.
3. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, II c. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 564 s.
4. Tusi N. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005, 280 s.

5. Vahabzadə B. Əsərləri, 12 cildə, IX c. Məqalələr. Ədəbiyyat və sənət. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2005, 784 s.

6. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. I c. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 328 s.

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” OBRAZLARI BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA

Dr. Xoşbəxt ƏLİYEVƏ
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları uzun əsrlərdir ki, yazılı ədəbiyyatda müxtəlif səpkili motivlərlə yaşamaqdadır. Dastanın ümumi ruhu, koloriti, ab-havası söz sənətkarlarının hər birini bu dastan çevrəsində düşündürmüş, növ və janrından asılı olmayaraq, yaratdıqları ədəbi nümunələrdə ondan bəhrələnmişlər. Anadilli abidənin dil və üslub xüsusiyyətləri, obrazların adları belə şair və yazıçıları cəlb etmiş, bu obrazlara tapınaraq əsərlərinə milli ruh, milli düşüncə gətirmişlər.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının vətən, millət, dil yangılı şairlərindən olan Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında dastan motivləri və dastan qəhrəmanlarının adlarından geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu, ilk növbədə B.Vahabzadənin xalq yaradıcılığına bağlılıqdan və milli təəssübkeşliyindən irəli gəlirdi.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında qarşılaşdığımız “səxavət, qeyrət, sədaqət, humanizm, gözəlliyin tərənnümü, musiqinin mahiyyəti, azadlıq problemi, sadə insanların səciyyəsi, ana müqəddəsliyi, vətənpərvərlik, doğruculuq, əxlaqi saflıq, etibar kimi bəşəri problemlər”ə şair biganə qala bilməmiş, milli varlığını vəsf edərkən dastanın obraz və ideyalarına istinad etmişdir.

Açar sözlər: dastan motivləri, obraz, B.Vahabzadə poeziyası, millilik.

ÖZET

Azərbaycan edebiyatının bir şaheseri olan "Kitabi-Dada Gorgud" destanı, çeşitli motiflərlə yüzyıllardır yazılı edebiyatda yaşamaktadır. Efsanenin genel ruhu, rengi ve atmosferi her bir sanatçıya bu destanı düşündürmüş, türü ne olursa olsun edebi eserlerinde bundan faydalanmışlardır. Anadil anıtının dili ve üslup özellikleri, imgelerin isimleri bu tür şair ve yazarları cezbetmiş ve bu imgelere taparak eserlerine milli ruhu ve milli düşüncüyü getirmişlerdir.

Yirminci yüzyıl Azərbaycan şiirinin ateşli şairlerinden Bahtiyar Vahabzadənin eserlerinde dastan motifləri və dastan kahramanlarının isimləri yaygın olarak kullanılmıştır. Bu, öncelikle B.Vahabzadənin halk sanatına ve ulusal önyargıya olan bağlılığından kaynaklanıyordu.

Şair, "Kitabi-Dada Gorgud" da karşılaştığımız "cömertlik, gayret, sadakat, hümanizm, güzelliğin yüceltilmesi, müziğin özü, özgürlük sorunu, sıradan insanların doğası, annelik, vatanseverlik, doğruluk, ahlaki saflık, güven" gibi insan sorunlarına kayıtsız kalamamış, milli varlığını anlatırken dastanın imgelerine ve fikirlerine atıfta bulundu.

Anahtar kelimeler: dastan motifleri, imge, B.Vahabzadə şiiri, milliyetçilik.

SUMMARY

Masterpiece "Kitabi-Dada Gorgud" of Azerbaijani literature, has been living in written literature with different motives for many centuries. General inspiration, flavor and sphere of the saga makes each of the literary creators think about this saga and regardless of the type and genre, they have benefited from this in their creativity. Linguistic and stylistic features of saga

in their native language, the names of the images had attracted such poets and writers, and the adoration of these images brought the national spirit and national thinking in their creativity .

One of the poets, who longing on native land, nation and language - Bahtiyar Vahabzade had been widely used from the names of sagas and motives in his creativity. This was coming forward from B.Vahabzade's connection to folk creativity and national prejudices.

Poet hadn't remained indifferent to "human problems, such as generosity, zeal, loyalty, humanism, beauty glorification, music essence, problem of freedom, nature of ordinary people, motherhood, patriotism, truthfulness, moral purity, trust" that we met in "Kitabi-Dada Gorgud", describing our national existence, referred to the images and ideas of the saga.

Key words: motives of sagas, image, B.Vahabzade's poetry, nationality.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının tanınmış nümayəndəsi Bəxtiyar Vahabzadə varlığı və ruhu xalq müdrikliyindən, xalq fəlsəfəsindən yoğrulmuş bir sənətkardır. İlk növbədə xalqının şifahi söz sənətinə söykənən şair onun kiçikhəcmli atalar sözündən tutmuş eposuna qədər hər misrasına, deyiminə heyran qalmış, ondan bəhrələnməmişdir. İstər süjetli, istər süjetsiz əsərlərində yaratdığı hər detal, hər obraz xalq ruhunun təzahürü kimi çıxış edir. Onun hikmət xəzinəsinə müraciəti həmişə əxlaqi-didaktik məzmun daşmış, gənc nəslin tərbiyəsinə və formalaşmasına xidmət etmişdir. Təsadüfi deyil ki, onun yaradıcılıq üslubunun bir xüsusiyyəti də xalq yaradıcılığından yerində istifadə edə bilməsidir.

B.Vahabzadəni cəlb edən xalq yaradıcılığı qaynaqlarından biri də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları olmuşdur. Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin salnaməsi sayılan dastan motivləri, qəhrəmanları 50-ci illərdən başlayaraq poeziyada geniş işlənməyə başlanmış, bir-birindən maraqlı nümunələr yaranmışdır. Dastan mövzusu və qayəsi etibarilə çox şair və yazıçıların yaradıcılığına təsir etmiş, Dədə Qorqud və oğuz igidlərinin obrazları simvolik olaraq milli-mənəvi dəyərlərə bağlanmışdır. Dastanın hər boyunda “səxavət, qeyrət, sədaqət, ədalət, humanizm, gözəlliyin tərənnümü, musiqinin mahiyyəti, azadlıq problemi, sadə insanların səciyyəsi, ana müqəddəsliyi, vətənpərvərlik, doğruluq, əxlaqi saflıq, etibar kimi bəşəri problemlərlə qarşılaşırıq” [1, s.18]. Bu mənada B.Vahabzadə dastan qəhrəmanlarının hər birinin şücaəti, zəkası və mərdliyinə görə bənzətmələr etmiş, Dədə Qorqudun hikmətinə, müdrikliyinə sığınmışdır. O, dastan motivlərinə milli dəyərlər kontekstində müraciət etməyinin səbəbi barədə özü yazırdı: “Hər bir xalq üçün öz kökünü, ilkini və qaynağını bilmək vacibdən vacibdir. Ona görə ki, hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini də bilməz. Bu gün böyük xarüqələr yaradan, qəhrəmanlıqlar göstərən xalqımız bu qüdrəti və bu gücü haradan almış - deyə düşündüyümüz zaman keçmişə baxır, ilkimizi araşdırmalı oluruq. Bugünkü qəhrəmanlar kökləri əsrlərin dərin qatlarına işləyən nəhəng bir ağacın əsrimizdəki budaqlarıdır. Bu ağacın adı “Qorqud” ağacıdır” [2].

Qorqud şəxsiyyəti şairi yaradıcılığı boyu düşündürmüş, onun xalq təfəkküründən və mənəviyyatından yarandığını dəfələrlə elmi-publisistik məqalələrində əsaslandırmağa çalışmışdır. Qorqudla bağlı rəvayətlərdə Qorqud ata həm ozan, həm ağsaqqal, həm də övliya, təbib, şeyx adlandırılır. Hətta onun qeyri-maddi aləmlə bağlılığı haqqında da dastanda işarə edilir. E.Əlibəyzadənin “Ədəbi şəxsiyyət və dil” kitabında “söz və şeir, mahnı və musiqi Azərbaycan xalqının tarix yaddaşı, könül sirdaşı, ruhunun ədəbi qidası olmuş və bu tel, bu mənəvi qida Qorquddan gəlmişdir” fikrinə etiraz edərək VI-VII əsrlərdə bir sənət dühası kimi parlayan Dədə Qorqud və onun “Kitab”ının birdən-birə, ənənəsiz yarana bilməyəcəyi qənaətinə gəlir. Onun fikrincə, VI əsrdən əvvəl də güclü anadilli ədəbiyyatımız, xüsusilə onun şifahi qolu

olub. “Dədə Qorqud ədəbi şəxsiyyəti və onun “Kitab”ı da bu əsasda, bu kök və ənənə üzərində doğulub” [6, s.460].

İstər orta, istərsə də ali məktəblərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”un XI-XII əsrlərin ədəbi yadigarı kimi tədris olunduğunu, hətta qorqudşünaslıqda bu abidənin tarixinin həmin əsrlərdən qabağa getmədiyini göstərən B.Vahabzadə E.Əlibəyzadənin Dədə Qorqudun bir şəxsiyyət kimi VI-VII əsrlərdə yaşadığını sübuta yetirdiyini təqdir edir. Bununla bağlı vaxtilə çap etdirdiyi “Qorqud obrazı və tarixi-ictimai hadisələr” adlı məqaləsində o yazırdı: “İndiyə qədər qorqudşünaslar, əsasən düşünürdülər ki, Qorqud – tarixi şəxsiyyətdir. Lakin M.Seyidov belə bir elmi qənaətə gəir ki, Qorqud obrazı və sözü mifoloji təfəkkürlə, bir çox türkdilli xalqların yaşadığı tarixi-ictimai şəraitlə bağlıdır”. B.Vahabzadə M.Seyidovdan sonra E.Əlibəyzadənin Dədə Qorqudun mifik deyil, tarixi şəxsiyyət olduğunu və bu tarixin miladdan öncələrə aparıb çıxardığını qürurla bəyənir və alqışlayır. Elmi məntiqlə o, “Dədə Qorqud”un yarandığı əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dilinin “Dədə Qorqud”dakı səviyyədə mövcud olduğunu və bu dilin canlı qolunun, yəni xalq dilinin tarixinin çox-çox qabaq başlamalı olduğu fikrini irəli sürür [6, s.463].

“Ana kitabımız” adlandırılan “Dədə Qorqud”un dili haqqında T.Hacıyev yazırdı: “Dədə Qorqud və onun adı ilə bağlı olan kitab – “Dədə Qorqud kitabı” düşüncə tariximizdə əfsanəvi bir anlayışa dönüb. “Dədə Qorqud kitabı” Ana kitabımız adlandırılıb, bütün türk bədii ədəbiyyatının ağırlığından da ağır gələn bir əsər sayılıb, türkün tarixində Mete, Atilla, Əmir Teymur, Osmanlı imperatorluqları, Orxon-Yenisey əbədi daş (bəngü taş) kitabələri, M.Qaşqarlının “Divani-lügət-it-türk”ü ilə bir sırada yeddi möcüzədən biri kimi qiymətləndirilib. Bu “Kitab” bugünkü dünya mədəniyyətinə “Kül tigin” və “Bilgə kağan” dastan-dilogiyaları ilə yanaşı, yazılı şəkildə çatan türk eposudur. “Dədə Qorqud kitabı” gövdəsində müxtəlif meyvə calaqları yetirən nəhəng ağaca bənzəyir - mükəmməl sinkretik tarix sənədidir: salnamədir (oğuzun tarixidir) və bədii əsərdir, şifahi yaradıcılıq nümunəsidir və yazılı ədəbiyyatdır”. Dastanın kamil anadilli nümunə olduğunu B.Vahabzadə də gözəl bilirdi və “Dilimiz-ədəbiyyatımız” məqaləsində 1400-1500 il öncə yaranmış bu abidəni bədii dəyəri, gözəl bir sənət əsəri olmasından ziyadə, həm də ana dilimizin o zamanlar nə qədər yüksək səviyyədə olduğuna, geniş imkanlarına görə dəyərləndirirdi:

*Bəri gəlgil, başım baxtı, evim taxtı,
Evdən çıxıb yürüyəndə sərvə boylum.
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım,
Çatılı yaya bənzər çatma qaşlım
Qoşa badan sığmayan dar ağızlım,
Küz almasına bənzər al yanaqlım.
Qadınım, dirəyim, döləyim [6, s.421].*

Hər bir bədii əsər obrazları ilə tanınır, yaddaqlara çökür. “Kitabi-Dədə Qorqud”un kamil obrazlar səciyyəsi, bu obrazların hər birinin xarakterik xüsusiyyətləri B.Vahabzadəni bir alim və şair kimi həmişə düşündürmüşdür. “Qorqud obrazı və tarixi-ictimai hadisələr” məqaləsində B.Vahabzadə gənc nəsli - əsrinin qəhrəmanlarını Bayandur, Banuçiçək, Bamsı Beyrək, Dəli Domrulunu nəticələri, kötükələri sayır. Nizaminin qəhrəmanı Bəhrəmin gur ovundakı zəfərindən sonra Bəhrəm Gur adını qazanmasını o, “Dədə Qorqud”da Buğacın buğa ilə gülüşəndən sonra Buğac adını alması ilə səsləşdiyini göstərir. B.Vahabzadə yazırdı: “Adı ad

sahibinin əməli ilə bağlamaq müəyyən mənada dünyanı, həyatı fəlsəfi anlayışdır. Bu fəlsəfi idrak bizə “Dədə Qorqud”dan gəlir” [6, s.455]. Qorqud sözünün etimoloji təhlilində “qud”, “qor” sözlərinin geniş izahını verən alim Basat adının verilməsində bir ənənə olduğunu göstərir ki, bu, iki ad daşıyanların birinci adının ata-ana tərəfindən, ikinci adının ictimai fəaliyyətinə, xalq və vətən qarşısında xidmətlərinə görə verildiyini göstərir və Basatın öz soyunu təqdim etdiyini misal çəkir: “Anam adın sorur olsan, Qaba. Ağac Atam adın diyirsən, Qağan Aslan. Mənim adın sorursan, Aruzoğlu Basatdır” [6, s.457].

Ümumiyyətlə, Dədə Qorqud obrazı şairin fikirlərinin, düşüncələrinin istinad nöqtəsi, sığnağıdır. Sanki şair onunla söhbətləşir, yeri gələndə dərdləşir. Onun ürəyini, zehni didib-parçalayan fikirlərə Qorqud misallı bir el ozanının, ağsaqqalının həmdərd olmasına ehtiyac duyur:

*Tutuşmuşam, çaxmaq yoxdur alışmağa.
Qaynayıram, təpərim yox nə coşmağa, nə daşmağa.
Ürəyimin sözlərini oba-oba danışmağa
Dədə Qorqud timsalında ozan ola,
Bir qəribə yuxu gördüm, istəyimcə yozan ola [3, s.18].*

Dədə Qorqudun Oğuz elinin varlığını, birliyini qoruduğuna, igidlərə ad qoymasına, müdrikliyinə şair bir yurd oğlu kimi pərəstiş edir. Milli varlıq, təəssübkeşlik, hünər anlayışlarını vəsf edərkən o, Dədə Qorqudun ad verməsinə istinad edir. Şairin fikrincə, ad – hər bir kəsin şəxsiyyətinin, varlığının daşıyıcısıdır. Ad – milli kimliyin, özünü təsdiqin ən ali və uca səviyyəsidir. Şairə görə, qazandığı adı (təbii ki, burada o, valideynləri tərəfindən ona verilən adı deyil, “şair” adını nəzərdə tutur) da ona Dədə Qorqud hünərinə görə vermişdir:

*Hünər göstərməyincə
Adsız yaşamışam mən.
Dədəm Qorqud ad verdi
Mənə öz hünərimdən [4, s.197].*

Adının Dədə Qorqud tərəfindən verildiyi ilə öyünən şair yurd sevgisini, torpaq təəssübünü qılıncın gücündə və Dədə Qorqudun oğuznamələrində tapdığını söyləyir:

*Bizim iqbalımızı yazdı qılıncın kəsəri,
Bizi biz etdi Dədəm Qorqud oğuznamələri [5, s.132].*

B.Vahabzadə hər üç növdə - lirik, epik və dramatik növdə yazdığı əsərlərdə Dədə Qorqudun adı ilə öyünür, onun – dastanın milli ruhumuzun tərcümanı, milli dilimizin ilk kitabı olduğunu ehtiramla anır. C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” əsərindən danışarkən o, bu əsəri “Dədə Qorqudlu keçmişimizin parçalanmış dünənimizə istehzalı gülüşləri” adlandırır, əsərdə qaldırılan problemləri tarixi keçmişimizlə bağlayır. “Anamın kitabı” – ətrafımızdakı şeylərə, adamlara, adamlar arasındakı münasibətlərə, duyğularımıza, fikirlərimizə, hər şeyə, hər şeyə ad verən Dədəmiz Qorqudun kitabıdır. Biz hamımız bu kitabdən bəhrələnmiş, qol-budaq atmış, bu kitabı oxuya-oxuya ətrafımızı, mühitimizi, çağımızı, özümüzü tanımış, ana dilimizi öyrənmiş, dadını-duzunu hiss eləmiş, bu dillə öz sevgimizi və nifrətimizi, duyğumuzu və həyəcanımızı bir-birimizə bildirmişik. Qorqud boyları - əlifbamız, ilkimiz, kökümüz,

özlüyümüzdür. Bu kitab Oğuz babamızın dünyaya baxışı, onun yaşama şərtləri, onun qanun kitabıdır” [6, s.106].

“Dədəmizin kitabı” adlandırdığı “Kitabi-Dədə Qorqud”da Salur Qazanın vətənpərvər, elinə, obasına bağlı sərkərdə olduğunu, Şöklü Məlik evini talayanda ondan yalnız “qarıcıq” anasını istəməyini misal çəkən ədəbiyyatşünas-alim ana haqqının Tanrı haqqına bərabər tutulduğunu, pyesdə ana obrazına pərəstişin dədədənqalma olduğunu əminliklə bildirir. Dastanda yeganə əməkçi obraz – Qaraca Çoban obrazını B.Vahabzadə sayqı ilə xatırlayır. Qaraca Çobanın ruhu, mənəvi dünyası, dili, əsərdəki digər çobanların danışıqı milli varlığından ayrı düşən Rüstəm bəy, Səməd Vahid, Məhəmmədəliyə qarşı qoyulur.

“Özümüzü kəsən qılınc” pyesində tayfalararası düşmənçiliyə qarşı çıxan şair xalq birliyə çağırmaqla İç Oğuzla Dış Oğuzun mübarizəsini xatırladır, tayfaçılıq, yerlibazlıq kimi halların xalq üçün böyük təhlükə olduğunu oxucu ilə bölüşür.

B.Vahabzadə hətta “Dədə Qorqud” tamaşasını izlərkən də tamaşanın quruluşuna münasibət bildirmiş, rejissorun tamaşanı meyxana ritmində qurduğuna narazılığını bildirmişdir. Şairə görə, Dədə Qorqud sazla bağlıdır. Saz isə özündə tarixi keçmiş, mənəviyyəti, dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi yaşadan, nəsillərin nəsillərə ötürdüyü ərməğandır. Şairə görə, “Dədə Qorqud” tamaşasının quruluşu da, musiqisi də, rolları ifa edən aktyorların seçimi də dastanın ruhuna uyğun olmalıdır.

B.Vahabzadə “Dədə Qorqud” dastanının motivlərindən və dastan qəhrəmanlarının adlarından istifadə etməklə öz poetik fikrini zənginləşdirmiş, əksər hallarda estetik yönümdə istifadə etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rüstəmov İ. “Dədə Qorqud”da insan gözəlliyi. Bakı: “Bilik” cəmiyyəti, 1978, 48 s.
2. Vahabzadə B. Qorqud obrazı və tarixi-ictimai hadisələr. // Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 1979, 29 iyun
3. Vahabzadə B. Açılan səhərə salam. Bakı: Yazıçı, 1979, 230 s.
4. Vahabzadə B. Əsərləri (1960-1969). 12 cildə, II c. Bakı: Elm, 2008, 616 s.
5. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 328 s.
6. Vahabzadə B. Əsərləri, 12 cildə, IX c. Məqalələr. Ədəbiyyat və sənət. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2005, 784 s.

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞI ƏDƏBİ ƏNƏNƏLƏR RAKURSUNDA:
MİLLİ TƏNQİDİ REALİZM VƏ İDEYA-ESTETİK BAĞLILIQ**
BAKHTIYAR VAHABZADE'S CREATIVITY IN THE LAW OF LITERARY
TRADITIONS: NATIONAL CRITICAL REALISM AND IDEA-AESTHETIC
RELATIONSHIP

Dos. Dr. Ramiz QASIMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ÖZET

Məlumdur ki, 30-cu illərə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı qocaman ədəbi simaların da iştirakı ilə əvvəlki ədəbi metod və cərəyanlar üzərində inkişaf edirdi. 30-cu illərdən sonra yaranmış ictimai-siyasi şərait yeni yaradıcılıq metodu və ədəbi məsələləri tələb edirdi. Sosialist realizmi yaradıcılıq metodunun yaranması və kommunist ideologiyasının proqramı ədəbiyyatı məhz bu çərçivədə inkişaf etməyə tələq edirdi. 60-cı illərdə ictimai-tarixi şəraitin yenidən dəyişməsi ədəbiyyatda əvvəlki sərhədlərin, qırılmaz tezislərin ortadan qaldırılmasına və müəyyən dərəcədə sərbəstliyin əldə edilməsinə imkan verdi. Bu zaman ədəbiyyat adamları yenidən XX əsrin əvvəllərində milli mündəricə və ideyalarla yazıb yaratmış Əlibəy Hüseynzadə, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev və başqa görkəmli ədiblərin yaradıcılıq metodu və ənənələrinə qayıtmağı zərurət bildilər. Habelə həmin ədəbi şəxsiyyətlərin taleyi və sənətinin, həyatı və ideallarının da əks olunması, obrazlarının yaradılması bir ənənə şəklini almağa başladı ki, müasir ədəbi proseslə klassiklər arasındakı ədəbi münasibətlər və yaradıcı əlaqələr bu şəkildə öz mövcudiyyətini nümayiş etdirməyə başladı. Bu dövrün ən qüvvətli və istedadlı ədəbi simalarından olan Bəxtiyar Vahabzadənin də yaradıcılığında tənqidi realizm metodu və mollanəsreddinçi ədəbi məktəblə səciyyələnən böyük ustadlar Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabirə, ümumən tənqidi realistlərə məhəbbət və bağlılıq özünü nümayiş etdirir. Ümumiyyətlə, müasir dövrün görkəmli ədəbi siması olan Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı ilə tənqidi realist sənətkarların irsi arasında bu kimi ədəbi əlaqələrin hökm sürdüyündən danışmaq olar: 1. Həmin ədəbi şəxsiyyətlərə ehtiramın nümunəsi olaraq onlara əsərlərin həsr edilməsi və obrazlarının yaradılması (“Ağlar-güləyən”); 2. Tənqidi realistlərin irsi və ideallarından təsirlənmə (“Anamın kitabı”); 3. İdeya və idealların, mövzu, metod, forma və janrların yaradıcı istifadəsi. Bəxtiyar Vahabzadənin “Düşüncə-söz”, “Örtmə pəncərəni”, “Qeyrətmi, ağılmı?”, “Əgər qorunmazsa istiqlalımız”, “Vətən marşı”, “Yurd yad əlində”, “utanmaq-qızarmaq”) və s. Bu mənada böyük şairin “Ağlar-güləyən”, “Anamın kitabı”, “Düşüncə-söz”, “Örtmə pəncərəni”, “Qeyrətmi, ağılmı?”, “Əgər qorunmazsa istiqlalımız”, “Vətən marşı”, “Yurd yad əlində”, “Utanmaq-qızarmaq” kimi əsərlərinin təhlili və müqayisəsi həmin əsərlərdəki mövzu, ideya və problemin daha çox müşahidə olunduğu XX əsrin tənqidi realist ədibləri Cəlil Məmmədquluzadə və Sabirlə əlaqələndiyini müşahidə edirik.

Açar sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, ədəbi əlaqə, tənqidi realistlər.

ABSTRACT

It is known that until the 1930s, Azerbaijani literature developed on the previous literary methods and trends with the participation of old literary figures. The socio-political situation that emerged after the 1930s required a new creative method and literary issues. The emergence of the creative method of socialist realism and the program of communist ideology encouraged literature to develop in this context. The re-emergence of socio-historical conditions in the 1960s allowed the literature to eliminate previous boundaries, unbreakable theses, and to achieve a certain degree of freedom. At the same time, literary figures felt the need to return to the creative methods and traditions of Alibay Huseynzadeh, Huseyn Javid, Mohammad Hadi, Jalil Mammadguluzadeh, Mirza Alakbar Sabir, Abdurrahimbey Hagverdiyev and other prominent writers who wrote and created with national content and ideas in the early twentieth century. Also, the reflection of the fate and art, life and ideals of these literary figures, the creation of images began to take the form of a tradition, and literary relations and creative ties between the modern literary process and the classics began to demonstrate their existence. In the works of Bakhtiyar Vahabzadeh, one of the strongest and most talented literary figures of this period, the great masters Jalil Mammadguluzadeh and Mirza Alakbar Sabira, characterized by the method of critical realism and the Mollanasraddin literary school, show love and devotion to critical realists in general. In general, we can say that the following literary relations prevail between the work of Bakhtiyar Vahabzadeh, a prominent literary figure of modern times, and the legacy of critical realist artists: 2. Influence on the heritage and ideals of critical realists ("My mother's book"); 3. Creative use of ideas and ideals, themes, methods, forms and genres. Bakhtiyar Vahabzadeh's "Thought-word", "Window of cover", "Is it zeal or wisdom?", "If our independence is not protected", "National anthem", "The country is in foreign hands", "blush-blush") and so on. In this sense, the great poet's "Whites-laughing", "My mother's book", "Thought-word", "Do not cover the window", "Is it zeal or intelligence?", "If our independence is not protected", "National anthem", "The country is in foreign hands", Analysis and comparison of works such as "Shame-blush" are associated with the critical realist writers of the twentieth century Jalil Mammadguluzadeh and Sabir, in which the theme, idea and problem of these works are observed.

Keywords: Bakhtiyar Vahabzade, literary connection, critical realists.

BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA MİLLİ İSTİQLAL MOTİVLƏRİ
NATIONAL INDEPENDENCE MOTIVES IN THE WORKS OF BAHTIYAR
VAHABZADEH

Dos. Dr. Ramiz QASIMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ÖZET

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Bəxtiyar Vahabzadənin (1925-2009) əsərləri Azərbaycan türklərinin milli oyanışı, istiqlal və türk birliyinə əhəmiyyətli töhfələr vermiş, bu üzdən Azərbaycan istiqlal ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi məşhurlaşmışdır. Bu kimi xidmətlərinə görə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Bəxtiyar Vahabzadəni “İstiqlal” ordeni ilə təltif etmişdir. Böyük şairimizin “Gülüstan” adlı əsəri də məhz Azərbaycanın Güney və Quzey olaraq ikiye bölünməsinə səbəb olan “Gülüstan” müqaviləsinə həsr olunmuşdur. Onun əsərlərində Azərbaycan türklərinin milli və siyasi taleyi, suverenliyi, birliyi və s. kimi motivlər yer almaqdadır. Şairin “Gülüstan”, “İstiqlal” və “Şəhidlər” kimi əsərləri Azərbaycan türk xalqının istiqlal uğrunda mübarizə mövzusunə həsr olunmuşdur. Onun “Azərbaycan oğluyam” əsərində türk-Azərbaycan milliyətinə mənsubiyyət, “Ana dili” və “Anamın kitabı” kimi əsərlərində milli dil və heysiyyət mövzuları qələmə alınmışdır. Ədibin “Muğam”, “Özümüzü kəsən qılınc”, “Dar ağacı” kimi əsərlərində də Azərbaycan türklərinin milli dəyərləri, milli müstəqilliyi, istiqlal və başqa motivlər əhəmiyyətli dərəcədə yer alır.

Açar sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, milli birlik, istiqlal şairi.

ABSTRACT

The important figure of Azerbaijan literature Bahtiyar Vahabzadeh in his works contributed to the national awakening, independence and unity of Azerbaijani Turks, therefore went down in our history as one of the prominent names of Azerbaijan independent literature. For such intensive labour the great leader of the Azerbaijan Republic Haydar Aliyev awarded him with “Istiklal” (independence) order. Great poet’s so-called work “Gulustan” was just devoted to the “Gulustan” treaty which was the reason of division Azerbaijan into two-the North and the South and also it was one of the most readable poems during independence and awakening period. In his works included such significant topics and motives as national and political freedom of Azeri Turks, Turkish unity and thought, unity and brotherhood of Turkish world and etc. The poet's works such as "Gulustan", "Independence" and "Martyrs" contain struggle against the independence of Azerbaijani Turkish people. Different topics as national language and dignity were discussed in “Mother tongue” and “My mother’s book” and also issue of belonging to Azerbaijan-Turkish nation in his “I am son of Azerbaijan”. Such motives as national values, national freedom and independence of Azerbaijan Turks occupy important place in poet’s works such as “Mugam”, “Sword cutting ourselves”, “Gallows”.

Key words: Bahtiyar Vahabzadeh, national independence, independence poet.

BAHTIYAR VAHABZADE ŞİİRİNİN ESTETİĞİ

AESTHETICS OF BAHTIYAR VAHABZADE POETRY

Doç. Dr. Seriyye GÜNDOĞDU

AMEA Şarkiyat Enstitüsü Türk filolojisi bölüm başkanı

ÖZET

Bir milletin sahip olduğu sanat insanların eserleri okunur, dinlenir, seyredilir ve üzerlerinde yeni yöntemlerle inceleme, değerlendirme ve araştırmalar yapılırsa, demek ki, onlar yaşamaya devam ederler. Bu araştırmalarla sanatkarın gayesi, düşüncesi, iç dünyası, sanat tekniği ve kullandığı metot ve yöntemler ortaya konulur. Kendi döneminde ve günümüzdeki aktüelliği, gelenekten ne ölçüde yararlandığı, estetik değeri belirlenir. Sanatkarın estetik değerle sayesinde ortaya koyduğu sanat eserleri, zamanla aktüelliğini ve sanat değerinin yitirmediği için varlıklarını sürdürür, klasikleşerek sonraki sanatçılara yol gösterir, onların sanat ve edebiyat görüşlerinin şekillenmesinde müstesna rol oynar. Bu çalışmamızda Bahtiyar Vahabzade'nin şiirlerine yeni bir açıdan yaklaşmayı deneyeceğiz.

Bahtiyar Vahabzade Türk dünyasının önde gelen ve sevilen şairlerindendir. Onun şiirleri şekil ve içerik bakımından yerlidir. Halkın içinden çıkan, onun dahili alemi iyi tanıyan Bahtiyar Vahabzade şiiri felsefesi düşünce bakımından zengindir. Sürekli bir sorgulama ve arayış içinde olan B.Vahabzade şiiri Türk halklarının ortak değerlerinin anlatılmasında ve düştüğü sosyal ve manevi sıkıntılardan çıkış yolu göstermekle önemli bir etkiye sahiptir.

Bu yazımızda Bahtiyar Vahabzade'nin şiirlerine serpiştirdiği duygu ve düşüncelerini inceleyip, bir araya toplayarak, bunları estetiğin yapı elemanlarına göre gruplaştıracamız. Yapı elemanlarının bütünü estetik gerçekliği meydana getirir. Bu yapı elemanları: 1. Estetik Süje, 2. Estetik Obje, 3. Estetik Değer, 4. Estetik Yargı olarak değerlendirilir. Bahtiyar Vahabzade şiiri estetiğin bu dört yapı elemanına göre incelenecek ve bir birleriyle ilişkilendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: B.Vahabzade, Estetika, Şiir, Yapı elemanları

Assoc. Prof. Seriyye GÜNDOĞDU

Head of the Turkish philology department of the
AMEA Institute of Oriental Studies

SUMMARY

If the works of art people owned by a nation are read, listened, watched and examined, evaluated and researched with new methods, that is, they continue to live. These researches reveal the purpose, thought, inner world, art technique and the methods and methods used by the artist. Its current and current status, the extent to which it benefits from tradition and its aesthetic value are determined. The works of art created by the artist thanks to aesthetic value

continue to exist because it does not lose its current value and artistic value over time, it becomes a classic and leads the next artists, plays an exceptional role in shaping their views of art and literature. In this study, we will try to approach the poems of Bahtiyar Vahabzade from a new angle.

Bahtiyar Vahabzade is one of the leading and beloved poets of the Turkish world. His poems are indigenous in shape and content. The Bahtiyar Vahabzade poetry philosophy, which comes from the public and knows its internal world well, is rich in thought. The poetry of B.Vahabzade, which is constantly in question and seeking, has an important effect in explaining the common values of Turkish peoples and by showing a way out of the social and spiritual troubles it has fallen on.

In this article, we will examine the Bahtiyar Vahabzade's feelings and thoughts interspersed with his poems, and gather them together according to the building elements of aesthetics. All of the building elements form aesthetic reality. These building elements are evaluated as: 1. Aesthetic Subject, 2. Aesthetic Object, 3. Aesthetic Value, 4. Aesthetic Judgment. The poetry of Bahtiyar Vahabzade will be examined according to these four building elements of aesthetics and will be associated with each other.

Keywords: B.Vahabzade, Aesthetic, Poetry, Structure element

ƏQİDƏSİNİ DƏYİŞMƏYƏN XALQ ŞAİRİ

Dr. Göyərçin Abid qızı MUSTAFAYEVA

Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Açar sözlər: Azadlıq, vətən sevgisi, ana dili, şəhidlər, lirika

Giriş

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ziyalılarının böyük bir qismi öz inqilabi, mütərəqqi ideyalarını ifadə üçün simvolik təsvir vasitələri və folklor motivlərinə də müraciət edirdilər. Bu, həm M.Ə.Sabir, Ə.Qəmküsar, Əli Nəzmi kimi realistlərə, həm M.Hadi, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq kimi romantiklərə, həm də 1937-ci ilin qanlı girdabında məhv edilən Əhməd Cavad, həmçinin onların layiqli davamçıları olan Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə kimi azadlıq, istiqlaliyyət arzularıyla yanıb-tutuşan, istəklərini qanlarıyla kagıza yazan sənətkarlara aiddir.

Əsrin əvvəllərində yaradıcılıqlarında ictimai məzmun, inqilabi motivlər, vətən sevgisi üstünlük təşkil edən Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Üm Gülsüm, Almas İldırım, Abdulla Şaiq, Əmin Abid, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, əsrin sonlarında isə Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə kimi bütün həyatını amalı yolunda, “istiqlal” yolunda sərf edən, vətənpərvər şairlərimizin poeziyasında milli azadlıq və istiqlaliyyət mövzusu başlıca yer tutur. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yazılmış şeirlərdə qoruyub saxlaya bilmədiyimiz “23 ay”lıq azadlığın, istiqlalın şirinliyindən bəhs olunurdusa, əsrin sonlarına doğru azadlığa, istiqlala can atan, 70 il “sovet” əsarətində inləyən xalqın istüqlal sevgisi “Axı, dünya fırlanır” kimi şeirlərdə özünü daha bariz şəkildə göstərir. Bu dövrdə yazılmış şeirlərdə ADR-in fəaliyyətindən, xalqa bəxş etdiyi azadlıq və demokratiyadan, sülh ideyalarından həvəslə söhbət açılır, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Açıq söz”, “İstiqlal”, “Azərbaycan”, “Ədəbiyyat”, “Birlik”, “Qurtuluş”, “Məktəb”, “Şərq qadını” və s. qəzet və məcmuələr davamlı şəkildə çap olunurdusa, 70 illik “sovet” dönəmində inandıgımız, öyrəndiyimiz nə varsa bir anda yerlə bir olur.

Tədqiqatçıların dediyi kimi: “90-cı illərin ağır, kəşməkeşli vaxtlarında şeir gözdən çox düşmüşdü. Birdən-birə sovet şairlərinin və sovet şeirinin saxtılığı ortaya çıxmışdı. Çoxları düşünür ki, belə ağır vaxtlarda Bəxtiyar Vahabzadə olmasaydı “Azərbaycan şairi” obrazı yerlə bir olardı. O, şeiri və şairi ucalıqlardan küçələrə enməyə qoymadı”(1).

Şairin Milli Azadlıq Və Demokratiya Uğrunda Hərəkətin İnkişafında Xidmətləri

Şeirlərində milli qürur, xalqın azadlıq yolunda əsrlər boyu çəkdiyi əzab-əziyyət, türklüyə sonsuz məhəbbət, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında daim təkrarlanan və gənc nəslin təlim-tərbiyəsi yolunda qələmə aldığı hər sətir, hər kəlmə Azərbaycan ədəbiyyatı və elmi üçün bir xəzinə olmuşdur. Bir sozlə, şairin milli azadlıq və demokratiya uğrunda hərəkətin inkişafında tarixi xidmətləri böyükdür.

Bəxtiyar Vahabzadə 60-cı illərdən başlayan milli azadlıq hərəkətinin fəallarından idi. Şair, dramaturq, ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan xalq şairi, filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı, millət vəkili, ən önəmlisi də millətinin azadlığı uğrunda qələmini süngüyə çevirmiş Bəxtiyar Vahabzadə.

Azərbaycan elminin inkişafında gösdərdiyi xidmətlər, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi sahəsindəki fikirləri, Azərbaycan dilinin saflığı, təmizliyi və zənginləşməsi uğrunda mübarizə şairin yaradıcılığında əsas yer tutur. Yaradıcılığında hər zaman ana dilimizi qorumağa səsləyən, şeirlərinin hər misrasında bunu yorulmadan vurğulayan şair:

Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.
Bu dil əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
Qoruyub nəsillərə biz də hədiyyə verək... (2, s.8)

-deyə, gənc nəslə təbliğ etmişdir.

Yaşar Qarayevin dediyi kimi: “Bəxtiyar Vahabzadə üçün ayrıca bir “tarixilik” anlayışı yoxdu; ayrıca bir ənənəvi, milli xarakter; ayrıca bir müasir “intelektual qəhrəman” yoxdur. Onun üçün yalnız eyni, vahid, yekparə varlıq-müqəddəs, ədəbi Azərbaycan vardır”(3, s.196).

Və Azərbaycanla birlikdə, xalqının ana dili, istiqlalı, milli mənliliyi vardır.

1943-cü ildən “Ana və şəkil” adlı ilk şeirini çap etdirən şairin dövrü mətbuatda, ardıcıl olaraq şeirləri, elmi məqalələri dərc olunur. “Mənim dostlarım” adlı ilk kitabında faşizmə qarşı mübarizədə qalib gəlmiş xalqın duygu-düşüncələrini əks etdirən lirik şeirləri öz əksini tapmışdır. Sonrakı illərdə “İkinci səs”, “Vəcdan”, “Yollara iz düşür”, “Fəryad”, “Hara gedir bu dünya”, “Özümüzü kəsən qılınc”, “Cəzasız günah”, “Dar ağacı”, “Rəqabət” (1960-2003) pyesləri Azərbaycan Dövlət Milli Dram teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

O, hələ 1958-ci ildə yazdığı “Gülüstan” poemasına görə “millətçi” damğası vurularaq 1962-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetindən xaric edilir. Poemada iki yerə parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirmiş şair, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında əzilən xalqının azadlığı uğrunda ədalətli mübarizəsinə qoşulmuşdu. Şair Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür zülmə məruz qalan millətinin dərđini rəmzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, iri həcmli poema və pyeslərində öz xalqının dərđlərini dilə gətirmişdi. Sovet rejimi dövründə yazılan bu səpgili şeirlərini şair yalnız Sovet İttifaqı dağılandan sonra, “Sandıqdan səslər” başlığı altında nəşr etdirmişdi. “Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılıqdakı əsas məqsədi öz millətini və dünyanın əsarətdə qalmış digər xalqlarını istiqlaliyyətə, bu yoldakı çətinliklərə mətənətlə sinə gərməyə səsləmək idi. Yazıb-yaratdığı saysız-hesabsız bədii nümunələr göstərir ki, poeziyada azadlıq carçısı kimi ali mərtəbəyə yüksələn böyük şairimiz bu ülvi məqsədinə uğurla nail olub” (4, s. 7).

Şairin Yaradıcılığında “Qara Yanvar” Mövzusu

20 yanvar faciəsinə indiyədək çox əsərlər, məqalələr, şeirlər yazılıb. Lakin bu faciyyəyə yüksək səviyyədə həqiqi və siyasi qiyməti öz qələmiylə Bəxtiyar Vahabzadə verib.

Şairin “Şəhidlər” kitabında gedən “Nə istəyir bu millət?”, “Təzadlar içində”, “Eşq olsun sizə”, “Matəm mərasimi”, “Xəcalət”, “İlham-Fərizə”, “İki gün sonra”, “Şəhidlər”, “Son” kimi xalqın ağrı-acılarını göstərən şeirlər şairin bu hadisəni əks etdirən dəyərli əsərləridir.

“Şəhidlər” şeirində o yazır:

Qatil gülləsinə qurban gedərkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üç rəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər. (5, s. 45)

“Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” poeması 20 Yanvar mövzusunda yazılan əsərlərin ən kamili və bədii sənətkarlıq baxımından ən mükəmməlidir. Birincisi; bu poema tək-cə həcminə görə deyil, həm də mövzunu tam əhatə etdiyinə görə seçilir. Müəllif “Gülüstan” poemasındakı vətənpərvərlik ideyasını daha parlaq şəkildə davam etdirir, bu faciənin yaranması səbəblərini təhlil edir, faciənin günahkarlarını ittiham edir. İkincisi; poema lirik səpgidə başlasa da tezliklə epik xətdə ona qoşulur.”(6, s.7).

Bəxtiyar Vahabzadə bir vətəndaş kimi öz duyularını, millətinin bu acı anlarını şeirlərində əks etdirir, xalqı ilə bərabər “qara yanvarı” yaşayır. Əsrlərdən bəri türk xalqlarını yer üzündən

silməyə çalışan qeyri-millətlərin nümayəndələri, xüsusən, xaçpərəstlər, müsəlmanları “vəh-şi”, “qaniçən” adlandıraraq bu şüar altında insanlara olmazın işgəncələr verərək məhv etməyə çalışmışlar.

Bu işdə bədnam qonşuların canfəşanlıqını qeyd etməmək olmur. Ermənilər illər boyu dünyaya car çəkərək, türklər tərəfindən soyqırırma məruz qaldıqlarını sübuta yetirmək üçün dünya ictimaiyyətini inandıрмаğa, “erməni soyqırımının” dünya dövlətləri tərəfindən tanınmasına nail olmağa çalışırlar. Bütün bu iddiaların əsassız olduğunu tarix faktları sübut etsə də, bu kökü, soyu olmayan xalq öz xəyanətkar əməllərindən əl çəkməyərək özlərini “yazıq”, “məzlum” bir millət kimi tanıtmaya çalışırlar. Şair haqlı olaraq bu üzdənirəq millətin türklərin başına gətirdiklərini “Unutqanlıq” şeirində xatırladır:

Əsrin əvvəlini unutmuşuq biz,
Saldm yadımıza dunənimizi.
Sadə qəlbliyimiz, təmizliyimiz
Tarixdə nə qədər aldatmış bizi. (2, s.233)

Müasir Azərbaycan kiçik bir dövlət olsa da çox qədim tarixi vardır, xalqı da qədim köklərə bağlı xalqdır. Bunu istər istər qədim, istər sovet dövrü, istərsə də müasir dövrün tarixi məxəzləri açıq-aydın göstərir. Xalqımızın qonaqpərvərliyi, tikəsini hər kəslə bölüşməyə hazır olması səbəbindən başına həmişə olmazın müsibətlər gəlir. Və əsrlərdir saflığı və ürəyi yumşaqlığı üzündən “ac”, “yazıq”, “yurdsuz-yuvasız” bilib süfrəsinə qəbul etdiyi (əslində qəbul etdiyi yox, siyasi oyun və planların nəticəsi kimi, İran, Suriya və Türkiyədən köçürülərək ölkəmizin ən gözəl təbiətə və təbii zənginliyə malik bölgəsi Qarabağda yerləşdirilməsi desək daha doğru olar - G.M.), mənfur qonşularımızdan hər zaman xəyanət görmüş, başına gətirilən müsibətlərdən dərs çıxarmamışdır. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşaraq yerlərini möhkəmlətdikdən sonra dünya ictimaiyyətinə özlərini “qədim dövlət” kimi tanıtmaları o qədər dürüst, faktlarla (təbii ki, söhbət ermənilərin rəndələdiyi faktlardan gəlir - G.M.) çıxış edirlər ki, onların yalanlarına qucaq açan hər kəsin inanması gəlir:

... Erməni zülmündən yüz ildən bəri
Daşdan-daşa dəydi bu xalqın başı.
Unutdu cəkdiyi müsibətləri,
Niyə oğurlandı onun yaddaşı! (2, s.233)

Tarix isə tarixliyində qalır. Bəxtiyar Vahabzadə şeirinin əvvəlində Ömər Faiq Nemanzadənin cümləsilə başlayır: *“Yadımıza belə gətirməzdik ki, ermənilər çox-çox əvvəl...hazırladıqları hədsiz-hesabsız bombaların hamısını bizim başımızda*

partladacaqmış...Bu sadəliyimiz səbəbilə cümləmiz qonşu ermənilərlə yenə qədim sayaq üzrə sülhanə rəftar edib rahar və arxayın olmağı vəz və bəyan edirdik və bu surətlə millətimizin gözünü bağlayıb...uçuruma sarı hazırlayırdıq. İndi lazımdır ki, bunlardan ibrət alıb gələcəkdə aldanmamağa çalışaq” (1, s.233):

Biz başdan-ayağa rəhmik, şəfqətik,
O, kin dağarcığı, o, goreşəndir.
Biz əvvəl insanıq, sonra millətik,
O, insan olmadan millətləşəndir. (2, s.233)

“Narahat şair” ünvanı ona müasirləri, həmkarları tərəfindən heç də təsadüfi verilməmişdi. Xalqın dərd-sərini öz dərdi, millətin mənəviyyatı keşiyində durmağı vətəndaşlıq borcu hesab edən şair daim narahat idi. Millətin mənəviyyatına vurulan buxovları sındırmaq, azadlıq adlı nemətə qovuşması yolunda bəzən fiziki varlığını da təhlükə altında qoymaqdan çəkinməyən üsyankar şairin pərəstiş etdiyi dahi Füzuli məhəbbət əzablarından ilham aldığı kimi, o da ən çox vətən məhəbbətindən qidalanıb, millət eşqilə ilhama gəlib” (4, s.7):

Çox əyilən görmüşəm, əyilməyən başları.
Sular duruldu, gördük dibindəki daşları.
Ünvanımı dəyişdi dünənin alqışları:
Niyə də dəyişməsin, axı, dünya fırlanır...(2, s.218)

“Bəxtiyar Vahabzadə Dünyanın məhvərindən çıxıb hey fırlandığının fəlsəfəsini duyan, yazan və nəticə çıxaran şairdir, daha doğrusu, mücərrəd fəlsəfə yox – “cəsərət fəlsəfəsi”ni poeziyaya gətirəndir. Eyni zamanda bu qorxmazlığını ən böhranlı vaxtlarda da, müstəqilliyimiz uğrunda mübarizədə də əyaniləşdirdi. O zamanda başını qoltuğuna vurub ölkəni tərək edən, evində oturub xəbərlər gözləyən, ovqatını kökləyən yaradıcı adamlar da vardı. O isə “siyasət dumanında” həqiqəti görürdü və tribunallarda qorxunu ayaqları altına alıb, həqiqətin səsini səsinə qatırdı”. (7)

Min-min illər bu dünya beləcə fırlansa da,
Bir yuvanın bülbülü min budağa qonsa da,
Aylar, illər, fəsillər bir-birini dansa da,
Dəyişməzdir əqidəm, çox da dünya fırlanır. (2, s.218)

Nəticə: Xalqın dərdinə şərik olan şair hər zaman millətin azadlığı, istiqlalı uğrunda qələmi ilə mübarizə aparmış, şeirlərində türk xalqının qanı bahasına olsa belə heç vaxt məğlub olmayacağını hər bir misrasında səsləndirir:

Nə qədər istəyirsə, min o qədər fırlana,

Qarşıma gah şər çıxa, gah xeyir dığırılana.
Çərxi-fələk istəyir lap dolana tərsinə,
Əqidəmi heç nəyə dəyişməyəm mən yenə. (2, s.218)

Çingiz Aytmatov dedi ki: “Dünyada ad çıxaran çox şair var. Qəzet və jurnalları vərəqlədikcə görürsən ki, əsl şair azdır. Tək-tənha qalanda da, bir neçə kəlmə ilə “Həyat nədir?” sualına cavab axtaranda da yalnız sözü fikirdən, obrazlardan, ruh və nəfəsdən yoğrulmuş həqiqi şairlər sənə yaşamaq eşqinə, düşüncülərinə qol-qanad verir. Müasirimiz Bəxtiyar Vahabzadə belə şairlərdəndir” (8, s.7).

Azərbaycan xalqı XX əsrin əvvəllərində 23 ayda qoruyub əldə saxlaya bilmədiyi azadlığına, 1993-cü ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin güclü siyasəti və vətən oğullarının, şəhidlərimizin tokdüyü qanı bahasına yenidən qovuşdu. Bayrağı, gerbi və müstəqilliyinə sarılan millət bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan Dövləti gec də olsa itirdiklərinə sahib çıxır.

XXI əsrdə Azərbaycan xalqı bir daha sübut etdi ki, onun “azadlığı”, “istiqlaliyyəti” və ən düclü dövlətlər sırasında dayanacaq “qüdrəti” vardır.

QAYNAQLAR

1. pia.az/oqluna-gore-seker-xesteliyi-tapan-xalq-sairi—255828-xeber.html
2. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild (Şeirlər). Bakı, “Öndər”, 2004
3. Qarayev Y. Tarix yaxından və uzaqdan. Bakı, 1996. s.196.
4. Mədətova L. “İstiqlaliyyət soraqlı Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası”. “525-ci qəzet”, 6 may 2009-cu il
5. Vahabzadə B. Şəhidlər. Poema. Bakı, “Elm”, 1990
6. Yaqub Z. 20 YANVAR: 25 İL “Ədalət” qazeti, 20 yanvar 2015-ci il.
7. Eminov A. “Bəxtiyar Vahabzadə fenomenliyi”. Kaspi qəzeti, 15 sentyabr 2014-cü il
8. Vahabzadə B. Axı, dünya fırlanır: şeirlər, poemalar, tərcümələr. Bakı, 1987, s. 7.

MƏNİ SİYASƏTDƏ DEYİL, ŞEİRLƏRİMDƏ AXTARIN...

Dos. Dr. Esmira FUAD

ÖZƏT

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası oxucularına yüksək vətənpərvərlik ruhu, vətənə, qədim Oğuz yurduna, türkcəyə və məmləkətinə qarşı coşqun sevgi duyğusu aşılaman, milli-mənəvi sərəvtlərimizə, ənənəvi mirasımıza, ən önəmlisi, tariximizə sahib çıxmağa çağırman, eyni zamanda, sevgi, məhəbbət, ruhani və dünyəvi eşq şeiridir. Könül çırpıntıları, ürək ağrıları və fəlsəfi düşüncələrindən yoxrulan poeziyasında B.Vahabzadə dünyada var olan hər şeyə sevginin, eşqin gözü ilə baxmağı bacarırdı. Şairin vardığı sonuca görə, təbiəti yaşadan sevgidir və hətta çiçəklər, böcəklər, quşlar belə eşqin dili ilə danışır. Eşqdən məhrum olan ürəyin soyuq bir daş parçasından fərqlənmədiyini düşünən aşiq şair sevnələri dünyanın ən gözəl, ən bəxtiyar insanları sanırdı...

Açar sözlər: Düşüncə, bağımsızlıq, Azərbaycan, vətəndaş, qiymət

Bəxtiyar Vahabzadə mövzusuna Onore de Balzak və Nəcib Fazil yönündən baxdığımız zaman açıq-aydın görürük ki, o, yeni Azərbaycan ədəbiyyatının bir general rütbəsində olan komandirlərindən biridir!

Yavuz Bülənt Bakilər

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycanda 1960-cı illərdən başlayan milli azadlıq mübarizəsinin önündə gedənlərdən idi. Vətəndaş şair həmin illərdə və sonrakı dövrlərdə qələmə aldığı hər bir əsərində xalqın həyatını, duyğu və düşüncələrini parlaq boyalarla, obrazlı şəkildə əks etdirib. 1959-cı ildə qələmə aldığı "Gülüstan" poemasında İran və Rusiya imperiyalarının iki yerə parçaladığı Azərbaycan xalqının yaşadığı fəlakətləri, ulu yurdun tarixi faciəsini, bu faciədən doğan sonsuz mənəvi ağrıları, iztirabları, hürriyyət, istiqlalla bağlı diləklərini yangılı bir dillə təsvir edir. "Gülüstan" poemasına görə 1962-cı ildə şairə "millətçi" damğası vurulur və "doktorluq dissertasiyası yazır" bəhanəsi ilə iki il müddətinə universitetdəki vəzifəsindən uzaqlaşdırılır, əslində isə ev dustaqlığına məhkum olunur. Mübariz, fədakar şair bəzən üzləşdiyi bu kimi uğursuzluqlara və Sovet rejiminin təzyiqlərinə baxmayaraq mübarizə meydanından heç bir zaman geri çəkilməyib. Azərbaycan xalqının yaşadığı iztirabları, tarixi Oğuz-Türk yurdunun taleyüklü məsələlərini əsərlərinin mövzusuna çevirərək ölkədən kənarında belə yayılmasına çalışıb. Xalq şairi fəxri adı qazanan və ölkəsində bənzərsiz şeirləri ilə sevilib - seçilən Bəxtiyar Vahabzadə vətəninin azadlıq simvollarından birinə çevrilib.

Maraqlı xalqıq biz... Bir çox məsələlərdə olduğu kimi, Bəxtiyar müəllimin də illərdən bəri yazdıqlarının mahiyyətini anlamadan bəzən onu tənqid etməyə tələmişik... "Məni siyasətdə deyil, şeirlərimdə axtarın!" deyən şairin üsyankar, döyüşkən ruhlu şeirlərinin hər misrasında yaralı, kədərli ürəyinin döyündüyünü bəzən görməzdən gəlmişik!

Axı, siyasət səhnəsində bir qütb ulduzu kimi parlayıb sönməsini səmimiyyətlə etiraf edən şair: "Mən siyasət adamı deyiləm! Siyasət söyləmək istədiklərini deyil, yerində və zamanında lazım olanı dilə gətirmək, vəziyyətdən ustalıqla və soyuqqanlıqla yararlanmaqdır. Mənim kimi sadələvh, ağılla deyil, daha çox hisslərlə düşünən şair bunları haradan öyrənə bilər? Mən bir qərara gəldim: şair siyasətlə məşğul olmamalı, sözünü kürsülərdən deyil, əsərlərində

söyləməlidir”, - cəsərətli etiraflarını da edirdi. Hər kəsə gün kimi aydındır ki, o, hər zaman millətinin və Azərbaycanın taleyinin həlli məsələlərində əsl vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirib, həssas və şairənə münasibətini ifadə etməkdən əsla çəkinməyib:

*Bir-birimizə uyuşan deyil,
Bir-birimizə tərs düşən olduq.
Biz vətən uğrunda döyüşən deyil,
Vəzifə uğrunda döyüşən olduq.*

Yaxud:

*Azadlıq! Nəhayət, qovuşduq sənə,
Amma deyə bilmədim: “Şükür Allaha!”
Elə bir gündəyik qollarımızda
Qandala çevrilib azadlığımız...
Vəzifə xətrinə, şöhrət xətrinə,
Qardaş qardaşına güllə atarsa,
Düşmən əsgərinə, yad əsgərinə
Halal torpağını əgər satarsa,
Belə Azadlığı istəmirəm mən,
Belə Azadlığı istəməz Vətən!¹*

deyən şairin bəzilərini yola vermək məqsədi ilə hər hansı bir məsələni görməzdən gəldiyini, qulaqardına vurduğunu sanmaq mümkünmü? Həmişə düşündüklərini, görüb yaşadıklarını cəsərlə qələmə alan şair milli və dini anlayışları ortaq müstəviyə gətirir, bütöv bir torpağa, azad vətənə, müstəqil dövlətə sahib olan bir millətin dininin, dilinin, əxlaq və mədəniyyətinin əbədi olaraq var olacağına inanırdı. Bir olan uca Allaha, Qurani-Kərimə, Peyğəmbər Əfəndimizə, onun şəriətinə cani-könüldən inanan, son illərdə daha çox dini ədəbiyyatı mütaliə edən B.Vahabzadənin fikrincə, İslam bütün təriqətlərdən, məzhəblərdən və partiyalardan daha üstündür. Onun gəldiyi qənaətlərə görə, dar çərçivəyə sığışdırılan məhdud məlumatla dünyanın nizamını, həyatın mənasını, Allahın qüdrətini dərk etmək, elmi-fəlsəfi təməllərə söykənən İslamı dürüst anlamaq mümkün deyil. İnsan dünyaya niyə gəlir, istəkləri nədir, hara gedəcək, biz hardan gəlirik, son dayanacağımız haradır? kimi suallarla elmə, təfəkkürə və fəlsəfəyə söykənmədən cavab tapmaq qeyri-mümkündür. İnsanoğlu bütün bunları elmin və idrakin köməyi ilə özü araşdırıb anlamalı, yaşam yolunu təyin etməli və gələcəyini görməlidir. Çünki İslam elm dinidir. Şair müsahibələrində də bu məsələnin üzərində dayanır: “Mən indi yalnız dini kitablar oxuyuram. Qurani-Kərimin təfsiri, İslam dininin mahiyyəti çox diqqətimi çəkir. İslam dininin nədən bu qədər məşhur olduğu diqqətimi çəkir. Artıq Avropa, İslam dininin diqqət mərkəzində olmasından son dərəcə narahatdır. Son zamanlarda çox sayda xristian ziyalı İslam dinini qəbul edir”².

Sözün tam, həqiqi mənasında insan, öz şəxsi mənafeyindən yuxarıda dayanan, fərdi istəklərindən üst qata qalxan əsl İnsan olmaq uğrunda mübarizə aparmaq gərəkdiyini hayqıran şair İslamın insanın öz nəfsinə qarşı mübarizəsində ən yaxın silahdaşı olduğunu müəyyənləşdirir. Nəfsin əlamətləri az və ya çox dərəcədə hər kəsdə var, nəfs insanın mənəvi

¹Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. On iki cildə. XII c., (Tərtibçisi,, redaktoru və ön sözün müəllifi Esmira Fuad (Şükürova). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı. 2007, s.23.

² <https://www.disput.az/index.php?app=forums&controller=topic&id=379269&module=forum>.

cəhətdən inkişaf etməsinə böyük əngəl törədir. Nəfsini öldürə bilən kəsi ən böyük insan kimi dəyərləndirən şair yazır: “Bir atalar sözü var: “Ən böyük, ən güclü pəhləvan özünü yıxandır”³.

İnsan gərək bütün ömrü boyu özü ilə mübarizə aparsın. İnsan ikiləşir. Bax, bu addımı atmaq istəyəndə mütləq düşünürük, edim, yoxsa etməyim? Bu, hamıda mütləq var, hamı ikiləşir. İndi kimsə nəfsini öldürə bilirsə, o mərhələdən keçir və sonda əsl insan olur, yəni, o, mərifətə çatır. Mərifət və həqiqəti dərk edir. Çox az qisim insan həqiqəti dərk edir. Bu işdə insana birinci mane olan nəfsdir. Böyük adamlardan biri deyib: “Allahım, sən məni nəfsimlə baş-başa buraxma, məni nəfsimə qul eləmə!” İnsanın başına nə qədər bəla gəlsə, nəfsdən gəlir. İnsan nəfsini öldürə bilirsə, yüksəlir, ucalır, mənən, qəlbən ucalır. Gərək öncə aşasan nəfs adlı dağları, Şəriət bir ağacsa, təriqət budaqları, Mərifət yarpaqları, həqiqət meyvəsidir, Təsəvvüf haqq səsidir. Təsəvvüf bizi haqqı dərk etməyə aparır. Hamı bu yolu gedə bilməz. Hamı dörd pillədən keçə bilməz. Çox böyük dahilər olub keçiblər, yarıda dayanıblar, ən böyük dahilər də axıradək keçiblər. Bu adamlar öz gözlərilə, bəsirət gözlərilə Allahı görüblər, dərk ediblər. Yəni bunun mənası budur ki, özünü dərk et, özünü öyrən. Özünü dərk etsən, Allahı dərk edərsən”⁴.

*Gərək öncə aşasan nəfs adlı dağları,
Şəriət bir ağacsa, təriqət budaqları,
Mərifət yarpaqları, həqiqət meyvəsidir,
Təsəvvüf haqq səsidir.*

Dini əxlaqa, saflığa və ülvyyəyə yetmək vasitəsi kimi xarakterizə edən söz ustası dini fəzilətlərə sahib olan insanın mütləq şəkildə mərhəmətli olacağına inanır. İnsanın, ölkənin və dövlətin başına gələn bütün müsibətlərin mərhəmət, vicdan məhrumiyyətindən və imansızlıqdan qaynaqlandığını bəyan edir. Müdrik şair “Uşaqlarımız orta məktəblərdən hansı dinə mənsub olduqlarını bilməlidirlər. Onlara dinin əsasları və imanın şərtləri, universitetlərdə isə din fəlsəfəsi öyrədilməlidir. Bütün kafedralarda İslam dini dərsləri olmalıdır, lakin bir şərtlə: cəhalət və nadanlığa yol verməmək şərti ilə”. Əlbəttə, dində bir sıra fikirlərə tərəf daha çox yön almaq, fanatizmə yol vermək çox təhlükəli bir vəziyyətə səbəb ola bilər. Çünki əgər gənc nəsil dini yanlış yöndən öyrənsə və öyrəndiklərini reallaşdırmağa cəhd edərsə, bütöv bir Vətən, bütöv Azərbaycan fanatizm bataqlığına sürüklənər və böyük şairin arzularının tam tərsi olaraq qorxunc bir mənzərə ortaya çıxsa bilər.

Məhz bu səbəbdən ustad sənətkar uşaqların əxlaqlı, ana yurdunu, xalqını, dövlətini sevən bir vətəndaş kimi yetişməsində müəllimlərin də rolunun çox vacib olduğunu vurğulayırdı. O, böyük məsuliyyət tələb edən bu şərəfli peşənin sahiblərini dünyanın ən qiymətli sərmayəsi olan varlıq yetişdirdikləri üçün insan taleyini təyin edən ali bir təbəqə kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, bu təbəqənin təmsilçiləri mənən pak olmalı, hər biri əsl vətəndaş ürəyinə sahib olmalıdır. Müəllim Vətən, onun tarixi, dili, mədəniyyəti, ədəbiyyatı haqqında geniş məlumatlara sahib olmalı, məmləkətini sevməli və şagirdlərinə də sevdirməli, onları vətənə namusla xidmət etmək sevdasıyla yetişdirməlidir. Uzun illər, yalnız bu məqsədlə universitet auditoriyalarında tələbələrini dərs deyən şair, hiss etdiklərini şərəfli peşəsinə həsr etdiyi şeirlərində və “Qiymət” poemasında dilə gətirir. Müəllimlik – öyrətmək missiyasını yerinə yetirmək ustad şairin yaradıcılığına əsla mane olmayıb. Çünki gənclərlə bir yerdə olmaq, onların istək və arzularını bilmək və bu arzularla yaşamaq, gənclik duyğuları ilə nəfəs almaq onu həyata daha möhkəm tellərlə bağlayıb, ilhamını hər gün təzələyib, bülöv daşı kimi yenidən ovxarlayıb. Gənclərin, tələbəlik həyatının içində olması yaradıcılığının tükənməz ilham

³ Ədəbiyyat qəzeti.- 2011.- 19 avqust.- S.1-2-3.

⁴ <https://www.gunaz.tv/az/xeberler/axiv/avqustun-16-i-bextiyar-bahabzadenin-dogum-gunudur>

qaynağına çevrilib. Eyni zamanda, yazıçılıqla bərabər, müəllimliyin də ilkin vəzifəsinin insanlarda gözəl duyğular oyatmaq olduğunu dərinlən dərk edib yaşadığından hər iki qanadı paralel pərvazlandırır və onları böyük fikirlərin arxasınca qanadlandırır. Beləliklə də şairliyi ilə müəllimliyi bir nöqtədə birləşdirir, eyni hədəfə yönəldib, eyni məqsədə xidmət göstərməyə istiqamətləndirir. Özünün yaşantıları, aktiv fəaliyyəti, sənəti ilə daşdığı vəzifənin hansı mənada bir araya sığıdığına aydınlıq gətirmək üçün A.P.Çexovun “Həkimlik arvadım, yazıçılıqsa sevgilimdir” müddəası arasında paralellik axtarır tapır. Məhz tələbələrin həyatından bəhs edən “Qiyət” poemasının proloqunda bu məsələyə münasibətini bildirmişəm:

*Bir gün müəlliməm, bir gün şairəm.
Daim bir məcazda ola bilmirəm,
- Müəllimlik mənim günüm, həyatım,
Şairlik - ən uca duyğularımdır⁵...*

Əsərin “Son söz” bölümündə də müəllimliklə şairliyini bir daha müqayisə edir və üstünlüyü şairliyə verir. Çünki şairlik ona Tanrının hədiyyəsi, müəllimlikə sonradan öyrəndiyi, mənimsədiyi bir sənətdir:

*Sonrakı qazandır müəllimliyim,
Amma şairliyim, öz fitrətimdir⁶...*

Şair bu poemada hər iki bacarığını bir araya gətirib ümumiləşdirir. Lakin əsəri özündən özünə bir şikayət dastanı kimi tanıdır. Özünün də qaydaları pozmasına, tələbələrinə bəzən layiq olmadıqları halda yüksək qiymətlər verməsinə fəlsəfi yöndən baxaraq belə bir qənaətə gəlir: Hər hansı bir şagirdə verilən şişirdilmiş qiymət onun gələcək həyatında bir çox səhvlər etməsinə səbəb olacaq... Çünki bütün bu səhv, saxta qiymətlər, yerində deyilməyən təriflər, haqq edilməyən təltiflər sonucda qutsal dəyərlərin və SÖZ-ün də qiymətinin itirilməsinə gətirib çıxaracaq. Əsl fəlakət, bax, o zaman baş verəcək və dünyanın növrəği pozulacaq:

*Yalanın əliylə gerçək boğuldu,
Yaxın uzaq oldu, quru ağ oldu.
Dünyanın növrəği tamam pozuldu,
O gün ki itirdi söz qiymətini⁷.*

B.Vahabzadənin şeir və poemaları, eləcə də pyesləri dərin fəlsəfi, əxlaqi, didaktik məzmunla malikdir və böyük bədii və fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Oxucularını həyat-insan-zaman aspektindən dərinlən düşünməyə sövq edir. Filosof şairin bədii və fəlsəfi məzmunlu şeirlərində eyni zamanda öz taleyindən və yaşadığı olaylara istinad edən, narazılığını bildirən motivlər də vardır. “Öz fəlsəfi dərinliyi, ictimai-sosial yönü və kəskin publisistikası ilə diqqəti cəlb edən müasir mövzularda qələmə aldığı “İkinci səs”, “Yağışdan sonra”, “Yollara iz düşür”, “Hara gedir bu dünya?”, “Cəzasız günah”, “Rəqabət” kimi lirik-psixoloji pyesləri də günün aktual problemlərindən, müasirlərimizin daxili dünyasından, daim təzələnen həyat və insan

⁵ Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. (Poemalar), Bakı: Öndər nəşriyyatı. 2004. s.161.

⁶ Yenə orada, s.161.

⁷ Yenə orada, s.161.

münasibətlərindən söz açmaqla gerçəkliyin ən müxtəlif tərəflərinə diqqət cəlb etmiş, layiqli səhnə təcəssümünü taparaq, yarım əsrə yaxın Azərbaycan səhnəsindən düşməmişdir”⁸

Zəngin bədii irsində Vətən, millət, ana dili, ana və ata ilə bərabər, kədər, hüzn, eşq, nifrət, giley, qorxu, qürur-iftixar, xoşbəxtlik, bədbəxtlik kimi bir çox düşündürücü məfhumlardan bəhs edən Bəxtiyar müəllim davamlı mütaliə etməyi, klassik şair və filosoflardan, Azərbaycan folklorundan, şifahi xalq ədəbiyyatı və dünya ədəbiyyatı nümunələrindən faydalanmağı, daha çox öyrənməyi həyatı əhəmiyyətli iş hesab edirdi. Nə qədər oxuyub öyrənsə də, yenə az bilən, lirik “mən”i ilə daim konfliktdə, öz-özü ilə cəngi-cidaldə, əbədi vuruşda olan şairin: “Bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam” misrası amacını gün tək açıqlığa qovuşdurur. Bu məşhur deyim onun həyat devizinə çevrilir, şəxsi və ictimai həyatı ilə əlaqədar gerçəkləri əks etdirir. Böyük ehtimalla söz sərrafı dahi yunan filosofu Sokratın “Bir tək onu bilirəm ki, heç bir şey bilmirəm” kəlamının güclü təsirindən də qaça bilməmişdir.

“B.Vahabzadənin poeziyasında bədii konflikt lirik xarakterin ikiləşməsi, özü demişkən, “öz-özü ilə vuruşu” müəyyənleşdirir. İnsanlığın, gözəl duyğular daşıyıcısı bir şəxsin-şairin belə ruhi çarpışmalara məruz qalmasının səbəbi nə?”⁹

Ədəbiyyatşünas alim, tədqiqatçı Səfurə Quliyeva “öz-özü ilə vuruşun”, ruhi çarpışmaların nədənlərini konkret şəkildə açıqlayır və ön sırada “Sosializm realizmi doktrinləri ilə formalaşan sosial şüurun ictimai mühitin ideya-estetik düşüncə yönümünün güclü təsirini”¹⁰ vurğulayır.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin vəfatından sonra totalitar rejimdə yaranan yumşalma, 50-ci illərin sonlarına doğru bütün SSRİ-də formalaşmış ictimai-sosial mühitdə şəxsiyyətə pərəstiş tendensiyasının ifşa olunması qələmdaşları kimi, B.Vahabzadəni də “Gülüstan” poeması kimi yeni ruhlu əsərlər yazmağa və xalqın taleyüklü məsələlərini, tarixi faciələrini ədəbi müstəviyə gətirməyə, çatışmazlıqları, türkən əzəli-əbədi düşmənlərinin mənfur siyasətini daha kəskin şəkildə tənqid atəşinə tutmağa sövq edir. “Gülüstan” poeması Şəki rayon qəzetində nəşr olunduqdan sonra şairin yaşadığı qorxu hissini, rejimin diqtəsinin insan qəlbində yaratdığı acıları, mənəvi ağrıları S.Quliyeva onun öz müsahibəsinə istinadən şərh edir:

“...Poemanın çarından çox keçməmiş üzü köçürülərək xalq arasında geniş yayılan bu həqiqət nəşidəsinə görə şairə necə dərsələr verilməsini təsəvvür etmək çətin deyil. Şair əlaqədar distansiyalar tərəfindən mənəvi-psixi sarsıntılara məruz qalması ilə bağlı son televiziya müsahibəsində deyirdi: “Mən bilirdim ki, fəlakətə gedirəm, ancaq cəsarətim var idi. Yazdım. Altmışıncı illərin əvvəlində həbsimə qərar verilmişdi. Hər gecə evimizin qabağında maşın dayananda qorxurdum”¹¹.

Şairin o zamanlar yaşadığı əndişə, qorxu hissini diqtəsilə yazdığı “Qorxu” şeiri, zənnimizcə, bütün zamanlar üçün, həm bu gün, həm də gələcək üçün hədəfə tuşlanmış hücum, ən dəqiq mesajdır:

*Mənim sol əlimdə yanıq yeri var,
O mənə töhfədir körpəliyimdən.
Odu odluğundan xəbərsiz vaxtlar
Əlimi manqalda yandırmışam mən.*

Mənə “cız” dedilər, ancaq qorxmadım.

⁸ Mələhət Ağayeva. Bəxtiyar Vahabzadə pyeslərinin səhnə taleyi. “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2013, səh. S.4.

⁹ Səfurə Quliyeva. Bir nadan sözüne susuramsa mən...”Azərbaycan”, Sayı 1, 2016.

¹⁰ Yenə orada.

¹¹ Yenə orada.

*Əlimi yandırıb tanıdım odu.
Mənim həyat ilə ilk tanışlığım
Əlimi yandıran oddan başladı...*

*Oxşadı gözümlü hələ uşaqkən
Ocağın al-əlvan alovu, közü
Dünyaya gələli, bilmirəm nədən
Nəyə vurulduqsa, yandırdı bizi...*

*Mən oddan qorxmadım yanana qədər;
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.
Başlandı qorxu-
Başlandı ehtiyat-
Başlandı həyat...*

Başlandı həyat... amma qorxu və ehtiyat içində...və başlanan bu həyatda belə təbiətən sadə, xeyirxah, eyni zamanda neqativlərlə savaşçı mövqeyində dayanan gənc yazar adilikdə qeyri-adilik axtarışlarına da çıxdı... Axtardığını əsasən tapdı, sadəlikdə böyüklüyün nə demək olduğunu xarakteri və yazıları, şeirləri ilə əyaniləşdirdi...

QAYNAQLAR:

1. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. On iki cildə. XII c., (Tərtibçisi,, redaktoru və ön sözün müəllifi Esmira Fuad (Şükürova). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı. 2007.
2. <https://www.disput.az/index.php?app=forums&controller=topic&id=379269&module=forum>.
3. “Ədəbiyyat qəzeti”.- 2011.- 19 avqust.- S.1-2-3.
4. <https://www.gunaz.tv/az/xeberler/arxiv/avqustun-16-i-bextiyar-bahabzadenin-dogum-gunudur>
5. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. (Poemalar), Bakı: Öndər nəşriyyatı. 2004.
6. Mələhət Ağayeva. Bəxtiyar Vahabzadə pyeslərinin səhnə taleyi. “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2013.
7. Səfurə Quliyeva. Bir nadan sözünə susuramsa mən...”Azərbaycan”, Sayı 1, 2016.

**HƏYATIN “GÜLMƏLİ VƏ QORXULU NAĞILLARI”NIN AZƏRBAYCAN
MAARİFÇİ-REALİST UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA MÖVQEYİ**
THE POSITION OF "FUNNY AND SCARY TALES" OF LIFE IN THE
AZERBAIJANI ENLIGHTENMENT-REALIST CHILDREN'S LITERATURE

DR. RASULOVA SEVINJ HAMİD

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin doktorantı,
Avropa və Rusiya Təbii Elmlər Akademiyasının akademiki, Azərbaycan Respublikası Təhsil

Nazirliyi,

Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsi, Ümumi şöbənin müdiri

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1070-6069>

XÜLASƏ

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təşəkkül və ilkin inkişaf mərhələsidir. Həmin dövr həm də uşaq ədəbiyyatımızın maarifçi-realist mərhələsidir. Bu dövrdə mütərəqqi fikirli milli ziyalılarımız uşaq ədəbiyyatının yaradılması və yüksəlişi uğrunda fədakar mübarizə aparmışlar. Kiçik vətəndaşların mütaliəsi üçün müxtəlif mövzularda və janrlarda mahiyyət etibarilə maarifçi-realist sənət nümunələri olan bir sıra dəyərli nəsr nümunələr yaratmışlar.

Əsl vətəndaş, cəmiyyət üzvü yetişdirməkdən ötrü həyatın hər iki üzünü gənc nəsle anlatmaq gərəkdir. Həyatda ağıllı, iradəli, cəsarətli, xeyirxah, insanpərvər və s. müsbət keyfiyyətlərə malik şəxsiyyət yetişdirmək lazımdır. Bunun üçün gerçəkliyi bütün ziddiyyətləri, işığı və qaranlığı, sevinci və kədəri, fərəhi və dəhşətləri ilə vətən övladlarına anlatmaq gərəkdir. Yalnız bu yolla kiçik nəsli əsl həyata, uğurlu gələcəyə hazırlamaq olar. Bu mənada XX əsrin əvvəllərində ərsəyə gələn uşaq nəsrimizdə “gülməli nağıllar” silsiləsinə paralel şəkildə “qorxulu nağıllar”ın da yaranması maarifçi-realist uşaq nəsrimizin mövzu-məzmun və ideya axtarırlarının əhatə dairəsinin genişliyindən, sənət uğurlarından, bədii düşüncənin daha miqyaslı axtarış cəhdlərindən xəbər verirdi.

“Gülməli və qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan əsərlərdən söhbət açarkən ilkin olaraq nəzərə çarpan bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. XX əsrin əvvəllərində, əsasən, “Məktəb” jurnalı vasitəsilə intişar tapan “gülməli nağıllar” çoxmüəllifli, “qorxulu nağıllar” isə təkmüəllifli idi.

Yəni, birinci silsiləyə daxil olan hekayə və nağıllar bir neçə müəllifin (Əliməmməd Mustafayev, Əli Fəhmi, Abdulla Şaiq, Ağahəsən Mirzəzadə, Şəfiqə Əfəndizadə, Əbdürrəhman Dai, Abid Rəhimzadə, Əlisəttar İbrahimov, Abid Mətləbzadə, M.Rəhimzadə, Ağası bəy, Əlağa Qafarzadə, Salman Həsənzadə, Zakir bəy və s.) qələminə mənsub olduğu halda, ikinci silsiləsinə təşkil edən bədii nümunələrin müəllifi təkəcə Süleyman Sani Axundov idi.

Bu məqalədə, əsasən maarifçi-realist uşaq nəsrimizin “Gülməli və qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan nümunələri üzərində dayanmışıq. Daha dəqiq, müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri təbliğ edən uşaq əsərləri üzərində dayanmışıq, həmin əsərləri təhlil cəlb etməyə çalışmışıq. Təhlil zamanı mümkün qədər ümumiləşdirmələr aparmağa, ideya-məzmun və sənətkarlıq cəhətdən daha əhəmiyyətli görünən əsərləri diqqət mərkəzində saxlamağa səy göstərmişik.

Açar sözlər: uşaq yazıçıları, uşaq dünyası, gülməli və qorxulu nağıllar, realist nəsr, maarifçi-realizm.

DR. RASULOVA SEVINJ HAMID

Baku City Educational Administration

Head of General Sector,

PhD in Pedagogy, , Doctorate of Azerbaijan State Pedagogical University, Academician of
the European and Russian Academy of Natural Sciences

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1070-6069>

ABSTRACT

The second half of the 19th century and the beginning of the 20th century are the stages of formation and initial development of Azerbaijani children's literature. That period is also the enlightening-realist stage of our children's literature. During this period, our progressive national intellectuals fought selflessly for the creation and development of children's literature.

For the reading of young citizens, they have created a number of valuable examples of prose on various topics and genres, which are essentially examples of enlightenment-realist art. In order to cultivate a true citizen, a member of society, it is necessary to explain both aspects of life to the younger generation. In life, intelligent, willed, courageous, kind, humane and so on. it is necessary to cultivate a personality with positive qualities. For this, it is necessary to explain the reality to the children of the homeland with all its contradictions, light and darkness, joy and sorrow, gladness and horror. Only in this way can the younger generation be prepared for real life and a successful future. In this sense, in our children's prose, which was created in the early twentieth century, "scary tales" appeared in parallel with the series of "funny tales". This was a sign of the breadth of the search for the theme-content and ideas of our enlightened-realist children's prose, the success of art, the larger-scale search for artistic thought.

When talking about the works included in the series "Funny and scary tales", it is worth mentioning one thing that was noticeable at first. " Funny and scary tales" were published in the early twentieth century, mainly through the magazine "School". There were many authors of "Funny Tales" and only one author of "Scary Tales". That is, the stories and tales included in the first series are written by several authors (Alimammad Mustafayev, Ali Fahmi, Abdulla Shaig, Agahasan Mirzazade, Shafiqa Efendizade, Abdurrahman Dai, Abid Rahimzade, Alisattar Ibrahimov, Abid Matlabzade, M. Rahimzade, Agasi bey, Alaga Gafarzade, Salman Hasanzade, Zakir bey, etc.), but only Suleyman Sani Akhundov was the author of the second series of works.

In this article, we have focused mainly on the examples of our enlightening-realist children's prose included in the series "Funny and scary tales". We focused on Azerbaijani children's literature that promote more accurate, positive moral qualities, and tried to involve them in the

analysis. During the analysis, we tried to make as many generalizations as possible, to focus on the works that seem more important in terms of ideas, content and artistry.

Key words: children's writers, children's world, funny and scary tales, realist prose, enlightenment-realism.

GİRİŞ

XIX-XX yüzilliklərin hüdudlarında uşaq nasirlərimiz kiçik vətəndaşların mütaliəsi üçün yalnız ciddi ədəbiyyat nümunələri yaratmaqla kifayətlənmirdilər. Onlar gülməli, əyləncəli, məzəli məzmun və əhvalatlara malik şən ruhlu, zarafatlarla müşayiət olunan ədəbi təfəkkür məhsulları da ərsəyə gətirirdilər. Əlbəttə, belə əsərlər yaratmaqda istedad sahiblərinin məqsədi yalnız millət balalarını əyləndirmək, onların zövqünü oxşamaq, estetik hissələrinə təsir göstərmək deyildi. Belə bir fənd həm də ideyanı, mətləbi oxuculara daha münasib, yadda qalan şəkildə çatdırmaqdan ötrü təsirli bir vasitə idi. Yəni nasirlər yumordan, əyləncəli süjet və hadisələrdən istifadə edərək həm oxucuları əyləndirir, həm də təlqin etmək istədikləri qayə və məramları əyləncəli, yumorlu, gülüş doğuran hadisələrin fonunda elə verirdilər ki, bu, istər-istəməz oxucunun diqqət və marağına səbəb olur, onu güldürməklə yanaşı həm də düşündürürdü. Bunun üçün qələm sahibləri lətifəvari, məzəli, yumorlu süjet və epizodlara əl atırdılar. Bunlar əslində lətifələr və ya lətifə tipli hekayələr, nağıllar idi. İstər məktəb dərslərlərində, istərsə də uşaq mətbuatında belə əsərlərə tez-tez rast gəlmək mümkün idi.

Belə əsərlərdə həyatın bədii təəcəssümü, varlıqdakı, ictimai və məişət gerçəkliyindəki hadisələrin inikası mətnaltı mənada öz statusunu saxlayırdı. Yəni bu bədii örnəklər əslində həyat həqiqətlərinin ifadəsinə xidmət edir, ictimai, məişət və milli gerçəkliklərin müəyyən reallıqlarını oxucuya öyrədir, başa salır, çatdırırdı. Bir sözlə, bunlar əslində həyatın “gülməli nağılları” idi. Sadəcə olaraq ətraf ələmdə baş verənləri ciddi planda deyil, yumorlu, əyləncəli şəkildə auditoriyaya çatdırırdı. Əslində isə bu süjet və əhvalatların mahiyyətində müəyyən ibrətamiz, düşündürücü, insanı mənəvi-əxlaqi cəhətdən saflaşdıran, ona həyatı və insanları tanıdan mətləblər dayanırdı.

ARAŞTIRMA

Təsədüfi deyil ki, “Məktəb” jurnalında belə əsərlərdən ibarət ayrıca “Gülməli nağıllar” rubrikası açılmışdı. Həmin rubrikada Əliməmməd Mustafayev, Əli Fəhmi, Abdulla Şaiq, Ağahəsən Mirzəzadə, Şəfiqə Əfəndizadə, Əbdürrəhman Dai, Abid Rəhimzadə, Əlisəttar İbrahimov, Abid Mətləbzadə, M.Rəhimzadə, Ağası bəy, Əlağa Qafarzadə, Salman Həsənzadə, Zakir bəy və s. kimi müəlliflərin nəsr əsərləri dərc olunmuşdur. Göründüyü kimi, imza sahiblərinin sayı kifayət qədər çoxdur. Belə bir əlamət rubrikaya göstərilən maraqlardan irəli gəlirdi.

Gülməli nağıllar tipində yazılan əsərlərdə üç janrın – lətifələrin, nağılların və hekayələrin əlamətləri qovuşuq şəkildə özünü göstərirdi. Janr baxımından bunları həm hekayə, həm də nağıl adlandırmaq mümkün idi.

Gülməli nağıllar tipində nağıl və hekayələr yazan müəlliflər cərgəsində pedaqoq nasir Ə.Mustafayev daha məhsuldar idi. Onun “Hiyləgər tülkü” [6, s.107-108], “Qorxan göz böyük olar” [3, 1913, №4], “Yedici tülkü” [3, 1913, №11], “Molla və kəndli” [3, 1913, №20],

“Tülkünün qurd evində diriliyi” [3, 1914, №3], “Kar və naxoş” [3, 1914, №6], “Şah Abbas və fərraş” [3, 1914, №9], “Rüşvətxor qazı” [3, 1914, №12] və s. nağıl və hekayələri formaməzmun baxımından deyilən tələblər əsasında qələmə alınmışdı. Birinci təmsil-hekayəni çıxmaq şərtilə sonrakı bədii örnəklər “Məktəb” jurnalındakı “Gülməli nağıllar” rubrikasında işıq üzü görmüşdü. Adı çəkilən əsərlər maraqlı, əyləncəli məzmunla, ibrətamiz, düşündürücü ideya yükünə malikdir. “Hiyləgər tülkü”də lovğalığın, təkəbbürün özündən razılığın, yekəxanalığın faciəli aqibəti gülüş dolu bir əhvalatın fonunda oxucuya çatdırılır. Təmsildəki pişik sadəliyi, təvazökarlığı, tülkü isə lovğalığı, təkəbbürü təmsil edir. Pişik arxayın olduğu, bildiyi yeganə fəndini işə salıb itlərin əlindən xilas olur. Tülkü isə özünəarxayınlığın, ədabazlığın, yekəxanalığın qurbanına çevrilir.

“Molla və kəndli”, “Yedici tülkü”, “Tülkünün qurd evində diriliyi” hekayələrində hiyləgərliklə sadələvhlük üzlaşdırılır. “Molla və kəndli”də avamlıqla sadələvhlük qarşılaşdırılır. “Molla və kəndli”də avam, sadələvh, safniyyətli, təmiz qəlbə malik kəndli hiyləgər, kələkbaz mollanın məkrinə tuş gəlir və məğlub olur. “Yedici tülkü”də də tülkü öz fəndgirliyi, hiyləgirliyi ilə avam, sadələvh qoca kişini və onun qarısını aldadır. Özünü mahir ağıcı, yas tutub ağı deməyi bacaran qabiliyyətli şəxs kimi qələmə verib müqabil tərəfi aldadır. “Tülkünün qurd evində diriliyi” hekayəsində isə o, eyni oyunu qurdun başına açır. Onu da deyək ki, bu hekayələrin hər ikisində tülkü klassik mənada simvollaşmış hiyləgərlik statusunu hifz edir. “Hiyləgər tülkü”də isə bu statusu doğrulda bilmir. Çünki burada onun hiylə işlətməsinə imkan və şərait yoxdur. Onun əvəzində təkəbbür, yekəxanalıq vardır. Bu keyfiyyətlər isə onu uçuruma aparır.

Ə.Mustafayevin “Şah Abbas və fərraş” nağılının süjeti xalq nağıllarına söykənir. Əslində müəllif xalq arasında Şah Abbas haqqında dolaşan nağıllar silsiləsinə daxil olan bu əhvalatı kiçik dəyişikliklərlə qələmə alıb oxuculara təqdim etmişdir. Burada həm Şah Abbas, həm də rəiyyət içərisindən çıxmış fərraş müsbət obraz kimi diqqəti cəlb edirlər. Şah Abbas səbrli, rəiyyətsevər, xəlvətə ölkəni gəzib baş verən işlərlə tanış olan bir hökmdar, ölkəsindəki insanların taleyi, əməli ilə şəxsən maraqlanan ağıllı, ədalətli bir şah kimi diqqəti cəlb edir. Hekayədə Şah Abbasın sonradan fərraş təyin etdiyi pinəci də ağıllı, həyata nikbin gözlə baxan, Allahın verdiyi hər cür nemətə şükr oxuyan, zirək bir şəxsdir. Şah Abbas onun bu cür insani keyfiyyətlərini görüb qiymətləndirir. Ona həmişəlik maaş təyin edir.

Ə.Mustafayevin “Rüşvətxor qazı” hekayəsində qazıların rüşvətxorluğu yumor dolu bir əhvalatın hədəfinə çevrilir. Bu yolla qazı rüşvətxor, acgöz, ədalətsiz hakimlərin tipik bir nümayəndəsi kimi tənqid edilir.

Yeri gəlmişkən bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. Ə.Mustafayevin xatirələrindən və “Məktəb” jurnalı barədə söylədikləri mülahizələrdən bəlli olur ki, onu “Gülməli nağıllar” yazmağa təşviq edən, əsasən, A.Şaiq və S.S.Axundov olmuşlar [6, s.94]. S.S.Axundov jurnalda “Qorxulu nağıllar”, onun bu iki məslək və pedaqoq həmkarı isə “Gülməli nağıllar” rubrikasında hekayələr nəşr etdirmişlər. A.Şaiqin həmin silsilədən “Cümənin qəzəbi” adlı hekayəsi də həmin məcmuədə (1912, №20, 21) işıq üzü görmüşdür.

“Cümənin qəzəbi” məzmun, ideya və motiv etibarını ilə S.Ə.Şirvaninin “Allaha rüşvət” satirası ilə oxşardır. Burada da hadisələr “quraqlıqdan əziyyət çəkən nadan kütlənin yağış yağdırmaq istəyi ilə tədbir görməsi” motivi əsasında qurulmuşdur. Hər iki cəmiyyətdə etiqadsızlıq, həqiqi din və şəriətdən uzaq düşüb mövhumata qapılmaq, sağlam dini əqidəni atıb xurafata qapılmaq və onun gülməli sonluğu təsvir edilir.

“Cümənin qəzəbi” hekayəsində yumorla kəskin satira qovuşur. Yumor üzə, nadan camaatın hərəkət və rəftarındadır. Zahirən bu hərəkət və rəftar məzəli, əyləncəli görünür, oxucunu güldürür. Arxa planda, mətnarxası anlamda isə kəskin istehza və rişxənd vardır. Müəllif bu istehzanı mətnin ümumi ovqatında gizlətməmişdir. Yəni onu birbaşa, çılpaq şəkildə bəyan etməyi lazım bilməmiş, mətnin semantik qatında yerləşdirmişdir. Uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə qələm sahibinin belə bir bədii üslub və fəndinə üstünlük verən V.Q.Belinski yazırdı: “Sizin əxlaqi fikriniz var – çox gözəl; bunu uşaqlara açıqdan-açığa söyləməyin, qoy özləri duysunlar, əsərlərinizin sonunda bunu bir nəticə kimi verməyin, qoy bu nəticəni uşaqlar özləri çıxartsınlar” [9, s.87].

“Cümənin qəzəbi”ndə yağış yağdırmaq istəyində olan kütlə nadan, cahil və gülməli hərəkətlər edir. Onlar sağlam din və şəriətdən, Allahın buyurduqlarından da uzaq düşmüş, büsbütün mövhumata qapılmışlar. Mövhumat, xurafat isə onları cəhalət, nadanlıq girdabına yuvarlamışdır. Əsərin satirik hədəfində dayanan da məhz bu ictimai faciədir.

“Gülməli nağıllar” mövzu və ideya etibarını ilə rəngarəng səciyyə daşıyır. Doğrudan da, bu əsərlərdə “Uşaqların təfəkkürünü genişləndirmək, duyma və qavrama bacarıqlarını inkişaf etdirmək, zövq və idraklarını düzgün istiqamətə yönəltmək və s. məsələlər” qoyulurdu [4, s.51].

Yumoristik nağıl-lətifələr yazan uşaq nasirlərimizdən biri də Ə.Fəhmi idi. Onun “Sərsəm kişi, yaxud bir ovuc yarım ovuc” [3, 1912, №18-19], “Kəndlilərin baltaları” [3, 1914, №8], “Qaçaq və kəndlilər” [3, 1915, №4], “Dəvə zəmidə” [3, 1915, №5], “Taya və kəndlilər” [3, 1915, №9] və s. əsərləri zikr olunan tipdə qələmə alınmışdır. Bunlardan bəzilərinin süjetini müəllif xalq ədəbiyyatından əxz etmişdir. Yığcam həcmə malik nağıl-lətifələr mövzu-məzmun etibarını ilə rəngarəng olsa da, bunların hamısının ideya axarı oxşardır. Yəni Ə.Fəhminin adı çəkilən “gülməli nağıllar”ın əksəriyyətində axmaqlıq, düşüncəsizlik, əqli naqislik, sərsəmlik məsxərə obyektinə çevrilir. Həm də bu mənfi xüsusiyyətlər həm fərdi, həm də qrup, toplum səviyyəsində təqdim edilir, fərddən ictimai varlığa doğru uzanır. Müəllif demək istəyir ki, axmaqlıq, ağılsızlıq, sərsəmlik fərdi çərçivəni aşıb toplum səviyyəsinə qalxdıqda daha təhlükəli xarakter alır, sosial fəlakətə çevrilir.

“Cocuq dünyası” məcmuəsindən əxz edilmiş “Karl” [3, 1913, №13], Zakir bəyin “Qorxaq kişi” [3, 1914, №9], Ağası bəyin “Qəzəbin nəticəsi” [3, 1914, №14], Əlağa Qafarzadənin “Hiyləgər Əhməd” [3, 1914, №16], imzası göstərilməyən “Dəvəquşu və meymun” [3, 1915, №11], Salman Həsənzadənin “Şəhər görməmiş bir çoban” [3, 1915, №12] və s. duzlu-məzəli hekayələr də “gülməli nağıllar” silsiləsinə daxil olan nəsr nümunələri sırasında idi. Çəşidli məzmunə malik hekayələrdə zərif yumor hakimdir. Hekayələrin arxitekturasında uşaqların fəhminə, zövqünə, estetik duyum imkanlarına ciddi uyğunluq vardır.

Eyni sözləri biz “gülməli nağıllar” silsiləsinə daxil olan aşağıdakı uşaq nəsr nümunələri barədə də deyə bilərik: Ağahəsən Mirzəzadə – “Qorxaq adamın gözü doğru görməz” [3, 1914, №5]; Şəfiqə Əfəndizadə – “Tülkü, qurd və ayı” [3, 1914, №20]; Abid Rəhimzadə – “Çömçənin başı” [3, 1915, №3]; Əlisəttar İbrahimov – “Yaxşı hesabdar” [3, 1915, №1]; Abid Mətləbzadə – “Əhməq” [3, 1915, №7] və s. Bu əsərlərdən sonuncusu, yəni A.Mətləbzadənin “Əhməq” hekayə-lətifəsi ruscadan tərcümə, qalanları isə orijinaldır.

“Gülməli nağıllar”da müəlliflər təmsil janrının imkanlarından da uğurla yararlanırdılar. Ş.Əfəndizadənin “Tülkü, qurd və ayı”, yaxud Ə.Mustafayevin yuxarıda adını çəkdiyimiz lətifə-nağıllarının bəziləri təmsil janrında qələmə alınmışdır. Müəllimə Ş.Əfəndizadənin lətifə-təmsili

həcmə yığcamdır, həm də oynaq, şirin, balaca oxucuların zövqünü oxşayacaq bir dilə malikdir. Məsələn: “Biri var imiş, biri yox imiş... Bir qurt, bir tülkü, bir də ayı var imiş. Günlərin bir günündə bunlar ova çıxdılar. Az getdilər, çox getdilər, bir sərçə və bir alabaxta quşu tutdular. Bir az da getdilər, bir ördək və bir qaz da tutdular. Bunları götürüb bir qayanın başına çıxdılar və ovlarını bölmək istədilər. Bir az fikirdən sonra bunları təqsim üçün tülkünü vəkil etdilər. Tülkü razı olub dedi:

Sərçə – yağı əldən sürçə! Bu, ayı qardaşın.

Ördək – yağı bordaq! Bu da, qurt qardaşın.

Qaldı qaz ilə alabaxta.

Qaz – əti hamısından az! Alabaxtanı da üstünə yaz! Bu da, yazıq tülkünün”.

Göründüyü kimi, burada hiyləgərlik, ədalətsizlik və yoldaşlıqda sədaqətsizlik kiçik bir epizodda zərif dillə oxucuya çatdırılır.

Məhəmmədrəhim Rəhimzadənin yumorla bəzənmiş “Hiyləgər tülkü” [3, 1915, №4] nağlında da hiyləyə aldanış motivi cazibədar bir ovqatda verilir. Əbdürrəhman Dainin “Şah Abbas və kəndli” [3, 1914, №18] lətifə-rəvayətində isə “ağıl yaşda deyil, başdadır” xalq məsələsinin məntiqinə uyğun bir əhvalat verilir. Eyni zamanda insanın xoşniyyətli sözlər danışib xoşməramlı işlər görməsinin fərəhli nəticəsi ortalığa qoyulur. Burada üç obraz təsvir edilir: oğul, ata və Şah Abbas. Oğulun yaşı az olsa da, öz ağı, kamalı, xoşniyyətli olması, qəlbəyatan sözlər danışması ilə atasından üstün görünür. Elə buna görə də Şah Abbas tərəfindən mükafatlandırılır. Ata isə əqli cəhətdən naqis olduğundan cəzaya məruz qalır.

Haqqında danışdığımız dövrdə dərsliklərdə, qiraət kitablarında və uşaq mətbuatında “gülməli nağıllar” silsiləsinə daxil edilməyən çoxlu sayda müstəqil lətifələrə də rast gələ bilərik. Bu lətifələrdən bir çoxu ayrı-ayrı xalqlara məxsusdur və ya folklordan, ya da müxtəlif yazılı mənbələrdən götürülmüşdür. Bununla belə müəllifli orijinal lətifələr də vardır.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının maarifçi-realist mərhələsi kimi xarakterizə olunan XIX-XX yüzilliklərin qovşağında uşaq nasirlərimiz yalnız “gülməli nağıllar” qələmə almaqla kifayətlənmirdilər. Onlar “qorxulu nağıllar” yazmaqla da uşaq nəsrimizi zənginləşdirirdilər. Başqa sözlə, böyüməkdə olan nəsil üçün mənəvi sərvət, mütaliə və tərbiyə vasitəsi yaradan qələm sahiblərini həyatın təkə gülməli, əyləncəli, fərəhli tərəfləri deyil, qorxulu, dəhşətli, ağrı-acılı, kədərli tərəfləri də düşündürürdü. Onlar varlığa ayıq gözlə baxır və anlayırdılar ki, həyat yalnız nikbin, yumorlu, əyləncəli, şən-şux hadisələrdən, həqiqətlərdən ibarət deyil. Onun hüznü, əzablı, sıxıntılı, iztirablı, bədbin, nisgilli, çətin, məşəqqətli, faciəli tərəfləri, əhvalat və gedişatları da vardır. Yəni həyat iki qütblüdür. Onun xeyri, işığı, fərəhi, əyləncəsi, zövqü, səfası olduğu kimi şəri, zülməti, kədəri, səfaləti, ağrı-acısı da vardır.

Deməli, əsl vətəndaş, həyat adamı, ictimai və məişət gerçəkliklərindən xəbərdar, dünyanın və cəmiyyətin həqiqətlərinə bələd insan, cəmiyyət üzvü yetişdirməkdən ötrü həyatın hər iki üzünü gənc nəsle anlatmaq gərəkdir. Həyatda mətin, ayıq, açıqgöz, zirək, iradəli, dözümlü, səbrli, fəal, mübariz, cəsarətli, yenilməz, xeyirxah, insanpərvər və s. müsbət keyfiyyətlərə malik şəxsiyyət yetişdirməkdən ötrü gerçəkliyi bütün ziddiyyətləri, işığı və qaranlığı, nəşəsi və kədəri, sevinci və ələmi, fərəhi və dəhşətləri ilə vətən övladlarına başa salmaq lazımdır. Yalnız bu yolla kiçik nəslə əsl həyata, uğurlu gələcəyə hazırlamaq olar.

“Gülməli və qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan əsərlərdən söhbət açarkən ilkin olaraq nəzərə çarpan bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. XX əsrin əvvəllərində, əsasən,

“Məktəb” jurnalı vasitəsilə intişar tapan “gülmalı nağıllar” çoxmüəllifli, “qorxulu nağıllar” isə təkmüəllifli idi. Yəni birinci silsiləyə daxil olan hekayə və nağıllar bir neçə müəllifin qələminə mənsub olduğu halda, ikinci silsiləsini təşkil edən bədii nümunələrin müəllifi tək cə Süleyman Sani Axundov idi.

Azərbaycanın ictimai-pedaqoji və ədəbi-mədəni mühitində uşaq psixologiyasına, kiçiklərin zövqünə, maraqlarına, mənəvi dünyasına, istəklərinə, həyata münasibətlərinə yaxşı bələd olan görkəmli pedaqoq və yazıçı S.S.Axundov (65-1939) uzun illər müəllim işləmişdi. Eyni zamanda istedadlı, həyatı dərinədən bilən, həssas şəkildə duymağı bacaran bir yazıçı idi. Hər iki uğurlu cəhət onun hekayələrində məharətlə sintez edilmiş, nəticədə “Qorxulu nağıllar”ın timsalında Azərbaycan uşaq nəsrinin, habelə maarifçi-realist ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələri meydana çıxmışdır.

“Qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan hekayələr 1912-1914-cü illərdə “Məktəb” məcmuəsində hissə-hissə çap olunmuşdur. Silsiləyə beş hekayə daxildir: “Əhməd və Mələykə” [3, 1912, №1]; “Abbas və Zeynəb” [3, 1912, №7-8]; “Nurəddin” [3, 1912, №9-22]; “Qaraca qız” [3, 1913, №1-4, 6-9, 12-22]; “Əşrəf” [3, 1914, №8-17, 19].

Maarifçi-realist ədəbi cərəyanın prinsipləri əsasında qələmə alınmış bu hekayələrə birlikdə müəllif janr baxımından “qorxulu hekayələr” yox, “qorxulu nağıllar” adını vermişdir. Əlbəttə, bu, səbəbsiz deyil. Birləşmənin birinci istilahi, yəni “qorxulu” sözü real gerçəkliyin dəhşətlərinə, sıxıntılılarına, mənhus işlərinə, zülmət və qaranlığa, qorxunc gedişatına, uğursuz oyunlarına işarədir. Müəllif həyatın həmin tərəfləri ilə oxucuları tanış edir və onlara demək istəyir ki, gerçəkliyin bu sınaqlarına da hazır olun. Həyat yalnız gözəlliklərdən ibarət deyil. Onun kifayət qədər çirkinlikləri də mövcuddur. Birləşmənin ikinci tərəfində “hekayələr” əvəzində, “nağıllar” istilahının işlədilməsi də səbəbsiz deyil və məqsədli səciyyə daşıyır. Belə ki, kiçik oxucular nağılı dahaş çox sevirilər. Onların fikri-mənəvi dünyası da əslində nağıllar dünyasıdır. Xəyalları, fantaziyaları, düşüncələri etibarlı ilə balacalar şirin bir nağıl aləmində yaşayır, həyata bir nağıl gözü ilə baxırlar. Deməli, müəllif təsirli, cəlbedici bir bədii priyom kimi bu nəsr nümunələrini kiçik oxuculara “nağıl” kimi təqdim etməyi daha məqsədəuyğun saymışdır. Digər tərəfdən ədib real həyat hadisələrini nağıl qiyafəsində, nağıl ahəngində və ritmində oxuculara çatdırmağı bacarmışdır. Əlbəttə, bu, yazıçının məxsusi sənətkarlıq bacarığıdır.

Onu da nəzərə çatdırmaq lazım gəlir ki, yazıçı 1936-cı ildə öz əsərlərini nəşrə hazırlayarkən bəzi əsərlərinin, o cümlədən “Qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan “Nurəddin” və “Qaraca qız” hekayələrinin mətnlərinə əl gəzdirmiş, onları obrazlı şəkildə desək, sovet ictimai-siyasi rejiminin ideoloji ütüsü ilə ütüləmişdir. Əlbəttə, bədii mətnə aparılan bu dıyışikliklər “burjuamülkədar aləmində”, “sınıflı cəmiyyətdə”, “feodal dünyasında” sinfi ziddiyyətləri qabartmaq, ictimai yuxarıların insanlıq hissindən büsbütün məhrum olduğunu, tamamilə neqativ, qeyri-insani əxlaq və mənəviyyat sahibi olduqlarını sübut etmək missiyasına xidmət göstərmişdir. Deyilən faktlar bu hekayələrin (əsasən, “Nurəddin” və “Qaraca qız” hekayələrinin) məzmun və ideya axarına da xeyli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ona görə də biz təhlil zamanı bədii mətnlərin sovet dövründəki nəşrlərindən yox, “Məktəb” jurnalında işıq üzü görən ilk nəşrindən bəhrələnməyi məqsədəuyğun hesab etdik. Onu da əlavə edək ki, S.S.Axundova aid tədqiqatlarda adı çəkilən hekayələrin ilk nəşri ilə 1936-cı il nəşri arasındakı fərqlər barədə

kifayət qədər təfərrüatı ilə məlumat verilmişdir [8, s.138-156; 1, s.225-226; 2, s.211-220]. Ona görə də biz həmin məsələ barədə geniş danışmaq, deyilənləri bir daha təkrar etmək istəmirik. “Qorxulu nağıllar”-a S.S.Axundovun uşaqlıq həyatının acılı-şirinli xatirələri, təəssüratları, hətta müəyyən qədər şəxsi həyatının elementləri də qarışmışdır. Bu elementləri daha çox biz onun yetim uşaqların taleyinin, hisslərinin, daxili aləminin, nisgil və duyğularının təsvirində görə bilirik. Belə ki, yazıçı anadan doğulandan cəmi iki ay sonra onun atası, müflisləşmiş bəy olan Rzaqulu bəy vəfat etmiş, kiçik Süleyman atadan yetim qalmışdır. Yetimlik həyatını yaşamış ədib bu cür taleyə düşər olmuş uşaqların psixologiyasını, iztirablarını, batini aləmini yetərincə yaxşı duymuş, anlamışdır. “Qorxulu nağıllar”ın bütün hekayələrində (Əhməd, Məleykə, Abbas, Zeynəb, Nurəddin, Qaraca qız, “Əşrəf” hekayəsindəki Əşrəf də ata-anasından ayrı düşür və valideyn himayəsindən məhrum olur) yetim uşaq obrazları ilə üzləşirik. Bu uşaqlar ya atalarını, ya analarını, ya da hər iki valideynlərini itirmişlər. Yəqin ki, ədib yetimlik həyatı keçirdiyindən bu cür uşaqların iç dünyasına daha yaxından bələd olmuş, öz hekayələrində onların inandırıcı, sirayətəddici obrazlarını yaratmış, belə obrazların daxili dünyasını, psixologiyasını sərrast şəkildə təsvir edə bilmişdir.

S.S.Axundovun “Uşaqlıq həyatımdan xatirələr” adlı memuarından bəlli olur ki, “Qorxulu nağıllar”dakı bəzi obrazların həyatda prototipi də olmuşdur. Məsələn, “Nurəddin” hekayəsindəki sınıqçı Qara Hüseyn obrazının prototipi yazıçının uşaqlıqda yaşadığı Seyidli kəndindəki məşhur sınıqçı Məşədi Yusifdir [1, s.210]. “Qorxulu nağıllar”dakı bəzi təbiət mənzərələrinin Seyidli kəndinin təbiət mənzərələri ilə oxşarlıq təşkil etdiyini də xatırlatmaq lazım gəlir. Beləliklə, sənətkar öz nağıllarını həyatı detallarla qovuşdurmuş, hekayələrdə nağıl, daha doğrusu, folklor ruhunu və elementlərini məharətlə maarifçi-realist düşüncə tərzilə sintez etmişdir.

“Qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan hekayələrin beşində də hadisələr nağılçı Hacı Səmədin dili ilə danışılır. Hacı Səməd müdrik, qayğıkeş, maarifpərvər bir ata və tərbiyəçidir. O, bu əhvalatları məktəbli övladlarına – oğlu Məmmədə və qızı Fatmaya söyləyir. Ədib kiçik oxucular üçün daha maraqlı, cəlbedici olsun deyər hadisələri “nağıl”çının dili ilə söyləməyi lazım bilir. Daha doğrusu, uşaqların nağıla bənzər daxili dünyasına nağılçı obrazının dili ilə nüfuz etmək məqsədi güdür.

Bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. “Nağıllar”ın ilk nəşrində onların beşi də Hacı Səmədin dili ilə söylənilir. Lakin əsərlərinin 1936-cı il nəşrində S.S.Axundov “Qaraca qız” hekayəsinin əvvəlində Hacı Səmədlə əlaqəli epizodu ixtisar etmişdir. Yəni təhkiyəni nağılçının deyil, müəllifin dili ilə vermişdir. Belə bir əməliyyat “nağıllar”ın sonrakı nəşrlərində də təkrar edilmişdir. Deyilən prinsip belə bir təəssürat yaradır ki, “nağıllar”dan dördü nağılçının, biri isə müəllifin dili ilə danışılır. S.S.Axundova aid bəzi tədqiqatlarda hekayələrdən yalnız dördünün Hacı Səmədin dili ilə danışılması barədə yanlışlıq da buradan irəli gəlir [5, s.245].

“Qaraca qız”ın əvvəlində ilk nəşrdə öz əksini tapan, lakin 1936-cı il nəşrində ixtisar edilən epizod belədir: Hacı Səmədin qızı Fatma atasına kiçik, lakin ibrətəməz bir əhvalat söyləyir. Əhvalatdan bəlli olur ki, məktəbdə Nabat adlı bir qız çox çirkin olduğu üçün heç kəs onunla oynamaq istəmir. Ancaq bir dəfə onların şagird yoldaşları Gövhər adlı bir qız yıxılır, başı daşa dəyib qanayır. Nabat hamıdan tez gəlib Gövhərə kömək edir. Onun bu alicənablığı, istiqanlılığı şagird yoldaşlarında ona qarşı rəğbət oyadır. Bu əhvalatdan sonra hamı ona səmimi münasibət göstərir. Qızı Fatmanın danışdığı bu epizodu dinləyən Hacı Səməd deyir: “Qızım, insanın

zahirinə baxma, batininə bax. Türklərdə bir məsəl var, deyərlər ki, “Ətə baxma, dona baxma, içindəki cana bax” [3, 1913, №2]. Bundan sonra Hacı Səməd çəkdiyi məsəlin məntiqinə uyğun olaraq Qaraca qızla bağlı əhvalatı danışmağa başlayır.

“Qorxulu nağıllar”ın əsas bədii qəhrəmanları kiçiklərdir: Əhməd, Məleykə, Abbas, Zeynəb, Nurəddin, Qaraca qız (Tutu), Ağca xanım, Əşrəf. Hekayələrin adları da kiçik qəhrəmanların adları ilə müvafiqdir. Belə bir seçimdə, bədii təqdimatda ədibin məqsədi kiçik oxucuların dünyasına onların öz həmyaşdılarının taleləri, əməlləri, istəkləri, xəyalları, davranışları, həyata və insanlara münasibətləri, xeyiri və şəri idrak imkanları ilə daxil olmaqdır. Adını çəkdiyimiz kiçik qəhrəmanların hamısı əxlaq, mənəviyyat və insanlıq etibarını ilə saf, bakir, pak, büllurdurlar. Həyatın bərkində-boşunda, xeyir-şərində, yaxşı-yamanında bişib bərkiməmişlər. Mənəviyyatları həyatın çirkəblərinə bulanmamış, daxili aləmləri varlığın cəhalət, səfalət, mənəfətgirlik, mənəsbəpərəstlik, imtiyazlılıq, ağa-qul, ixtiyarlı-ixtiyarsızlıq, mənəmlik, quldurluq, nadanlıq dəyirmanında üyünüb əzilməmiş, aşınıb qaranlığa bürünməmişdir. Ancaq, təəssüf ki, onları ictimai gerçəkliyin sadalanan rəzalətləri, sınaqları gözləyir. Bu rəzalət və sınaqların nəhayətində xilas da (“Əhməd və Məleykə”, “Nurəddin”), ölüm də (“Abbas və Zeynəb”, “Qaraca qız”) var.

Yazıçı ideali təcrübəsiz gənc nəsli həyatın hər iki tərəfi ilə tanış etməyə, həm ictimai işığın, həm də sosial zülmətin həqiqətləri ilə uşaqları maarifləndirməyə yönəlir. S.S.Axundov irsinin tədqiqatçılarından N.Vəlixanov haqlı olaraq yazır: “Demək lazımdır ki, “Qorxulu nağıllar”ın süjeti də, əsasən, təzadlar əsasında qurulmuşdur. “Nurəddin” və “Qaraca qız” əsərlərində bu cəhət qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Burada ədib insanları iki hissəyə ayırır. Müsbət və mənfi surətlər. “Nurəddin” hekayəsində Hacı Nəsir, Nurəddin, İmamverdi, Cənnətəli, Bahar, Rəhim, Rəhimə həyatda gözəlliyi yaxşılıqda, xeyirxahlıqda görürlər. Onlar xeyirxah qüvvələrdir, mövcud quruluşun ağır qayda-qanunlarına məruz qalsalar da, öz müsbət qayələri ilə haqsızlıq quruluşundan üstüdürlər” [8, s.150].

“Qorxulu nağıllar” bu silsiləyə aid əsərlərdən həcmcə ən kiçiyi olan “Əhməd və Məleykə” hekayəsi ilə başlayır. Ümumiyyətlə, haqqında danışılan hekayələrdə folklorun, xüsusilə xalq nağıllarının ciddi təsiri duyulmaqdadır. Bu məziyyət onun təhkiyə ritminə, dil və üslubuna, ümumi ruhuna da aiddir. Təhkiyənin axarında nağıl intonasiyası və ritmi qabarıq surətdə sezilir. “Əhməd və Məleykə”də hadisələr nağılvari gedişatla başlayır, qorxulu məzmun və mündəricə ilə davam etdirilir, nikbin sonluqla yekunlaşır. Yəni süjet yığcam olsa da, burada həm həyatın qorxulu, məyusedici, üzücü, həm də fərəhli, könüləçan, işıqlı tərəfləri vardır. S.S.Axundovla bağlı monoqrafik tədqiqatın müəllifi M.Vəliyev (Əlioğlu) öz monoqrafiyasında “Əhməd və Məleykə” hekayəsinin təhlili zamanı razılaşmaq mümkün olmayan bir sıra subyektiv mülahizələr irəli sürür. Məsələn, o yazır: “Ədibin fikrincə o zamankı mövcud həyat uşağın təbiətindəki saflığı və zərifliyi pozurdu, odur ki, mümkün qədər həqiqi aləmdən uzaq olmaq, ümid, inam və xəyalla yaşamaq lazım idi” [7, s.36]. Əlbəttə, uşağın təbiətindəki saflığı və zərifliyi pozan həyatı təkcə o zamankı (sənətkarın yaşadığı) ictimai mühitlə məhdudlaşdırmaq əsla doğru görünmür. Zülmün, ədalətsizliyin, istismarın, cəhalətin, qayğısızlığın, bədxahlığın və s. olduğu bütün zamanlarda, bütün ictimai quruluşlarda, bir sözlə, hər yerdə və hər zaman uşağın təbiətindəki saflıq və zəriflik pozulur, kiçiklər mənəvi aşınmaya, maddi səfalətə, daxili və cismani zillətə məruz qalırlar. İkincisi, “ümid, inam və xəyalla yaşamaq” uşaqların təbiətində, fitrətindədir. Həm də bunsuz insan həyatı sönük, mənasız olardı, bəlkə də, tükənərdi.

Bu hissələr insanı həyata bağlayır, ona yaşamaqdan ötrü stimül, optimist impuls verir. Tənqidçi daha sonra öz yanlış mülahizələrini daha da dərinləşdirir: “S.S.Axundovun nasir olaraq hekayələrinin bəzi sənətkarlıq xüsusiyyətləri görünürdüsə, digər tərəfdən onun pedaqoji nəzəriyyəsidəki primitivliyi, məhdudluğu meydana çıxırdı. Uşağı real həyatdan uzaqlaşdırmaq, işdən və əməkdən soyutmaq, daha çox təbiətə meyldəki bəzi ibtidailiyi idealizə etmək şəklində özünü göstərən bu məhdud dünyagörüşü S.S.Axundovun ümumi yaradıcılığında nöqsanlı bir cəhətlə bağlı idi” [7, s.36].

İrəli sürülən qənaətlərdəki qeyri-obyektivlik göz önündədir. Əvvələn, “Qorxulu nağıllar”a daxil olan heç bir hekayə, o cümlədən “Əhməd və Məleykə” S.S.Axundovun “pedaqoji nəzəriyyəsidəki primitivliyi, məhdudluğu” meydana çıxarmağa xidmət edən əsərlər kimi dəyərləndirilə bilməz. Əksinə, bu nümunələr sənətkarın pedaqoji ustalığını və fəhmini, ədəbi bacarığını, uşaq dünyasına və psixologiyasına bələdliyini sübut edən bədii faktlar olaraq qəbul olunmalıdır. Hekayələrin istər ideya-məzmun, istərsə də sənətkarlıq səviyyəsi bunu söyləməyə əsas verir. İkincisi isə hekayənin nə qayəsində, nə məzmun və siqlətində, nə obrazların baxışında, nə də dil-üslub elementlərində zərrə qədər də olsa, “uşağı real həyatdan uzaqlaşdırmaq, işdən və əməkdən soyutmaq”, “ibtidailiyi idealizə etmək” meyli, “məhdud dünyagörüş”ə dəlalət edəcək faktor yoxdur. Sadəcə olaraq həyatın həm şər, qaranlıq, həm də xeyirli, nikbin tərəfləri ilə oxucuları tanış etmək məramı vardır. Bunu yazıçının yaradıcılığında “nöqsanlı bir cəhət” kimi qiymətləndirmək cəhdi də özünü doğrultmur.

Silsilənin ikinci hekayəsi “Abbas və Zeynəb”də “Əhməd və Məleykə”dən fərqli olaraq ictimai gerçəkliyin yalnız qorxulu, dəhşətli, fəlakətli üzü vardır. AMEA-nın Respublika Əlyazmalar İnstitutunda hekayənin bir avtoqraf əlyazması saxlanılır. 1906-cı ilə aid olduğu göstərilən əlyazma üzərində müəllif sonralar yenidən işləyərək mətnə bəzi dəyişikliklər etmiş və onu 1912-ci ildə “Məktəb” jurnalında (№7-8) çap etdirmişdir.

“Abbas və Zeynəb”in mövzusu uzun əsrlər boyunca şərqdə özünü göstərən vəhşi, cahil bir ənənə ilə bağlıdır: tayfa davası, qan intiqamı, qövmələrarası ədavət, intiqam hərisliyi və bunun faciəli nəticələri. Biz XIX-XX əsrlərin hüduqlarında aktual mahiyyət daşıyan, mütərəqqi düşüncəli milli ziyalıları narahat edən bu mövzunun mətbu və bədii təcəssümünü də publisistik əsərlərdə, bədii nümunələrdə tez-tez görürük. H.Zərdabinin bir sıra publisistik yazıları, N.Vəzirovun “Müsiabəti-Fəxrəddin” faciəsi də eyni mövzudadır.

“Abbas və Zeynəb”in mövzu və ideyasını ədib hekayənin əvvəlində Hacı Səmədin dili ilə verir. O, qızı Fatmanın təklifi ilə quldurların əməl və rəfətrinə aid söylədiyi bu əhvalatda həm quldurluğun dəhşətli əməl olduğunu, həm də onun səbəbini, nədən nəşət tapdığını izah edir.

Hekayədə paklıq, məsumluq, günahsızlıqla vəhşilik, nadanlıq, qudurğanlıq, quldurluq üzlaşdırılır. Təəssüf ki, birincinin məğlubiyyəti, faciəsi ilə sona yetir. Nə qədər ağır olsa da, bu, həyatın real həqiqətidir. Ədib əsərdə məhz bu həqiqəti bədii şəkildə təcəssüm etdirir. B.Həsənli doğru olaraq qeyd edir: “Yazıçının qayəsi belədir ki, həyatdakı bir çox fəlakətlərin, eybəcərliklərin kökü nadanlıqda, cəhalətdədir. Heç bir günahı olmayan bu uşaqların quldur Səfərin gülləsinə tuş gəlməsi oxucunu mənfi adət-ənənələrin acı nəticələri barədə ciddi düşünməyə, nəticə çıxarmağa sövq edir” [2, s.211].

“Abbas və Zeynəb”də dolğun təbiət təsvirləri ilə də rastlaşırıq. Bu cür təsvirlər əsərin sənətkarlıq səviyyəsini yüksəldir. Ona bir canlılıq, obrazlı tərəvət aşılayır. “Qorxulu nağıllar” içərisində “Nurəddin” və “Qaraca qız” hekayələri həcme daha böyük və əhatəlidir. 1912-ci

ildə “Məktəb” jurnalında (№9-22) işıq üzü görün “Nurəddin” əsərində süjet iki ideya xətti əsasında qurulur. Birinci ideya xətti: “Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir”. İkinci ideya xətti: “Yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir”. Hekayənin əvvəlində qız məktəbində təhsil alan Fatma atasına “Yaxşılıq elə balığı at dəryaya, balıq da bilməsə, xaliq bilər” məsəlinin məntiqinə uyğun bir əhvalat danışır. Əsərin 1936-cı il nəşrində sovet ideologiyasının ateizm ruhuna uyğun olaraq məsəldən “Xaliq” sözü çıxarılmış və o, bu şəkllə salınmışdı: “Yaxşılıq elə, əvəzini görərsən”.

“Nurəddin”də həyatın həm işıqlı, fərəhli, xeyir, həm də qorxulu, qaranlıq, şər tərəfləri vardır. Yeni müəllif sosial varlığın hər iki üzünü bizə tanıyır. Əsərdəki surətlər də müsbət və mənfi olmaqla iki cəbhəyə ayrılırlar. Birinci cəbhənin təmsilçiləri Nurəddin, Hacı Nəsir, qulluqçu Bahar, İmamverdi baba, Cənnətəli, Rəhim və Rəhimədir. Mənfi xislətin daşıyıcıları isə Gülpəri və Əmiraslandır.

Əsərin əsas qəhrəmanı Nurəddin ağıllı, ayıq, zəkallı, rəhmli, xoşxasiyyət, təmiz qəlbli, xeyirxah, əxlaqlı bir uşaqdır. O, bütünlüklə müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malikdir. Maarifçi ədib bunun səbəbini maarif və tərbiyə ilə əlaqələndirir. Atasını Hacı Nəsir müasir düşüncəli bir insan kimi oğlunu yeni tipli məktəbə qoymuşdur. Onun tərbiyəli, əxlaqlı, elmi bir övlad kimi böyüməsinin ilk səbəbi gözəl, nəcib ailə mühitidir, digər səbəbi də məktəbdir. Yeni üsullu təhsil ocağının nurlu mühiti Nurəddini daha da saflaşdırmış, insanpərvər, cəsarətli, açıqgözlü və tərbiyəli etmişdir.

Hər iki valideynini itirən Nurəddin ögey anasını Gülpəri və onun ikinci əri Əmiraslanın qeyri-insani, bədxah, sərvət hərisliyinə söykənən davranışları, təzyiqləri ucbatından ölüm təhlükələri ilə üzləşir. Bir bələdan qurtarıb başqasına tuş gəlir. Lakin həm ağıllı, fərəsəti, həm taleyin xoşbəxt gedişatı, həm də xeyirxah insanların köməyi ilə təhlükələrdən qurtarır. Məsud və rahat bir həyata qovuşur. Yazıçı öz qəhrəmanının taleyini nikbin, uğurlu bir sonluqla yekunlaşdırır.

Sənətkar hekayədə Nurəddinin xarakterini ustalıqla açır. Onun istər davranışını, ağıl-kamalı, istərsə də əməl və əxlaqi hərəkətlərini inandırıcı şəkildə təsvir və təqdim edir. Kiçik qəhrəmanın fikri dünyasını, düşüncələr aləmini də ustalıqla təcəssüm etdirir.

İstər “Nurəddin”, istərsə də “Qaraca qız” hekayələrində hadisələrin bolluğu, dramatik situasiyalar və onların tez-tez dəyişməsi, sıx-sıx dəyişən mənzərə və rənglər, macərəçilik ünsürləri ilə rastlaşırıq. Qəhrəman bir dramatik situasiyadan çıxıb yenisi ilə üzləşir, bir macərədən xilas olub növbəti təhlükəyə düşür. Lakin bu macərəçilik adı çəkilən əsərlərə ağırlıq, yoruculuq gətirmir. Əksinə süjetin daha gərgin və maraqlı axarına xidmət göstərir. Ədəbiyyatşünas alim M.Arif həmin hekayələrin deyilən məziyyətlərini nəzərdə tutaraq “Kommunist” qəzetində çıxan “Unudulmaz ədib” (1945, 20 oktyabr) sərəlvhəli məqaləsində yazır: “Hekayələrdəki macərəçilik qətiyyənlə əsas xəttin inkişafına xələl gətirmir, bəlkə əksinə, daha da oradakı insan xasiyyətlərinin dərinənlənlə açılıb göstərilməsinə yardım edir. Çünki müəllifin bu hekayələrində bizə göstərmək istədiyi uşaqların (Qaraca qız və Nurəddin) yaxşı sifətləri onların düşükləri çətin şəraitdə daha yaxşı nəzərə çarpır. Onlar bir çətinlikdən qurtarıb o birinə düşürlər, öz ağıllı və fərəsətləri ilə nicat yolu tapır, ölümlə pəncə-pəncəyə gəlir, ruhdan düşmür, yenə qalib gəlirlər”.

“Qorxulu nağıllar” içərisində “Qaraca qız” daha çox məşhurdur. Bu məziyyət əsərin həm ideya-məzmun siqləti, həm mövzu və sənətkarlıq xüsusiyyətləri, həm maraqlı, orijinal, yaddaqalan obrazlar aləmi, həm də təsirli hadisələri ilə bağlıdır. Hekayənin ilk nəşrində [3, 1913, №1-4,6-9, s.12-22] hadisələr nağılcı Hacı Səmədin dili ilə danışılır. Əvvəlcə dediyimiz kimi,

S.S.Axundov əsərlərinin 1936-cı il nəşrində həm hekayənin müqəddiməsi hesab olunan bu epizodu atmış, həm də ictimai-siyasi rejimin ideoloji diktələrindən doğan bəzi dəyişikliklər etmişdi.

“Qaraca qız” vahid ideya xəttinə malik, tək mətləbli, tək ideyalı nəsr nümunəsi deyil. Əsərin diqqətəlayiq cəhətlərindən biri budur ki, burada ideya xətti bir neçə şaxəyə ayrılır. İlk şaxə Hacı Səmədin söylədiyi “Ətə baxma, dona baxma, içindəki cana bax” hikmətinin məntiqinə uyğundur. Yəni insanlıq şəxsin zahiri yox, daxili gözəlliyi ilə ölçülür. Batini gözəllik zahiri füsunkarlıqdan daha üstün, daha şərəflidir. İdeyanın ikinci şaxəsi bəşər tarixində daim mövcud olan “ictimai yuxarılar”ın “ictimai aşağılar”a həqarətli, xor, saymazıyana münasibətidir. İnsanlıq tarixində həmişə hakim elita, vəzifə, sərvət və ixtiyar sahibləri rəiyyəyə, adi adamlara, kasıb, vəzifəsiz və məzlum insanlara ikinci dərəcəli ictimai varlıq kimi baxmışlar. Bu münasibətlər süjet boyunca Pəricahan xanım – Qaraca qız, Hüseynqulu ağa – Qaraca qız, Pəricahan xanım, Hüseynqulu ağa – Piri baba xətlərində özünü bariz şəkildə təcəssüm etdirir. İdeyanın üçüncü şaxəsi Yasəmən – Qaraca qız – Yusif xəttində aşkara çıxır. Bədxasiyyət, tündməcaz, zalım, tamahkar bir şəxs olan, sonralar isə sərxoşluğa qurşanan qaraçı Yusif nəticədə öz pis əməllərinin, qəddar davranışının qurbanına çevrilir. Özünün qazdığı quyuya düşür. Nəhayət, ideyanın dördüncü şaxəsi belə bir maarifçi-humanist baxışla əlaqədardır: sadə, xalq içərisindən çıxmış insanlar daha saf qəlbə, humanist xislətə, etibar, sədaqət və fədakarlıq hissəsinə malik olurlar.

“Qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan başqa hekayələr kimi “Qaraca qız”da da süjet “ideyadan süjetə” prinsipi əsasında qurulmuşdur. Yəni müəllifin təlqin etmək, oxucuya çatdırmaq istədiyi ideya xətləri, mətləblər əvvəlcədən hazırdır. Sənətkar süjeti, əhvalatların gedişatını həmin ideya qəliblərinin ahənginə uyğunlaşdırır.

“Qorxulu nağıllar”, o cümlədən “Qaraca qız” sadə, nağılvari, rəvan dil-üslub və təhkiyə sisteminə malikdir. Təhkiyənin axarı aramlı və ahəstədir. Hadisə və mənzərələrin təsvirində sadə, aydın, təfərrüatlı, səlist, rəvan cümlələrdən daha çox istifadə edilir.

“Əşrəf” [3, 1914, №8-17,19] “Qorxulu nağıllar”dan sonuncusudur. Müəllif onu sevimli şagirdi Əşrəf Babayevə ithaf etmişdir. Burada da macəraçılıq, bir-birini əvəz edən həyəcanlı hadisələr, gərgin situasiyalar bolluq təşkil edir. Bu hadisələrin çoxu həyatın “qorxulu”, mürəkkəb gedişatından xəbər verir.

“Əşrəf”də əsas ideya vətənpərvərlik, vətən həsrəti, dogma yurd nisgili ilə bağlıdır. “Vətən hər kəsə əzizdir” deyiminə müvafiq vətən həsrəti və qürbət acısının qarşılaşdırılması hekayənin başlıca ideya leytmotivini təşkil edir. Əsərdə biz bütövlükdə bir neçə insan surəti ilə rastlaşırıq: Əşrəf, onun atası Əlimərdan, anası Nəcibə xanım, babası tacir Hacı Kazım, Həsən lələ, Sofiya Aleksandrovnə, onun əri, Samara edadi məktəbinin ümumi təbiət müəllimi Nikolay İvanoviç Barsov, tatar uşaq Mustafa, onun atası Bürhanəddin. Bu surətlərin hamısı xaraktercə tamamilə müsbət keyfiyyətlərə malikdirlər. Ümumiyyətlə, hekayədə mənfi xarakter və xislətə malik obraz mövcud deyil.

“Qorxulu nağıllar” maarifçi-realist uşaq nəsrimizin dəyərli və səviyyəli nümunələri kimi bu gün də sevilməkdədir.

BULGULAR

XX əsrin əvvəllərində ərəyə gələn uşaq nəsrimizdə “gülməli nağıllar” silsiləsinə paralel şəkildə “qorxulu nağıllar”ın da yaranması maarifçi-realist uşaq nəsrimizin mövzu-məzmun və

ideya axtarırlarının əhatə dairəsinin genişliyindən, sənət uğurlarından, bədii düşüncənin daha miqyaslı axtarış cəhdlərindən xəbər verirdi.

NƏTİCƏ

Üzərində dayandığımız, təhlilə cəlb etməyə çalışdığımız nümunələr maarifçi-realist uşaq nəsrimizin “Gülməli və qorxulu nağıllar” silsiləsinə daxil olan, müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri təbliğ edən uşaq əsərləridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundov, S.S. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / S.S.Axundov. – Bakı: Gənclik, – c. 2. – 1968. – 226 s.
 2. Həsənli, B.A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı / B.A. Həsənli – Bakı: Müəllim, – 2013. – 511 s.
 3. «Məktəb» jurnalı. – Bakı: 1911-1920.
 4. Məmmədov, Ə.Y. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı («Dəbistan», «Rəhbər» və «Məktəb» jurnalları əsasında) / Ə.Y.Məmmədov. – Bakı: Elm, –1977. – 161 s.
 5. Mir Cəlal. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı / Mir Cəlal, F.C.Hüseynov. – Bakı: Maarif, – 1982. – 427 s.
 6. Mustafayev, Ə. M. Xatirələri, hekayə və felyetonları / Ə. M.Mustafayev. – Bakı: Yazıçı, –1985. – 6 s.
 7. Vəliyev, M.Ə. Süleyman Sani Axundov / M.Ə.Vəliyev. – Bakı: Uşaqgənclər, – 1956. – 110 s.
 8. Vəlixanov, N.İ. Süleyman Sani Axundovun elmi bioqrafiyası / N.İ. Vəlixanov. – Bakı: Elm, – 1996. – 423 s.
- Белинский, В.Г. О детской литературе / В.Г.Белинский, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, II-е изд. –Москва: Детская литература, – 1983. – 430 с.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA VAHABZADƏ YARADICILIĞI VƏ VƏTƏN SEVDALI ŞEİRLƏRİ

Dos.f.ü.d İmanov GÜLƏHMƏD

BDU Şərqsünəslıq Türk filologiyası fakultəsi

ÖZƏT

Bəxtiyar Vahabzadə 16 avqust 1925-ci ildə Şəki şəhərində fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Bir versiyaya görə Mahmud Vahabzadə Zəkəriyyə oğlu Bəxtiyar Vahabzadənin atabir-anaayrı ögey qardaşı olmuşdur. Mahmud Vahabzadənin həyat yoldaşı isə 1905-ci hadisələri zamanı yetim qalmış Vartaşəndən olan erməni qızı olub, daha sonra Şəkiddə Allahverdi adlı bir nəfərin himayəsində Gülzar adı ilə böyüdü. Mahmud Vahabzadə ilə Gülzar Allahverdiqızı 1918-ci ildə evlənilər, lakin uşaqları olmadığından 1925-ci ildə Zəkəriyyə Vahabzadənin Xanım Məcidqızından olan övladı Bəxtiyarı övladlığa götürürlər

Onun lirik şeir və poemalarında, mənşüm pyeslərində müasir dövrün problemləri lirik-fəlsəfi planda, yeni əlvən boyalarla təsvir edilir. "İkinci səs", "Vicdan", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Fəryad", "Hara gedir bu dünya", "Özümüzü kəsən qılınc", "Cəzasız günah", "Dar ağacı" və "Rəqabət" (1960-2003) pyesləri Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi də fəaliyyət göstərmişdir. "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir (1964). Azərbaycan Dövlət Universitetində Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının professoru vəzifəsində çalışmışdır (1950-1990). 1990-cı ildə təqaüdə çıxmışdır. Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü (1980), sonra həqiqi üzvü (2000) seçilmişdir. 1981-ci ildə SSRİ Yazıçıların VII qurultayında SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin üzvü seçilmişdir. O, həmçinin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin və Ağsaqqallar Şurasının üzvü idi (1991).

Ədəbi-bədii prosesin yorulmaq bilməyən təbliğatçısı və təşkilatçısı kimi tanınırdı. Azərbaycan KP Bakı şəhər Komitəsinə üzv və bir neçə çağırış Bakı xalq deputatları Sovetinə və X çağırış Azərbaycan Ali Sovetinə, 1995 və 2000-ci illərdə Azərbaycan Milli Məclisinə deputat seçilmişdir. 1976-cı ildə "Leninlə söhbət" və "Muğam" poemalarına görə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. "Qırmızı Əmək Bayrağı" və "İstiqlal" (1995) ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadə 60-cı illərdən başlayan milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən biri idi. O, 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstən" poeması ilə iki yerə parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirmiş, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında inləyən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlal uğrunda ədalətli mübarizəsinə qoşulmuşdur.

Bu poemaya görə 1962-ci ildə şair "millətçi" damğası ilə Azərbaycan Dövlət Universitetindən çıxarılmış, yalnız 2 ildən sonra işə bərpa edilmişdir. (Zəruri qeyd: Professor Şirməmməd Hüseynov Bəxtiyar Vahabzadənin işdən çıxarılmadığını bildirir: "Bəxtiyarı işdən çıxara bilməzdilər, çünki bu, ciddi əjiotaja səbəb ola bilərdi. Məcburən onu doktorluq müdafiəsi üçün elmi məzuniyyətə göndərdilər). Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür məhrumiyətlərə məruz qalan millətin dərdlərini rəmzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, iri həcmli poemaları və pyeslərində hadisələri ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirərək öz millətinin dərdlərini dilə gətirmişdir. Birbaşa Sovet diktaturasını ifşa edən əsərlərini isə şair, sovet ittifaqı dağılandıqdan sonra "Sandıqdan səslər" başlığı altında nəşr etdirmişdir.

B.Vahabzadə 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin, eləcə də tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq iri

həcmli poemanın müəllifidir. Şairin əsərləri – şeir kitabları, dramları və publisistik yazıları dünyanın bir çox dillərinə, o cümlədən ingilis, fransız, alman, fars, türk, polyak, ispan, macar, keçmiş Sovetlər Birliyi xalqlarının dillərinə tərcümə edilmişdir.

Xalqı oyandırmaq məqsədiylə əsərlərini qələmə alan Bəxtiyar Vahabzadə şeirlərində; vətən, millət, ailə, təbiət, dil, azadlıq həsrəti kimi mövzuları ən güclü və dərin məzmunlarla izah etmişdir.

Vahabzadənin şeirlərinə baxdığımızda gözə dəyən ilk mövzu vətən sevgisi olmaqdadır.

Bəxtiyar Vahabzadənin Fəxri Xiyabanda qəbrüstü abidəsi. 2013-cü il

2009-cu il fevral ayının 13-də, 83 yaşında uzun sürən xəstəlikdən sonra Bakıda vəfat etmişdir.

Резюме

Родился 16 августа 1925 года в городе Шеки, Азербайджанской Республики.

В возрасте 9 лет, будущий поэт переехал в столичный город Баку, где и впоследствии, в 1947 году, окончил филологический факультет Бакинского Государственного Университета.^[1]

В 1945 году он стал членом Союза писателей Азербайджана и наравне с творчеством более 40 лет преподавал в Бакинском Государственном Университете.

С 1950 г. до 1990 г. работал педагогом, доцентом и профессором в Бакинском государственном университете (БГУ).

В 1964 году он получил звание доктора филологических наук со своей монографией «Жизнь и творчество Самеда Вургунa».^[1]

В 1980 году стал членом-корреспондентом Академии наук Азербайджана.

В 1995 году поэт был награжден орденом «Истиглал» за заслуги в борьбе за свободу.^[1]

Известный поэт скончался 13 февраля 2009 года в Баку и был похоронен 14 февраля на Премьер-министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган также выразил сожаление о кончине Бахтияра Вагабзаде и заявил, что его смерть — большая утрата для всего тюркского мира и его литературы.^[3]

Его произведения — лирические стихи, драмы и публикации — переведены на многие языки мира. Творческий путь поэта начался со времен Великой Отечественной войны.

Более 70 стихотворных сборников и 20 поэм, 2 монографии, 11 научных работ и сотни статей принесли народному поэту почёт и уважение. Автор книг «Свет в глубокие пласты», «Художник и время», «Величие в простоте», «Время и я», «Тепло родного очага» и других. На его произведения ставились спектакли в театрах, снимались фильмы. Пять раз он избирался депутатом в Верховный совет народных депутатов республики, а затем был депутатом Милли Меджлиса (1995-2000).^[6]

Впервые написал кандидатскую и докторскую диссертации, посвященные творческому пути С. Вургунa. На эту тему издал различные монографии. В этих работах на основе научных фактов раскрыта связь современной литературы с традициями классической азербайджанской литературы, новизна, внесённая Самедом Вургуном на развитие

литературы в Азербайджане. Один из авторов двухтомника «История Азербайджанской литературы».

ABSTRACT

Vahabzadeh was born in 1925 in Nukha (now Sheki) where his bust now stands on a central square. With his family he moved to Baku in 1934 and later studied philology at Azerbaijan State University. He would remain there as a professor till 1990 except during 1962-1964 when expelled for nationalist leanings. During that time he survived dire poverty by selling his wife's jewellery.^[2] They had three children, Gulzar, Isfandiyar and Azer. Isfandiyar was named Azerbaijan's ambassador to Moldova.^[3] Vahabzadeh died in Baku on February 13, 2009, aged 83.^[4] His memorial celebration was attended by the President of Azerbaijan.^[5] Vahabzadeh presented his doctoral thesis on the Azerbaijani poet Samed Vurgun in 1951. In 1952, afraid that his anti-Stalin sentiments and critical sentiments towards certain elements of the post World War II Soviet system would be discovered, he destroyed the majority of his early poetic works, albeit keeping just a small sample by hiding the manuscripts in his mother's prosthetic leg.^[6]

Over his career he wrote on numerous themes, notably country (Azerbaijan), family, nature, language and freedom.^[7] For years his articles and poems appeared in the review Türk Edebiyatı having gained acclaim in Turkey for Yel Kaya'dan Ne Aparır? (What Does the Wind Steal from the Stone?), an article published in Varlık that set out to answer critics of the medieval poet Fuzûlî.

Among his best known long verses, Yollar-Oğullar (Roads-Sons) was dedicated to the Algerian Independence Movement, and the Mugam celebrated Azerbaijan's best known composer Üzeyir Hacıbeyli. Many of Vahabzade's works had a political edge that purported to criticise inadequacies of the USSR's Western enemies while in fact having underlying resonances with problems back home. Thus Latin Dili (Latin Language, 1967), written in reaction to a visit to Morocco noted how local people, like Azeris in the USSR, were forced to use a non-native language (i.e. French rather than Arabic). Latin Dili thereupon highlights the irony that elsewhere there's a language (Latin) that remains widely used despite no longer belonging to any living culture. This nearly got Vahabzadeh in trouble with the KGB but it could not be proven that the poem's subtext was Azerbaijan not Morocco as he claimed.^[9] In a similar vein, the 1972 poem Dawn examined the USA's McCarthy-era attacks on pacifist scientist Linus Pauling^[10] while unspokenly reflecting a similar sense of political paranoia in the Soviet Union.

Vahabzadə Bəxtiyar Mahmud oğlu 16 avqust 1925-ci ildə Şəki şəhərində fəhlə ailəsində anadan olub. Kiçik yaşlarında ikən ailəsi ilə Bakıya köçüb (1934). Burada orta məktəbi qurtarandan sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil alıb (1942-1947). Universitetin aspiranturasında saxlanıb, "Səməd Vurğunun lirikası" mövzusunda namizədlük dissertasiyası müdafiə edib (1951). Bədii yaradıcılığa 1943-cü ildə "Ana və şəkil" adlı ilk şeirini çap etdirdikdən sonra başlayıb. O vaxtdan dövrü mətbuatda şeirləri, elmi məqalələri, rəyləri müntəzəm çap olunub. "Mənim dostlarım" adlı ilk kitabında toplanmış lirik şeirlərdə faşizmə qarşı mübarizədə qalib çıxmış xalqın duyğu və düşüncələri əksini tapıb. Onun lirik şeir və poemalarında, mənzum pyeslərində müasir dövrün problemləri lirik-fəlsəfi planda, yeni əlvan boyalarla təsvir edilir. "İkinci səs", "Vicdan", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Fəryad" və "Hara gedir bu dünya", "Özümüzü kəsən qılınc", "Cəzasız günah", "Dar ağacı", "Rəqabət" (1960-2003) pyesləri Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi də fəaliyyət göstərib. "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı"

mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib (1964). Azərbaycan Dövlət Universitetində Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının professoru vəzifəsində çalışıb (1950-1990). 1990-cı ildə təqaüdə çıxıb. Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü (1980), sonra həqiqi üzvü (2000) seçilib. 1981-ci ildə SSRİ Yazıçılarının VII qurultayında SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin üzvü seçilib. O, həmçinin, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin və Ağsaqqallar Şurasının üzvü idi (1991). Ədəbi-bədii prosesin yorulmaq bilməyən təbliğatçısı və təşkilatçısı kimi tanınırdı. Azərbaycan KP Bakı Şəhər Komitəsinə üzv və bir neçə çağırış Bakı Xalq Deputatları Sovetinə və X çağırış Azərbaycan Ali Sovetinə, 1995 və 2000-ci illərdə Azərbaycan Milli Məclisinə deputat seçilib. 1976-cı ildə "Leninlə söhbət" və "Muğam" poemalarına görə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülüb. "Qırmızı Əmək Bayrağı" və "İstiqlal" (1995) ordenləri ilə təltif olunub.

Tədqiqatçılar bildirir ki, B.Vahabzadə 60-cı illərdən başlayan milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən biri idi. O, 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstən" poeması ilə iki yerə parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirib, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında inləyən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlal uğrunda ədalətli mübarizəsinə qoşulub. Tədqiqatçılar yazır ki, bu poemaya görə 1962-ci ildə şair "millətçi" damğası ilə Azərbaycan Dövlət Universitetindən çıxarılıb, yalnız 2 ildən sonra iş bərpa edilib. O dövrün mənzərəsi haqqında görkəmli alim, professor Şirməmməd Hüseynov yazırdı: "Bəxtiyarı işdən çıxara bilməzdilər, çünki bu, ciddi ajiotaja səbəb ola bilərdi. Məcburən onu doktorluq müdafiəsi üçün elmi məzuniyyətə göndərdilər. Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür məhrumiyyətlərə məruz qalan millətin dərdlərini rəməzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, irihəcmli poemaları və pyeslərində hadisələri ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirərək öz millətinin dərdlərini dilə gətirib. Birbaşa sovet diktaturasını ifşa edən əsərlərini isə şair Sovet İttifaqı dağıldandan sonra "Sandıqdan səslər" başlığı altında nəşr etdirib".

Onu da qeyd edək ki, B.Vahabzadə 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi-publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin, eləcə də tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq irihəcmli poemanın müəllifidir. Şairin əsərləri - şeir kitabları, dramları və publisistik yazıları dünyanın bir çox dillərinə, o cümlədən ingilis, fransız, alman, fars, türk, polyak, ispan, macar, keçmiş Sovetlər Birliyi xalqlarının dillərinə tərcümə edilib.

Bildiyimiz kimi, görkəmli ədib 2009-cu il fevral ayının 13-də, 83 yaşında uzun sürən xəstəlikdən sonra Bakıda vəfat edib və I Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

Azərbaycan ədəbiyyatında, ictimai fikir tariximizdə müstəsna rol oynayan B.Vahabzadə özündən sonra böyük bir irs qoyub. Həm şair, həm alim, həm də ictimai xadim kimi Azərbaycan dövlətçiliyinin, mədəniyyətinin inkişafına bənzərsiz töhfə verib.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şairi, böyük azərbaycançı B.Vahabzadə yaradıcılığında vətən, ana, bütöv Azərbaycan mövzusu oxucuların diqqətini özünə cəlb edir. Ədəbiyyat, ictimai fikir tariximizdə böyük azərbaycançılardan biri kimi qalan B.Vahabzadə azərbaycançılığın ən güdrətli nümayəndələrindən biri olaraq xatırlanacaq. Onun yaratdığı külliyyat azərbaycançılıq məfkurəsinə ən dəyərli töhfədir.

*Vetenin arxasında
Biz hemişə dag olduq
Veten bizimcun deyil
Biz Vetencun dogulduq.*

*Toxunmasin bu yurda
Bir an duşmen nefesi
Gelsin minarelerden
ALLAHU-EKBER sesi.*

*Başimizin ustunde
Memmedemin bayragi
Gulle qorxar igidden
Gulle tutar qorxagi.*

*Veten adli ocaga
Her gun isinmek gerek
Bu torpagin yolunda
Torpaga donmek gerek !!!*

Azərbaycan

Azərbaycan, adın oddur, özün – işıq, sözün- işıq.

Biz də sənin bu müqəddəs torpağından boy atmışıq,

Sənsən bizim bu dünyada məsləkimiz, amalımız,

Yolumuza işıq saçsın ulduzumuz, hilalımız.

Nəfəsimiz – ulu Qorqud dədəmizin öz nəfəsi,

Mahnımızda yaşar bizim babaların addım səsi.

Bu torpaqda, bu diyarda dünən vardıq, bu gün varıq,

Biz keçmişə güvəndikcə gələcəyə addımlarıq.

Vətən bizziz də keçinər, keçinmərik biz Vətənsiz.

Bu məramla boy atmışıq Çənlibellər üstündə biz.

Şəhidlərin qanı ilə yoğrulubdur torpağımız,

Qəlbimizdə dalğalanır öz üç rəngli bayrağımız.

Qardaşlıqdır şüarımız, biz həmişə əl tutarıq,

Düşmən bizə əl uzatsa, düşmənlili unudarıq.

Könlümüzdə bir vahiddir güneyimiz, quzeyimiz,

Vətən – bizim namusumuz, biz Vətənik, Vətən də biz.

Azərbaycan-Türkiyə

Bir millətlik, iki dövlət

Eyni arzu, eyni niyyət

Hər ikisi Cümhuriyyət

Azərbaycan-Türkiyə.

Bir ananın iki oğlu

Bir ağacın iki qolu

O da ulu, bu da ulu

Azərbaycan-Türkiyə.

Ana yurdda yuva qurdum

Ata yurda könül verdim

Ana yurdum, ata yurdum

Azərbaycan-Türkiyə.

Birdir bizim hər halımız

Diləyimiz, amalımız

Bayraqlarda hilalımız

Azərbaycan-Türkiyə.

Dinimiz bir, dilimiz bir

Ayımız bir, ilimiz bir

Eşqimiz bir, yolumuz bir

Azərbaycan-Türkiyə.

Torpaqdan pay olmaz

Biz yaxın olmuşuq qədimdən, yaxın.

O qədər yaxın ki, bizim dağların

Kölgəsi düşübdür sizin dağlara.

Mən əfsus demirəm ötən çağlara.

Baxşının kamanı bizi ağladıb,

Cabbarın cəh-cəhi sizi ağladıb.

Babam baban ilə dost olub, ancaq

Dostluqdan bir kəlmə danışmazdılar.

Biri-birimizə diş qıcardaraq

Dostqludan deyirik o ki var.

Nədir bu eyhamlar, bu atmacalar,

Yenə şeytan girib araya bəlkə?

Deyirəm, kənardan barmaq basan var

Köz tutan o köhnə yaraya bəlkə?

Torpaq istəyirsən sən indi məndən,

Bu necə qardaşlıq, yoldaşlıq oldu?

Özgə torpağına göz dikdiyindən

Sənin neçə dəfə gözün oyuldu?

Sənə dərs olmadı yenə də bunlar,

Yoxsa tökülməli artıq qanın var?

Mənə üzəvari qardaş deyirsən,

Ancaq altdan-altdan iynələnirsən.

Əyyami-qədimdən sadədiləm mən,

Baş aç a bilmədim hiylələrindən.

Əgər düşmənsənsə, hiylədən əl çək,

Açıqca davalıq məramın olsun.

Mənimlə min ildir kəsdiyən çörək,

Aldığın kirvəlik haramın olsun!

Hardan sənin oldu bizim Qarabağ?

Adı sahibini demirmi aşkar?

Xoşluqla verməzlər torpağı. ancaq

Qanla möhürləyib, zorla alarlar.

Hələ göz dikmişən Naxçıvana da.

Təbriz də. Sərab da bəlkə səninmiş?

Vartazar yaşayan bütün ölkələr -

Yəni bütün dünya öz vətəninmiş?..

Günahım nədir ki, qanqal kimi sən

Bütün yer üzünə səpələnmişən?..

Arxını gəl selimə bənd eləmə,

Bu, qan davasıdır, bu, qan davası.

Xəbərimiz yoxdur... yamaqmış demə

Sərçə yuvasına qartal yuvası?!

Yatır bu torpaqda əcdadım mənim.

Şərəfim,

Şöhrətim,

Öz adım mənim...

Cəddimin yatdığı ulu torpağı,

Sinəsi sərvətlə torpağı,

Mən sənə pay verim?

Mən qul, sən ərsən?

Sən məni bu qədər axmaq bilirsən?

İsa bulağının zümzüməsini,

Cabbarın, Seyidin, Xanın səsini,

Dalğalı Qarabağ şikəstəsini,

Babək türbəsini necə pay verim?

Oğuz nəslindənəm, ər oğlu ərəm,

Özgə bağçasından bir gül dərmərəm,

Doğma torpağımdan çərək vermərəm,

Əgər dardasansa, sənə "hay" verim!

"Dığalar" yenə də yolunu azmış,

Məndən yuxarıya şikayət yazmış,

Neçə yol vermişəm, görünür azmış,

İstəyir mən ona yenə pay verim!

22 oktyabr, 1966

Şəki

"Özünüz şəkili olduğunuz halda, hələ
Şəkiyə bir şeir həsr etməmişiniz ".

Bir məktubdan

Bir nəğmə qoşmadım hələ mən sənə,
Dağlar bunu mənə kəsir sanmasın.
Mən dedim, vurğunam Azərbaycana,
Deyirəm, heç zaman xırdalanmasın
Könlümdən ucalan bu avaz, bu səs.
Böyükdür, ucadır məsləkim mənim.
Bala anasına "sevirəm" deməz,
Mən də deməmişəm, a Şəkim, mənim.
Sən öz keçmişini daim qorudun,
Babamın şöhrəti yaşayır səndə.
Bu eşqə eşq olsun!
Dünənlə bu gün
Çiyin-çiyindədir küçələrinde...
Mən sənə borcluyam öz balan kimi,
Çox da ki şeirimdə görünmür adın.
Mənim oxuduğum nəğmələrimi,
Mənim qulağıma sən pıçıldadı.
Şerimin mayası - bu qaynar nəfəs
Sənin öz çiçəyin, sənin öz barın.
Şerimdə dil açıb danışımı bəs,

Sənin bulaqların, göy çinarlarən?
Mən həm bakılıyam, həm lənkəranlı,
Gəncəli, qubalı, həm naxçıvanlı.
Şəkili, şirvanlı, qarabağlıyam,
Bütöv Vətənimə bütöv bağlıyam.
Mən sənin qoynunda gəldim cahana,
Məni bəxş elədin Azərbaycana.
Həmişə mən sənin həndəvərində
Üçən bir quşam.
Bir eldə doğulub
xoşbəxtəm ki, mən
Böyük bir Vətənə oğul olmuşam

Yurd yad əlində

Sabirin, M.Cəlilin divanəsi,
hüquqşünas Ə.Yaşara

Hər gün neçə şəhid dəfn edirik biz,
Ağacı torpağa basdıran kimi.
Üzlərdə qəzəbdən nə kölgə, nə iz,
Dəfn mərasimi ötür an kimi.
Niyə bu mərasim sarsıtmır bizi?
Necə gəlib çatdıq bu "məqama" biz?
Bu ki, faciədir... faciəmizi
Niyə çevirmirik intiqama biz?
Qəzəb zirvəsindən endik biz bu gün,

Yoxuşlar çevrilib enişə döndü.
Şəhid dəfn eləmək, yoxsa, bizimçün
Adicə qaydaya, vərmişə döndü?
Məzərm başında qanadlı sözlər,
Qanadlı cümlələr baş alıb gedir.
İntiqam hissimiz varsa bir qədər,
O da bu sözlərlə boşalıb gedir:
"Ədalət bizdədir... bizimdir zəfər,
Daim güvənmişik biz həqiqətə.
Vətənin yolunda ölənlər şəhidlər
Ölmür, qovuşurlar əbədiyyətə".
Çox gözəl sözlərdir, hikmətli, kövrək
Amma çox uyuruq sözə, "hikmətə".
Yoxmu mərasimdə bəs bu şəhid tək
Qovuşmaq istəyən əbədiyyətə?
Buyursun, bir nəfər irəli gəlsin.
Bu şəhid oğlana varmı bir əvəz?
Onun qatilinə hanı qəzəb, kin?
Onun qisasını kim alacaq bəs?
Verib Qarabağı Bakıya qaçdıq,
Bakıda "Qarabağ" kafesi açdıq.
Verib Qarabağı oxuduruq biz,
Toylarda "Qarabağ şikəstəsi"ni.
Heç demə, bizim də kişiliyimiz
Toylarda cırmaqmış minlik dəstini.
Çaldı, Qarabağı çaldı düşmən

Bəs o şikəstəni oxuyan kimdir?

Düşmən əlindəykən Qarabağ,

mənim

Şikəstə deməyim şikəstliyimdir.

Biz bunu bacardıq, biz bunu yalnız,

Bizə qənim olmuş öz tamahımız.

Düşməyə yönəlmir qəzəb də, kin də,

Dərs ala bilmədik əcdadımızdan.

Özümüz bu kökdə, yurd yad əlində,

Haray Çələbi xan, haray Pənah xan!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Seçilmiş əsərləri 1-ci cilddə -2004
2. Ədəbiyyat qəzeti.- 2011.- 19 avqust.- S.1-2-3.
3. İradə Sarıyeva Bakı xəbər.-2016.- 21 iyun.- S. 15.
4. Seçilmiş əsərləri 1-ci cilddə
5. Şeirlər kitabı 1-cı cild

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA CƏMIYYƏTİN
PROBLEMLƏRİ**
PROBLEMS OF THE SOCIETY IN THE BAKHTIYAR VAHABZADE'S CREATIVITY

Hüseynova YeganəSabir qızı
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Gəncə Dövlət Universiteti

orcid.org/0000-0001-7431-0325 UOT 82.(091).

XÜLASƏ

Dövrün və siyasi sistemin təzyiqinə baxmayaraq, Bəxtiyar Vahabzadə poeziya və dramaturgiyasında həyat həqiqətlərinin poetik ifadəsini verə bilmiş, məhz vətəndaşlıq mövqeyinə, milli ruhun təcəssümünə görə yalnız ölkədə deyil, onun hüdudlarından kənar, keçmiş sovetlər məkanı, bütün türk dünyası, Avropa və Amerikada da tanınmışdır. Əlbəttə, bunu şairin yalnız böyük istedadının mühüm bir tərəfi kimi izah etmək olmaz. Hərçənd bu amillərin də özünəməxsus rolunu və əhəmiyyətini nəzərə almaq lazımdır. O da danılmaz həqiqətdir ki, Azərbaycanda və keçmiş sovetlər birliyində olduğu kimi, dünya miqyasında elə bir ictimai hadisə, azadlıq hərəkatı və milli istiqlal mübarizəsi yoxdur ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poetik münasibət və nüfuz dairəsindən kənar qalmış olsun. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda o, milli olduğu qədər də ümumbəşəri bir sənətkardır.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının hələ sağlığında klassikaya çevrilməsi onun poeziyasının milli və bəşəri xüsusiyyətindən, poetik təfəkkürünün çoxçalarlılığından irəli gəlirdi.

Azərbaycan, eləcə də dünyaya gerçəkliyində elə bir mühüm və aktual problemlər yoxdur ki, şairin ümumi yaradıcılığında ona toxunulmasın, münasibət ifadə olunmasın. Bu, əlbəttə, onun narahat yaradıcılıq xarakterinin bir əlamətdar xüsusiyyətidir. Digər tərəfdən, elə mövzulara və problemlərə rast gəlmək olur ki, şair onu yalnız milli məhdud çərçivə daxilində deyil, daha geniş və miqyaslı sərhədlər hüdudunda münasibət müstəvisinə çıxarmağa meyil və cəhd göstərir. Vətəndaşlıq mövqeyi Bəxtiyar Vahabzadənin poemalarında yeni mövzu və problematikaya gətirir. Dünyada, Qərbi dünyasında, xüsusən qitənin o tayında –Amerikada baş verən ictimai-siyasi proseslərlə yanaşı Bəxtiyar Vahabzadəni bu cəmiyyətdəki real gerçəkliklər, mənəvi-əxlaqi aşınmalar, böhran və deqradasiyalar da eyni dərəcədə düşündürürdü.

Açar sözlər: Vətən, yaradıcılıq, şair, insan, cəmiyyət

ABSTRACT

Despite the pressures of the time and the political system, Bakhtiyar Vahabzadeh was able to express the realities of life in his poetry and drama. He was known not only in the country but also abroad, in the former Soviet Union, the whole Turkish world, Europe and

America for his citizenship and national spirit. Of course, this cannot be explained only as an important aspect of the poet's great talent. However, the specific role and importance of these factors must be taken into account. It is also an undeniable fact that, as in Azerbaijan and the former Soviet Union, there is no social event, freedom movement and struggle for national independence in the world that Bakhtiyar Vahabzade's poetic attitude and be outside the sphere of influence. From this point of view, he is a universal artist as well as a national one.

The transformation of Bakhtiyar Vahabzadeh's work into a classic in his lifetime was due to the national and human nature of his poetry and the diversity of his poetic thinking.

There are no such important and urgent problems in the reality of Azerbaijan, as well as in the world, that the poet's general work does not touch him and does not express his attitude. This, of course, is a remarkable feature of his troubled creative character. On the other hand, it is possible to come across such themes and problems that the poet tends and tries to bring it to the level of relations not only within the nationally limited framework, but also within wider and larger borders. The position of citizenship brings new themes and problems in Bakhtiyar Vahabzade's poems. Along with the socio-political processes taking place in the world, especially in the West, especially on the other side of the continent - in America, Bakhtiyar Vahabzadeh was equally concerned about the realities of this society, moral decay, crisis and degradation

Keywords: Motherland, creative activity, poet, human, community

Şeirlərində özünün poetik üslubunu müəyyənləşdirən Bəxtiyar Vahabzadə poemalarında yeni ictimai konflikt və kolliziyalar təsvir edir. Şairin poema yaradıcılığında bu keyfiyyət dəyişikliyi bir tərəfdən müharibədən sonrakı dünyada gedən proseslərlə əlaqəli idisə, digər tərəfdən 50-ci illər Sovet Azərbaycanında millilik əhvali-ruhiyyəsinin artması ilə bağlı idi. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadənin poemalarının mövzu və məzmununda nəzərə çarpan miqyas genişliyi, yalnız keçmiş sovet məkanında cərəyan edən xaos hadisə və proseslərlə məhdudlaşmış qalmır. Doğrudur, keçmiş Sovetlər Birliyində, o cümlədən Azərbaycan gerçəkliyində elə mühüm və aktual problemlər yoxdur ki, şairin ümumi yaradıcılığında ona toxunulmasın, münasibət ifadə olunmasın. Bu, əlbəttə, onun narahat yaradıcılıq xarakterinin bir əlamətdar xüsusiyyətidir. Digər tərəfdən, elə mövzulara və problemlərə rast gəlmək olur ki, şair onu yalnız milli məhdud çərçivə daxilində deyil, daha geniş və miqyaslı sərhədlər hüdudunda münasibət müstəvisinə çıxarmağa meyil və cəhd göstərir. Vətəndaşlıq mövqeyi Bəxtiyar Vahabzadənin poemalarında yeni mövzu və problematikaya gətirir. Dünyada, Qərbi dünyasında, xüsusən qitənin o tayında –Amerikada baş verən ictimai-siyasi proseslərlə yanaşı Bəxtiyar Vahabzadəni bu cəmiyyətdəki real gerçəkliklər, mənəvi-əxlaqi aşınmalar, böhran və deqradasiyalar da eyni dərəcədə düşündürürdü. Şair poemalarında bəzən zamanı və məkanı dəyişməklə, əslində Azərbaycanda gedən prosesləri də qələmə alırdı. Bəzən ciddi senzura nəzarəti şəraitində bu məsələləri olduğu kimi vermək çətinliyi ilə üzləşməsinə baxmayaraq, B.Vahabzadə baş verən hadisələrin coğrafiyasını özünün dediyi kimi, başqa ərazilərə köçürməklə vəziyyətdən çıxır, gizli yollarla, işarə və rəmzlərlə oxşar situasiyaları elə öz yaşadığı “xalqlar həbsxanası”nda təsvir etməyə müvəffəq olurdu. Bunu şairlə aparılan sorğu və müsahibələrdə də bir daha yaqın etmək mümkündür. Məsələn, “Günahsız müqəssirlər” adlı müsahibədə şair bu cəhəti

özünəməxsus şəkildə izah və şərh edir: “– Əvvəla, indi deyil, 30-40 il əvvəl də mən Reyqanın “Şər imperiyası” adlandırdığı bu imperiyanın əleyhinə olmuşam. Əlbəttə, bildiyimiz səbəblərə görə bunu heç bir yazımda ifadə edə bilməzdim. Lakin universitetdəki mühazirələrimlə fikirlərimi dolayısı yolla tələbələrimə çatdırırdım. Yəni, ümumiyyətlə, dünya imperializmindən danışarkən bu imperializmin insanlara göstərdiyi zülmün, müstəmləkəçilik siyasətinin amansızlığını izah edirdim və gətirdiyim misallarla tələbələrimə “Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit” atalar sözünə istinad edərək başa salırdım ki, imperializmi kənarda deyil, öz vəziyyətimizdə axtarın. Eyni zamanda, əsərlərimdə sovet siyasətinin dəhşətlərini digər ölkələrə keçirər, guya hadisənin haradasa xaricdə baş verdiyini yazardım. Bunun ən gözəl nümunəsi “Yollar – oğullar” poemamdır. Burada mən Əlcəzair ərəblərinin fransız imperializminə qarşı apardıqları səkkiz illik mübarizəsini qələmə almışam. Amma əhvalatı oxuyan ən zəif oxucu belə dərhal başa düşür ki, əsərdə söhbət bizim özümüzədən gedir. O vaxtlar bu poemadan ötrü mənə çox incitdilər” (6, 265).

Bu baxımdan isə “Yollar-oğullar”, “Təzadlar”, “Bağışlayın səhv olub”, “Amerika gözəli” və sair bu kimi əsərlərində qaldırılan problemlər sovet gerçəkliyini göstərməsə də özünün ciddiliyi və aktuallığı ilə maraq kəsb edir. “Amerika gözəli” poemasına diqqət yetirək; şair bu poemanı tamam fərqli bir struktur biçimində oxucuya təqdim edir. Bu baxımdan əsər bir fərdin–qəhrəmanın monoloqu təsiri də bağışlayır. Şairin poemanın əvvəlində verdiyi kiçik qeyd də bunu təsdiqləyir: “1973-cü il müsabiqəsində “Amerika gözəli” adını almış Emma Naytın dilindən”. Əsərin Amerikalı Emma Naytın dilindən səsləndirilməsi müəllifə sovet reallığında demək mümkün olmadığı mənəvi-əxlaqi problemləri təsvir etməyə tamamilə imkan verirdi.

Buna görə də poemanın Emmanın öz bəxtindən giley-güzarlığı ilə başlaması adi bir hadisə və situasiya təsiri bağışlamır, əksinə, əsərdəki əsas ideya və konfliktin mahiyyətini nişan verən təfərrüatları bütün mənzərəsi ilə əks etdirməyə yönəldilir:

Yaman gileyliyəm öz taleyimdən,
Varlı bir ailədə doğulmadım mən.
Bu nə güzərandır?
Kimdədir günah?
Mənə öz bəxtim də üz göstərmədi.
Kaş, gözəl olaydım...
Onu da allah
Bu yoxsul qızına qıyıb vermədi (5, 275).

Bu özünüqınaq xarakterli mühakimələrdə obrazın şəxsi-mənəvi dünyası, düşüncələr aləmi də aydın şəkildə sezilməkdədir: bu gənc qadın nə üçün gözəl və varlı olmaq iddiasına düşüb, onu bu düşüncələr girdabına salan hansı səbəblərdir sualı istər-istəməz oxucunu əsərdə cərəyan edəcək hadisələri izləməyə, müşahidə və təhlillər aparmağa sövq edir.

Ancaq əsərdəki təsvirlərdə və nəql olunan hadisələrdən belə məlum olur ki, allah heç də bu gənc qadının hər şeyini əlindən almayıb. Onun heç kəsdə olmayan, çoxlarına nəsib olmayan gözəl səsi, musiqi duyumu var. Yalnız müğənnilik sənəti ilə o, böyük şan-şöhrət və nüfuz sahibinə çevrilə bilərdi. Nədənsə Emmanın həyatın bu dolanbac labirentləri ruhdan salır, ondan musiqi təhsili barədə möhürlü, təsdiqli sənəd tələb olunması əl-qolunu bağlayır,

həyata küskün nəzərlərlə baxmağa vadar edir. Maraqlı doğuran bir mühüm cəhət odur ki, onun güvəndiyi, arxalanaraq bel bağladığı yeganə ümidi də elə öz səsidir, bənzərsiz ifadə tərzidir. “Mənim güvəndiyim yalnız səsimdi, Müğənni olsaydım, bu da bəsimdi”, -deyən Emma çıxış yolları axtarmaq, ağır və dözülməz mənəvi boşluqlardan yaxa qurtarmaq üçün çox götür-qoydan sonra qonşudakı falçı qadını yeganə xilaskarı kimi seçir, onun vasitəsilə mənəvi sahibinə çevrilmək imkanlarını gerçəkləşdirmək qərarına gəlir. Əlbəttə, onun belə bir cəhdə səy göstərməsi yalnız maddi rifahla əlaqəli deyildi. Burada Emmanı Vyetnam döyüşündən (müharibəsindən) sinəsi medalla qayıdan Rudolfun diqqət və sevgisini qazana bilməməsindən yaranan xiffət hissi də az rol oynamır. Özündən qat-qat gözəl və yaraşlıq olan Merinin gözəlliyini etiraf etməsi, onun bir dost kimi verdiyi dəyərli məsləhətlər Emmanın nəzərlərindən yayınmır. Merinin gözəlliyinə əsir olanların sayı hesaba gəlmədiyi halda, onun belə bir münasibətdən kənarda qalması Emmanı falçı qarının qapısına gətirən səbəblərdəndir.

Poemada falçı obrazı cərəyan edən hadisələrin ümumi axarını dəyişən, qəhrəmanın daxili-mənəvi aləminə yeni keyfiyyətlər aşılardan bir funksiyanı yerinə yetirir. Emmanın falçının yanına getməsi onun həyatını, maddi durumunu və rifahını nizama salır, ancaq bununla yanaşı onu əxlaqsızlığa, pul və sərvət düşkünü bir varlığa da çevirir. Adı vəziyyətdə “Emma kimdir?” sualına poemada konkret cavablar var:

Qonşumuz Rudolfun eşqinə yandım,
Məni bəyənmədi, yamanca sındım...
Çirkin ki, deyiləm,
həm də bədənim
Deyirlər, ülgüyə bənzəyir mənim.
Qırx səkkiz ölçüyə necə tən gəlir
Gen çiyin,
Nazik bel,
Qabarıq sinə
Doğrusu, dərzilər məəttəl qalır,
Mənim bədənimin biçimliyinə (5, 276).

Az sonra falçı qarının göstərişləri əsasında Emmada baş verən ciddi dəyişikliklər bütövlükdə həyatını və mənəviyyatını dəyişir. Falçı qarını ilə Emmanın görüş səhnəsi, qarşılıqlı mühakimələrdəki xarakterik məqamları poemanın diqqəti cəlb edən epizodları kimi dəyərləndirmək olar:

Dedim: – Kəsəsini söylə, a falçı,
Gözəl görünməyin nədir əlacı?
Falçı pıçıldadı: – Boyalı çeşmək!
– Mənmi taxmalıyam?
– Xeyr, mən gərək
– Yüz ölçüb bir biçəm burda hər şeyi.
Sənsə hər sözümə “bəli” de ancaq.
Mənim vəzifəmdir həmən çeşməyi

Sənə baxanların gözüne taxmaq (5, 278).

Qeyd edildiyi kimi, əsərin başlanğıcında və sonrakı hissələrində “Amerika gözəli” Emma Nayt öz taleyini, başına gələn və gətirilən ən müxtəlif hadisələri, özü nəql edir. Amerikada–kapital dünyasında baş verən məkrələri, insan azadlıq və istiqlal mübarizələrinə həsr olunan epik əsərlərində də yaxından müşahidə etmək mümkündür. Hətta mənəvi-əxlaqi mövzularda qələmə alınan poemalarında da şair belə bir yaradıcılıq məziyyətlərinə sadıq qalır. Müşahidələr və analogi müqayisələr onu təsdiqləyir ki, milli heysiyyatlar, əxlaqi-mənəvi dəyərlər prizmasından yanaşılan nümunələrdə bu daha qabarıq özünü büruzə verir. Daha dəqiq deyilsə, milli xarakterin və yaşantının insanın əsil siması və yaşam tərzini kimi müəyyənləşdirilməsi özlüyündə ümumbəşəri dəyərlərə də obyektiv və fəal bir yanaşma mövqeyindən münasibət bildirilməsinə geniş meydan açır.

Əslində şairin “Amerika gözəli” (1982), “Bağışlayın, səhv olub” (1985) poemaları Azərbaycanda milli azadlıq prosesinin başlanmasına çox az bir vaxt qalarkən yazılmışdır. Hər iki poemanın konfliktinə xarici ölkələrdə baş verən hadisələrin qoyulması düşündürücüdür. Nədən ki, şairin təsvir etdiyi hadisələr bir çox cəhətdən milli azadlıq mübarizəsi ilə analogi cəhətdən səsleşirdi. Görünür ki, şair “Gülüstan” poemasından sonra açıq şəkildə yazmaqdan, hadisələri başqa ölkəyə köçürməyi üstün tutmuşdur. “Bağışlayın, səhv olub” poemasında da baş verən hadisələr Azərbaycan oxucusuna yaxşı tanışdır. Belə ki, bu poemada Səlim adlı bir gəncin başına gətirilən faciəvi hadisələrdən danışılır; islam dini əleyhinə çıxdığı üçün onun ölümünə müctəhid tərəfindən fətva verilir. Lakin poemanın Azərbaycan gerçəkliyi üçün səciyyəviliyi bunda deyil. İslam ölkəsində gözəllik müsabiqəsinin keçirilməsi, yaxud dini inancına görə hər hansı bir insanın ölümünə fətva çıxarılması hadisəsi yalnız totalitar, qapalı bir ölkədə baş verə bilərdi. Bu isə o deməkdir ki, hər hansı bir adam bu ölkədə məhkəməsiz, filansız güllələnə, ya da həbs edilə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadə bu poema haqqında özü yazır: “Mənim rejimə qarşı yazdığım bir sıra əsərlərin, o cümlədən “Bağışlayın, səhv olub”, “Mərziyə”, “Ləyaqət”, “Dan yeri” və s.-in yazılmasının səbəbkarı Şirməmməd müəllim olub. Daha doğrusu, mövzunu o seçib”(2, 39)

Bəxtiyar Vahabzadənin “Bağışlayın, səhv olub” poema-pomfletində də məhz belə bir ölkədən söhbət gedir. Bu poemada haqqında söhbət gedən ölkənin şairin yaşadığı Sovet İttifaqı cəmiyyətindən fərqli cəhəti ondadır ki, orada heç olmazsa öldürükdən sonra da olsa, “bağışlayın, səhv olub” deyə bilərlər (sözsüz ki, sonrakı peşimançılıq heç bir fayda vermir və ölənə və ya öldürülənə geri qaytarmaq olmur), 30-cu illər sovetlərində isə günahsız yerə öldürür və “bağışlayın, səhv olub” deməyə lüzum belə bilmirdilər. Əksinə günahsız “günahkarlar”ın cənazəsinə belə qadağalar qoyurdular. Günahı olmayan adamların bu cür “səhv”lərlə rastlaşması onların ölümü hesabına başa gəlirdi. Şair rejimin bu hərəkətini belə təsvir edir:

Məgər insan çibinmi,
Harda gördün qırasan,
Sonra da üzr istəyib səhvədən dəm vurasan?
Yuxarının bir səhvi aşağıda min olur,
Yuxarının səhvini düzəltmək çətin olur.
Min-minlərin ömrünü siz əlindən aldınız,
Min-min yetim balanı küçələrə saldınız (3, 436).

“Bir neçə poemam (“Təzadlar”, “Amerika gözəli”, “Yollar-oğullar”, “Bağışlayın, səhv

olub” və s.) adi qəzet xəbərləri əsasında yazılmışdır. Söhbət bu əsərlərin bədii dəyərindən deyil, dünyanın ictimai dərdləri ilə yüklənməkdən və ona səs verməkdən gedir. Bu ümumbəşəri ictimai dərdlər fırtınasında mənim Vətənimin gəmisini də gələcəyə yol gedir. Beləliklə, öz zamanəsinin və öz Vətəninin oğlu olan bir vətəndaş eyni zamanda dünyanı düşünən bir vətəndaşa çevrilir. Burda ən vacib şərtlərdən biri də vaxtı öz nəbzində döyüdülməyi bacarmaqdır” (4, 610). Poemada həyat gerçəkliyi, onun ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi problemlərinin geniş bədii inikası öz əksini tapmışdır. Dünyada və insani münasibətlərdə baş verən ciddi aşınmalar Bəxtiyar Vahabzadənin epik irsində müstəsna mövqeyə malikdir. Şairin poetik-fəlsəfi ümumiləşdirmələrində, təzadlar və ziddiyyətlər üzərində qurulan mühakimələrində dünyada baş verən ictimai-siyasi, sosial-hərb gərginliklərindən başlamış, ən adi hadisə və situasiyalara qədər münasibət predmeti seçilir, öz miqyasına və əhatə dairəsinə görə cərəyan edən olaylar və sərhədləri daha geniş coğrafi məkanları çevrələyir.

“Yollar-oğullar”ın başlanğıcına epigraf kimi gətirilən misralarda da azadlığın insan taleyində, hər bir millətin dirçəliş və tərəqqisində müstəsna mövqeyə malik olması ideyası ön plana çəkilir. Göründüyü kimi, 60-cı illərdə “Gülüstan”dan sonra şair azadlıq ideyasını yenidən gündəmə gətirir, lakin bu dəfə məkan və zaman dəyişir.

Bəxtiyar Vahabzadə “Yollar-oğullar” poemasında da azadlığın tarix yaratmaq qüdrətini, axıdılan qanların nəticəsində bu ali insani duyğunun pərvəriş tapmasını gerçəkləşdirən amillər üzərində geniş dayanır. Bu baxımdan poemanın Proloq hissəsində konkret olaraq bir tarixin – beş iyulun Əlcəzair xalqının azadlıq uğrunda apardığı qanlı savaqların qalibiyyətlə nəticələnməsi günü kimi dəyərləndirilir, yüz otuz iki il dara çəkilən bir xalqın belə bir istiqlalə tamamilə layiq olduğunu dilə gətirir, zülm və istibdad boyunduruğu altında əzilən bir xalqın nəhayət, azadlıq və hürriyyətə sahib çıxmasının böyük bir tarix və şərəf işi kimi əhəmiyyətini vurğulayır:

Öz xalqının azadlıq və istiqlalı uğrunda şəhid olan Mustafanın dəfni zamanı baş daşı əvəzinə döyüş bayrağının sancılması əslində müstəqillik duyğusunun təntənəsindən xəbər verən bir cəhd kimi böyük məna daşıyır. 1962-63-cü illərdə qələmə alınan bu əsərdə Bəxtiyar Vahabzadə sanki bu günümüzü canlandırır. Az qala otuz il əvvəl yazılan “Yollar-Oğullar” 1990-cı ildə Azərbaycanda da öz əksini tapdı.

Bəxtiyar Vahabzadənin ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrindəki fəaliyyətində nəzərə çarpan bir sıra yaradıcılıq məziyyətlərini onun poetik irsinin tərkib hissələrindən olan epik irsində də izləmək, bütün dərinliyi və sistemliliyi ilə müşahidə etmək mümkündür. Artıq 50-ci illərin sonuna doğru onun poemaları mövzu və məzmun baxımından olduğu kimi, ideya və mündəricə baxımından da dəyişir və inkişaf edir. Onun bu dövr poemalarının süjet xəttinə yeni ictimai konflikt daxil olmaqla yanaşı, vətəndaşlıq qayəsi də nümayiş etdirilir. Tənqidçi Ə. Ağayev şairin yaradıcılığında bu inkişafı vaxtında müşahidə edərək yazırdı: “...50-ci illərin sonuna doğru onun yaradıcılığı aydınlaşmağa, fərdi poetik xüsusiyyətləri qabarıq görünməyə başladı, 60-cı illərdə isə bu proses daha da sürətləndi” (1, 207).

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadənin 60-cı illərdən başlayaraq poemalarında mənəvi-əxlaqi problemlərin təsvirinə, cəmiyyət hadisələrinin təhlilinə daha geniş yer ayırmasının şahidi oluruq. Şairin bu dövrdə yazdığı əsərlərdə poema janrının mövzu, məzmun və janr strukturu baxımından zənginləşdiyini aydın görmək olar. Bəxtiyar Vahabzadənin ümumi yaradıcılığı üçün elə dəyişməz və əvəzolunmaz dəyərlər var ki, onu şairin bütün yaradıcılığı

üçün aparıcı mövzu və ideya istiqaməti hesab etmək olar. Bu, heç şübhəsiz ki, milli azadlıq və istiqlal ideyasının tərənnümüdür. Belə bir yaradıcılıq qayəsi Bəxtiyar Vahabzadəni sərt qadağa və rejim şəraitində öz məqsədindən çəkindirə bilməmiş, şair öz xalqının azadlığı və tarixi taleyi ilə bağlı fikirləri bəzən iz azdırmaq məqsədi ilə ayrı-ayrı coğrafi ərazilərin nümunəsində təqdim etmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu baxımdan sözün həqiqi mənasında Bəxtiyar Vahabzadə istiqlal şairidir. İstiqlal mücadiləsinin bütün tarixi dövrləri və mərhələləri şairin yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir.

Maraq və diqqət doğuran bir cəhət də ondan ibarətdir ki, belə mövzu və problemlər Bəxtiyar Vahabzadənin çoxcəhətli yaradıcılığının bütün sahələri üçün həmişə aktualıq qazanır, sərt totalitar rejimlər şəraitindən başlamış, milli müstəqilliyə qovuşduğumuz tarixi mərhələ də daxil olmaqla bir şair kimi onun qələmi millətin və xalqın tarixi taleyinin bilavasitə həll olduğu məqamları xüsusi həssaslıqla, daxili həyəcan və narahatlıqla təsvir edir, baş verən hadisələrin mahiyyətinə əsl vətəndaş mövqeyindən qiymət verir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT:

1. Ağayev Ə. Əsrin tərənnümü. Bakı: Yazıçı, 1984, 231 s.
2. Vahabzadə B. İnsan və zaman, Bakı: Azər nəşr, 1964, 229 s.
3. Vahabzadə B. Əsərləri (1970-1979). 11 cildə, IV c., Bakı: Çarşıoğlu, 2002, 608 s.
4. Vahabzadə Bəxtiyar Əsərləri: 11 cildə, IX c., (Məqalələr, ədəbiyyat və sənət), tərtibçi və redaktor A. Bağirov, Bakı: Azərbaycan, 2005, 784 s.
5. Vahabzadə B. Əsərləri. 12 cildə, IX c., tərtibçi, ön söz müəllifi və redaktoru R. Qafarlı, Bakı: Elm, 2009, 827 s.
6. Vahabzadə B. Vətəndaş: [şeirlər və poemalar] /Bəxtiyar Vahabzadə; Bakı: Gənclik, 1994. 224 s.